

318491

SZOCIÁL- POLITIKAI ÉRTESÍTŐ

1992/1

HORVÁTH ÁGOTA-PIK KATALIN
— TARDOS KATALIN

SZOCIÁLPOLITIKAI
RENDSZERVÁLTÁS

(Szociális segélyezettek
és munkanélküliek
Somogy megyében)

MTA SZOCIOLÓGIAI INTÉZETE
(AZ MTA · SOROS ALAPÍTVÁNY VALAMINT
A MAX WEBER SZOCIÁLPOLITIKAI KUTATÁSI
ALAPÍTVÁNY TÁMOGATÁSÁVAL)

1992

AZ MTA SZOCIOLÓGIAI INTÉZET
TÁRSADALOM- ÉS SZOCIÁLPOLITIKAI
OSZTÁLYÁNAK ÉRTESÍTŐJE

KÉSZÜLT A MTA SZOCIOLÓGIAI INTÉZET
TÁRSADALOM- ÉS SZOCIÁLPOLITIKAI OSZTÁLYÁN
FELELŐS KIADÓ: MTA Szociológiai Intézet
Igazgatója

Írta: Horváth Ágota-Pik Katalin
Tardos Katalin

318491

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEÉMIA
SZOCIOLÓGIAI INTÉZETE

*/az MTA-Soros Alapítvány,
valamint a Max Weber
Szociálpolitikai Kutatási
Alapítvány támogatásával/*

SZOCIÁLPOLITIKAI ÉRTESÍTŐ

1992/1.

SZOCIÁLPOLITIKAI RENDSZERVÁLTÁS

(Szociális segélyezettek és munkanélküliek Somogy megyében)

Budapest

1992

ISSN-0236-9834

Hozott anyagról sokszorosítva
9220479 AKAPRINT Nyomdaipari Kft. Budapest. F. v.: dr. Héczey Lászlóné

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

TARTALOM

Szalai Júlia: Előszó	5
Horváth Ágota—Pik Katalin: Tények és tervek (Szociálpolitika kisközségekben)	17
Az adatok	18
1. A segélyezés alakulása a számok tükrében	20
2. Kiskorúak segélyezése	35
3. Az önkormányzatok első fél éve	53
Helyi dilemmák	59
1. Mire való a segélyezés?	59
2. Céltámogatások sorsa a falvakban	60
3. A szociális bizottságok — a szociálpolitikai taktika eszközei	63
4. „Nem volna ebben a faluban semmi gond, ha nem volna ez a cigány lakosság.”	75
5. Összegzés	88
Jegyzetek	90

Előszó

Noha szociálpolitikai kutatások immár mintegy két évtizede folynak Magyarországon, a legutóbbi idők történelmi változásai a témával foglalkozók számára teljesen új helyzetet teremtettek. Nemcsak azért, hogy a kutatás „tárgyát” jelentő szociálpolitika hazai intézményrendszerében lényeges filozófiaváltás és még lényegesebb szerkezeti átrendeződés ment és megy végbe (eddig nem kutatott témák, összefüggések és újfajta hatásvizsgálatok számára nyitva utat), hanem azért is, hogy az elmúlt négy-öt esztendő politikai és társadalmi fejleményei új közeget, új viszonylatokat, új kihívásokat, új dilemmákat és talán új perspektívákat teremtettek a szakértő értelmiség számára — és ez bennünket is munkánk „beágyazódásának”, valamint közvetlen és közvetett „hasznának” újragondolására készítetett.

A kötetben közölt tanulmányok a legutóbbi időszak termékei. Egy-egy önálló kutatás eredményeiről adnak számot; ugyanakkor részei annak a nagyobb lélegzetű munkának, amelybe néhány esztendővel ezelőtt fogtunk, hogy friss kutatásokkal reagáljunk a szociálpolitikai „rendszer váltásra”. A vállalkozás kezdetekor kettős cél lebegett a szemünk előtt: egyfelől a szociálpolitika rövid távú változásainak, valamint azok társadalmi hatásainak nyomonkövetésével valamifajta „feed-back” szerepre vállalkoztunk; másfelől — elsősorban elosztáspolitikai, illetve nemzetközi összehasonlító kutatásaink révén — szakértői segítséget kívántunk nyújtani a szociálpolitikai rendszer napirenden lévő átalakítása hosszabb távú programjának kimunkálásához.

E kettős ambíció a parlamenti választások előestéjén, az országban érzékelhető reményteli várakozások idején jogosultnak és reálisnak tűnt. A kutatói-szakértői munka feltételei ugyanis a korábbiaknál kedvezőbbeknek látszottak.

Egyrészt azért, mert a véleménynyilvánítás elnyert és immár jogilag is szavatolt szabadsága magával hozni látszott a kutatói értékválasztások szabadságát és pluralizmusát. A pluralizmus pedig termékeny dialógust ígért. Azt lehetett remélni, hogy a kibontakozó viták révén gazdagabbá és sokszínűbbé válik majd a szociálpolitika illetékességi körébe tartozó társadalmi problémák azonosítása, leírása és értelmezése, aminek nyomán pontosabb és árnyaltabb elképzelések születhetnek az egyes problémák kezelésére alkalmas szociálpolitikai megoldásmódokról is. Az alternatívák világosabb megfogalmazódása pedig kiindulási pontokat szolgáltat majd ahhoz a folyamathoz, amelyben a mindennapi politizálás fórumain (s ezek között nemcsak a többpárti parlamenti politizálás intézményrendszerét kell számon tartanunk, hanem ide sorolhatjuk a sokszor nem is a politizálás céljával életre hívott, a politikára mégis befolyást gyakorló egyesületeket, lakossági szerveződéseket, szakszervezeteket, önkormányzati, felekezeti és más szervezeteket is) lassan megszülethetnek és kimunkálódhatnak az ország távlatosabb társadalom- és szociálpolitikájának legfőbb alapvetései. A kutató szívesen szegődött a demokratikus konszenzusteremtés így felfogott folyamatának szolgálatába.

Másrészt ígéretesek voltak a szociálpolitika átalakításának szűkebb értelemben vett politikai feltételei is. 1989—90 fordulóján a később a parlamentbe jutott valamennyi párt programja ismert volt már; e programok mindegyike a szociális jogok garanciája mellett működtetett piacgazdaság (egyes koncepciókban kifejezetten „szociális piacgazdaság”) életrehívásának egy vagy más alternatívájáról szólt. A hangsúlykülönbségek fontosak

voltak ugyan közöttük, de azoknál fontosabbnak tűnt az a kedvező mozzanat, hogy a pártprogramok a leglényegesebb gazdaságátalkítási és politikai kérdésekben **meg-
egyeztek** egymással. Senki nem vitatta az állam visszaszorításának elsődlegességét; nem tétetett kérdéssé a tulajdonrendszer átalakításának szükségessége; nem volt vita a szociális védelmi rendszerek demokratikusan ellenőrzött formáinak életre hívása felől stb. Úgy tűnhetett tehát, hogy mind a gazdaság-átalkításban, mind a szociális intézményrendszer megreformálásában éppen ezekben az években fog majd „beérni” hűsz esztendő reformgondolkodása: a szakértői szerep immár az értelmes politikázás lehetőségével párosulhat.

A mából visszapillantva, az akkori elgondolások és a hozzájuk fűzött szerep-elképzelések nemigen nyertek igazolást. A választásokat követő időben a hazai politikai élet a vártnál képest más — és sok tekintetben aggasztó — irányokat vett. A parlamentben rövid időn belül kiéleződő politikai csatározások rendre gátat vetettek mindannak, hogy az új hatalom legfőbb ágensei, a pártok, illetve a kormányzati intézmények erőiket és aktivitásukat távlatos társadalompolitikai programok kimunkálására fordítsák (nagyobb ívű társadalom-elképzelésekkel és hozzájuk igazodó társadalompolitikai programokkal ma sem a kormánypártok, sem az ellenzéki pártok nem rendelkeznek; a megszületett programvázlatok egyrészt parciális gazdaságpolitikai elképzeléseket, másrészt a legsürgetőbb teendők rövid távú ütemterveit tartalmazzák — legjobban esetben is tehát csak a válságmenedzselés aktuálprogramjainak tekinthetők), mind pedig annak, hogy a parlamentben folyó törvénykezési munka akár a sorrendiséget, akár — főleg — a törvények szellemét és tartalmát tekintve, a társadalomban igazán feszítővé vált szükségletek kielégítéséhez igazodjon. Sokan és számos politológiai írásban megfogalmazták már az átmenet első két évének egyik legaggasztóbb tapasztalatát: a többpárti keretek kialakulása egyelőre nem vezetett el ahhoz, hogy a politikai aktorok a társadalomban zajló átstrukturálódási folyamatok nyomán, a társadalmi szükségletek széles skáláját jelenítsék meg. A politizálás fórumai bizonyos „kisajátításának” jelei tapasztalhatóak, amelyek nyomán a parlamenti, illetve a kormányzati munkát mindenekelőtt az intézményes hatalom feletti osztzkodás küzdelmei tartják fogságukban. Így szinte elkerülhetetlen az a következmény, hogy mind a gazdasági intézményrendszerben, mind a szociális ellátásért felelős intézmények és szervezetek működésében a diszfunkcionális zavarok immár krónikus feszültségeket okoznak, illetve, hogy ennek nyomán társadalmi szükségletek rendre kielégítetlenül, súlyos helyzetbe került társadalmi csoportok pedig gyakorlatilag ellátatlanul maradnak.

Mindezt nem magyarázhatjuk a gazdasági válság automatizmusaival. A politikai küzdelmek, illetve az egyre élesedő társadalmi érdekharok egy ennél súlyosabb és veszélyesebb problémaköteg megjelenését sejtetik. Szaporodó jelei mutatkoznak annak, hogy a magyar társadalomban erőteljes *dezintegrációs* tendenciák léptek fel, amelyek nyomán mind határozottabb demarkációs vonalak választják el egymástól a „boldogulók” és a „leszakadók” társadalmi csoportjait. Az intézmény-használatokkal, társadalmi szimbólumrendszerekkel és azok adminisztratív-jogi leképeződéseivel is körülbástyázott dezintegrációs tendenciák pedig a mindennapi élet szintjén markáns szegregációs folyamatokban, bizonyos rasszista és gettósodási tendenciák felerősödésében, továbbá a kettős társadalomszerkezet megmerevedésének jeleiben jutnak felszínre.

Az eltelt két esztendő itt csak utalásszerűen említett társadalmi és politikai fejleményei

kutatómunkánkat sem hagyhatták érintetlenül, s abban némely pontokon tudatosan vállalt hangsúlyeltolódásokat eredményeztek. Szociológusok lévén, elsőrendű feladatunknak tekintettük ugyanis, hogy — a politika napi aktualitásaitól egy kissé távolságot teremtve — feltegyünk a magunk számára bizonyos alapvető társadalomelméleti és történeti kérdéseket. E kérdések középpontjában az állam és a társadalom viszonya, illetve a szociálpolitikának e viszony történeti és mai alakulásában betöltött szerepe áll. Mint azt alább bővebben is igyekszünk kifejezni, e problematika alaposabb vizsgálata nélkül ma megválaszolhatatlannak tartjuk a kérdést: vajon milyen mélyebb társadalmi és gazdasági feltételei vannak (vagy lennének) a nyolcvanas évek végén még reménytelen „símának” tűnő, merőben intézményes reformok útján végrehajthatónak látszó „szociálpolitikai rendszerváltásnak”? (E kérdéskörhöz persze szorosan kapcsolódik a fentebb említett, közvetlen politikai konklúziókkal is járó problematika újvizsgálata: vajon folytatható-e a reformok útja? Pontosabban: az intézmények átalakításának szükséges lépésein kívül — illetve, azok célirányos végrehajthatósága érdekében — milyen egyéb tulajdoni, hatalmi, gazdasági, társadalmi és politikai feltételei vannak — vagy lennének — egy demokratikus szociálpolitikai program megvalósíthatóságának?)

Vizsgálódásaink fókuszálására, illetve a kutatások egynémely vonatkozásának felerősítésére nemcsak elméleti és történeti munkánkban, hanem az empirikus társadalomfeltárás területén is sort kerítettünk. Az elmúlt időszak társadalmi, gazdasági és politikai folyamatai, mindenekelőtt bizonyos társadalmi válságjelenségek markánsabb felszínre törése ugyanis a tényfeltárásban is a kutatási kérdések pontosabb és koncentráltabb vizsgálatára készítetett bennünket. Ezért az utóbbi két esztendőben végzett empirikus vizsgálataink középponti kérdésfeltevései a fentebb jelzett **dezintegrálódási tendenciákhoz** kapcsolódtak.

Az elszegényedés ma tapasztalható felgyorsulása közepette elsőrendű feladatunknak tekintettük annak alapos tényfeltáró munkával való tisztázását, hogy vajon a jelenlegi hazai viszonyok közepette egyenlőségjelet tehetünk-e két — gyakran egymás szinonímjaként emlegetett — jelenségkör, a szegénység, illetve az elszegényedés problématikája közé. Tisztázandónak tartottuk: vajon azonosak-e az elszegényedés, illetve a szegénnyé válás okai; azonos társadalmi csoportokat érintenek-e a két jelenségkör háttérben ható erők és folyamatok; ugyanaz-e szociálpolitikai kezelésük formája és intézményrendszer stb. (A kérdést elméleti terminusokban megfogalmazva, az elszegényedés és a szegénység egymáshoz való viszonyának elemzésével közelebb kívántunk jutni annak megválaszolásához, hogy vajon a mai magyarországi szegénységet mennyiben értelmezhetjük az **egyenlőtlenségi** viszonyok felerősödéseként, illetve mennyiben tulajdoníthatjuk azt az említett **dezintegrációs** tendenciák következményének, a társadalom kettéhasadása egyik jelének.)

A mai magyar szegénység természetének megértése jegyében fontosnak tartottuk annak pontosabb feltárását is, hogy vajon kirajzolódnak-e és — ha igen, akkor — milyen dimenziók, milyen társadalmi erővonalak, illetve milyen feltétel-együttesek mentén a szegények elkülönülő rétegei; az átalakulóban lévő szociálpolitikai intézmények (mindenekelőtt a munkájukat másfél évvel ezelőtt megkezdett helyi önkormányzatok) milyen „válaszokat” adnak ma az elszegényedés, és milyeneket a szegénység közvetlen környezetükben jelentkező és valamiképpen „kezelendő” jelenségeire.

További kérdéseink — kapcsolódva a fentebb érintett „államtalanítási” problematiká-

hoz is — arra vonatkoztak, hogy a megélenkülő politikai életben (mindenekelőtt a civil társadalom politikai mozgásaiban és új szervezeti formáiban) megszületnek-e és — ha igen, akkor — hogyan jellemezhetők, milyen szociológiai terminusokban írhatók le a szegénységre adott intézményen kívüli, vagy csak félig intézményesült spontán társadalmi válaszok, integratív vagy kizorító tendenciák irányába mutatnak-e.

Az alábbiakban igyekszünk röviden összefoglalni a jelzett két irányban az elmúlt két esztendőben végzett kutatásaink néhány eredményét. Tesszük ezt azzal a nem titkolt reménnyel, hogy ezzel egyúttal hozzájárulunk a ma rendelkezésünkre álló — igencsak hézagoss és sporadikus — társadalmi ismeretanyag elmélyítéséhez. Tudásanyagunk bővítésével pedig talán az eddigieknél közelebb juthatunk a szociálpolitikai „rendszerelváltás” bonyolult feltételrendszerének tisztázásához, s így talán közvetett segítséget adhatunk néhány — ma már közelebről is körvonalazható — prioritásának gyakorlati érvényesítéséhez is.

A szociálpolitika átalakulásának néhány általános összefüggése és a „szociálpolitikai rendszerelváltás” bizonyos aktuális kérdései

A nyolcvanas évek szociálpolitikai irodalma a szocialista berendezkedés egyik alapvető sajátosságaként írta le azt a kettősséget, amelyet egyfelől a társadalmi, gazdasági élet minden szegmensének szociálpolitikával való „átítatottsága”, másfelől a szó eredeti értelmében vett szociálpolitikai intézményrendszer hiánya jellemezett. A szociálpolitika hiánya és egyidejű „mindentátítató” jelenléte a rendszer **totalitárius** jellegének egyik legalapvetőbb megnyilvánulása volt. E kettősség szorosan következett ugyanis abból, hogy a szociális mozzanat feloldódott abban a központi akaratban, amely a maga intézményes mechanizmusai révén a társadalom minden egyes tagja egyéni életének összes meghatározó vonatkozását közvetlen ellenőrzése alatt tartotta. A politikai akarat tehát azonosnak tételeződött a szociállal. A formailag szociálpolitika területére tartozó intézményrendszer (a foglalkoztatáspolitikától és annak eszközeitől a társadalombiztosításon át az ún. szociális szolgáltatásokig) valójában elsődlegesen a politikai kontroll transzmissziójának szerepét töltötte be. Ezzel állt összefüggésben, hogy a szociálpolitikai intézmények mindennapi működését nem a kielégítésre váró adott szükségleti kör diktálta elvek és gyakorlatok vezérelték; azok ugyanis rendre alárendelődtek az egyének feletti intézményes ellenőrzés megteremtésére, illetve folyamatos fenntartására irányuló közvetlen politikai szempontoknak. Végső soron ezzel magyarázható, hogy a szociálpolitika minden fontos szolgáltatási alrendszere a **teljes foglalkoztatás** — csak látszólag gazdasági, valójában úgyszintén elsődlegesen politikai mozzanatoktól vezérelt — rendszerének függvényévé vált, az egyének szociális szükségleteinek kielégítése pedig **munkaviszonyuk** meglétéből, és nem szükségleteik adott természetéből deriválódott.

A kötelező foglalkoztatás (az egyének felől nézve: elhelyezkedési kényszer) révén a társadalmi tagság a szocializmusban az idők során azonos tartalmú lett a szocialista szervezeti rendszerbe — mindenekelőtt a szocialista munkahelyekre — való betagozódással. A teljes foglalkoztatás elsődleges értelme éppen ez volt: az emberek akkor és áltálal válhattak maguknak jogot elemi emberi szükségleteik biztonságos kielégítésére, ha a munkahelyre való belépéssel (és munkaviszonyuk hatósági igazolásával) a párt kontroll-

jának elfogadásáról ily módon tanúságot tettek. (S itt csak utalásszerűen kell említenünk, hogy e „tanúságtétel” elmulasztása vagy megtagadása közvetlen politikai szankciókat, s egyúttal a társadalmi tagság elvesztését vonta maga után.)

A szociálpolitika e közvetlen örökségét azért érdemes itt felidézni, mert a szociálpolitikai „rendszerátalakítás” szükségességének és feltételeinek tárgyalásakor többnyire nem a **totalitarizmus szociálpolitikai intézményrendszere lebontásának** elsődleges feladatából, hanem a gazdaság **piaci átalakításával járó társadalmi veszteségek mérséklésének**, a piaci hatások valamiféle „ellensúlyozásának” igényéből szokás kiindulni. Holott a két problematika távolról sem azonos; összekeverésük a rendszerátalakítás elméleti kérdéseinek tisztázásában jelentős csúsztatásokhoz, a gyakorlati életben pedig a szociálpolitikai intézmények funkciózavarainak szaporodásához vezet. Ha jobban meggondoljuk, az átmenet jelenlegi szakaszának alapkérdése **még nem a piac keltette társadalmi feszültségek mérséklése és kompenzálása**, hanem a „detotalizálás”, vagy — közérthetőbb és közkeletűbb megfogalmazásban — a szociálpolitikai intézményrendszer öröklött államiságának lebontása (ami nem azonos a szociálpolitika általában vett államtanításával — de erre még visszatérünk.)

Gyakorlati érvényesülési területein ez a folyamat a szociálpolitika közvetlen központi állami vezérlésében eddig elsődleges szerepet játszó hatalmi-politikai mozzanat háttérbe szorítását jelenti. A „rég” intézményrendszer lebontása azonban önmagában még nem eredményezi automatikusan a szociálpolitika szolgáltatásainak „célirányos” működését. Ez utóbbi létrejöttének másik feltétele ugyanis a politika „visszahúzóásával” egyidejű **funkcióváltás**, amelynek révén az intézményrendszer eredeti rendeltetésének, a szociális szükségletek „érzékelésének” és kielégítésének feladataira alkalmassá válik.

E gondolatmenet ki is jelölte számunkra azokat a legfőbb dimenziókat, amelyek mentén a szociálpolitika átalakulásának eddigi folyamatai elemezhetők és értékelhetők.

Az első dimenzió a **detotalizálás**. Ebben a vonatkozásban azt kellett megvizsgáljunk, hogy a politikai rendszerátalakítás nyomán létrejött-e az a hatalom-megosztás, amely strukturális biztosítékokat nyújtana a szociálpolitikai intézményrendszer közvetlen politikai alárendeltségének visszaszorításához.

A második dimenzió a **funkcióváltás**. Az intézményi funkciók átalakulását illetően vizsgálataink alapkérdése az volt, hogy az egyes szociálpolitikai szolgáltatások és járandóságok vajon — a korábbiakkal való összehasonlításban — alkalmasabbakká váltak-e szociálpolitikai rendeltetésük, azaz az adott körben vett szociális szükségletkielégítés biztosítására.

A vizsgálódás harmadik metszete a szociálpolitika válasza a már érzékelhető **piaci hatásokra és a piac keltette társadalmi feszültségekre**. E tekintetben a közelebbi kérdés az volt, hogy a mai szociálpolitika spektrumán megjelentek-e és elkülöníthetők-e olyan intézmények és mechanizmusok, amelyeknek rendeltetése kifejezetten a már létező és működésében „saját jogán” társadalmi konfliktusokat előidéző piac kihívásaira adott válaszok kimunkálása volna, és amelyeknek funkcionalitása, illetve eredményessége elsődlegesen abból a szempontból vizsgálható, hogy — a gazdaság piaci elveibe való közvetlen beavatkozás nélkül — képesek-e a piacról kiszoruló vagy a piacon sikertelennek mutató társadalmi csoportok védelmére. Ebben a vonatkozásban elsődlegesen a gazdaságátalakításhoz közvetlenül kötődő szociálpolitikai intézményrendszer (eddigi kuta-

tásainkban mindenekelött a munkanélküliség kezelésére hivatott intézmények és szolgáltatások) vizsgálatát és a fenti szempontból vett értékelését tartottuk feladatunknak.

A kutatások jelenlegi szakaszában az itt felsorolt kérdésekre **lezárt** válaszok — éppen az átmenet jellege, valamint az eddig eltelt idő viszonylagosan rövid volta miatt — természetesen nem adhatóak. Néhány jellegzetes tendenciára azonban talán érdemes felhívni a figyelmet (amelyekhez bőséges igazolást és tényanyagot egyfelől e kötet tanulmányai, másfelől a nemrégiben a társadalombiztosítás átalakulásának társadalmi mögötteseiről, valamint a nem-termelő szolgáltatások tulajdonviszonyainak átrendeződéséről elkészült munkáink szolgáltatnak; a makrogazdasági összefüggések tekintetében pedig további — az alábbiakat megerősítő — adalékokat nyújt a hazai inflációs folyamatok hatalmi-politikai és szociológiai meghatározottságairól a Szociálpolitikai Értesítő „A drágaságról” címmel megjelent legutóbbi számának néhány írása.)

Kutatásaink egybecsengő tanúsága szerint, a „detotalizálást célzó államtalánítás” a szociálpolitikai intézményrendszerben új politikai mozzanatok és új szükségletkielégítési elvek sajátos egybemosódásához, valamint ciklikus jellegű újraközpontosítási tendenciák megjelenéséhez vezetett. A központi állam közvetlen beavatkozási lehetőségeit számos új törvény — közöttük mindenekelött az 1990 nyarán elfogadott önkormányzati törvénycsomag — jelentékenyen korlátozta. Nem magyarázható ugyanakkor kizárólag a parlamenti törvényalkotás időnkénti elnagyoltságával, valamint logikusan kapcsolódó törvényi és rendeleti szabályozások —a parlament túlterheltségére hivatkozó — elnapolásával, (azaz, törvénykezési „hézagok” képződésével), hogy az új törvények konkrét értelmezésében, továbbá mindennapi gyakorlati érvényesülésükben az állam kivonulása mindenekelött **garancia- és felelősségvállalásának** mérséklését, illetve itt-ott teljes felszámolását jelentette (ld. a társadalombiztosítás idei évre szóló költségvetését vagy a Szolidaritási Alapról szóló törvény-módosításokat). Ennek nyomán pedig — immár nem adminisztratív, hanem elsősorban financiaális és költségvetésselosztási-, illetve pénzügy-szabályozási mechanizmusok révén — sajátos „legitimációs módosulásokon” ment keresztül az **elvileg és jogilag** független szervezetek (így mindenekelött a helyi önkormányzatok, illetve azok intézményeinek, ezáltal pedig közvetve csaknem a lakossági szociális szolgáltatások teljes körének) közvetlen függése a központi hatalomtól. A központtól való függés ugyanakkor változatlanul fenntartja és „funkcionálissá teszi” a vele szorosan kapcsolódó kézivezérléses irányítást (s ez önmagában is a paternalista mozzanatok, rendies jellegű függelmi viszonyok, valamint rejtett — és ezért ellenőrizhetetlen — alkumechanizmusok folyamatos továbbéléséhez vezet).

A jelenségkör behatóbb vizsgálata arra irányította a figyelmünket, hogy a háttérben többről — és részben másfajta szociológiai folyamatokról — van szó, mint pusztán a gazdasági mozgástér beszűküléséről, illetve az elhúzódó költségvetési válság által kiváltott kényszerpályákról. Az állam túlsúlyának fennmaradásához ugyanis erőteljes **érdekek és fontos hatalmi-uralmi pozíciók** kötődnek, amelyeknek jelenléte (és intézményes megerősítése) a **társadalmi struktúra** bizonyos átalakulási folyamataival van összefüggésben.

Kutatásaink felhívták a figyelmet arra, hogy mind a helyi társadalmak viszonylataiban, mind a makro-társadalmi szerkezetben a **rendieség újraerősödésének** tendenciái figyelhetők meg. A rendies helyzetüket és előnyeiket stabilizálni törekvő társadalmi csoportok pedig ma (miként történetileg is) előnyös pozícióik garanciáját az erős köz-

ponti államban és a viszonylag nagy uralmi térrel rendelkező állami bürokráciához való kapcsolódásukban (vagy az abban való közvetlen részvételben) találják meg. Az erősödő rendies érdekek „ellensúlya” csak egy viszonylag erős, s kifejezetten az állammal szemben megszerveződő civil társadalom lehetne. Világos azonban (ezt kutatásaink is sokoldalúan támasztják alá), hogy az államtól független szerveződésekben még a rendies előnyöket legfeljebb csak töredékesen élvező „középosztály” egzisztenciális biztonságának és társadalmi státuszának is egyik fontos forrása éppen maga az **állam** (a társadalom foglalkoztatott tagjainak többsége állami munkahelyeken, a bürokratikus függés rendszerében dolgozik; jövedelmének nagy részét, az általa igénybevett szolgáltatások döntő hányadát ugyanettől az államtól „szerzi be” stb.). Éppen ezért a társadalom többsége legfeljebb **felemás** módon érdekelt az állam túlhatalmának megszüntetésében s tőle független, „önjáró” társadalmi szerveződések létrehozatalában.

Mindebből viszont az következik, hogy a fentebb röviden jellemzett „régii” struktúra lebontásának irányában eddig nemigen történtek lépések. A változások (mert fontos változások azért persze voltak) mindenekelőtt a túlsúlyos állam **legitimálásának** eszköztárában, illetve az állami előnyöket a maguk javára fordító társadalmi rendek markánsabb megjelenésében, „láthatóvá válásában” mutathatók ki.

A mögöttes struktúra változatlanságát erősíti, továbbá önmagában is a „rendszerváltság” elmaradásának egyik fontos indikátora, hogy ellentmondásos a szociálpolitikai tulajdon átalakulásának folyamata is. E vonatkozásban a legfeltűnőbb (a piaci tulajdonátrendező **ellenében** ható, s egyúttal újabb oldalról a rendies érdekeltségek **erősödésére** utaló) jelenség nemcsak a tulajdonrendszeri váltás folyamatának elhúzódnása, és nem is egyszerűen sajátos „újraállamosítási” törekvések megjelenése (ld. például a piaci retorika és a tényleges folyamatok közötti, mind nyilvánvalóbb ellentmondást az egészségügy folyó „reformjának” egyes lépéseiben), hanem — főként — a **tulajdonbiztonság** hiánya. A tulajdonnal társuló rendelkezési jogok állandó megkérdőjelezhetősége **önmagában** is a polgárius elrendezések ellenében „dolgozik”; gátat emel valamiféle rendezett hatalommegosztás létrejövetelére, és alapot szolgáltat a status quo-hoz társuló uralmi viszonyok megmerevedéséhez, illetve újraintézményesüléséhez. E tendenciák számos jelével és konkrét jelenségeivel találkoztunk a helyi önkormányzatokra vonatkozó vizsgálatainkban éppúgy, mint a munkanélküliség kezelésére, vagy a szegénység mérséklésére hivatott szociálpolitikai eszközök alkalmazási módjaira irányuló kutatásaink során.

A tulajdonbiztonság hiányának és — vele szoros összefüggésben — a tulajdonból való részesezés elveiben, valamint — különösen — annak gyakorlatában érvényesülő teljes anarchiának (az intézményes uralom rendies vonásainak önigazoló fenntartására azután vissza is ható) további fontos következménye, hogy **az önmaguk védelmére képtelen és eszköztelen rétegek** (az „alsó rendek”, a szegények) szisztematikusan **kiszorulnak a szociálpolitikai intézményeket és szolgáltatásokat használók köréből**. Kiszorításukat más mechanizmusok is legitimálják: gyors ütemben szaporodnak ugyanis azok a — tulajdoni bázis és szabályozott pénzügyi működési feltételek **híjával** létrehozott — „tűzoltó”-intézmények, amelyek igénybevevőik helyzetének rendezésére ugyan alkalmazhatlanok, de a szegényeket „hatékonyan” szegregálják a többségi társadalomtól. Szegregálásukkal olyan **külön világot** hoznak létre, amelyben **más és külön elvek** érvényesítenek a társadalom azon tagjaira, akik potenciálisan **kizártnak** a piaci viszonyokban

való részvétel lehetőségéből. A **kettős normarendszer** megerősödésével pedig a szociálpolitika „rendszer váltása” elé újabb akadály gördül: a többségi társadalom félig állami kötődése folytán nem egyértelműen **érdekelt** a viszonyok strukturális alapjainak, valamint a mindennapi működés mechanizmusainak megváltoztatásában; a szociálpolitikai szolgáltatások iránt a legintenzívebb szükségletekkel bíró kisebbségi szegény társadalom viszont attól a végső lehetőségétől is **megfosztattatik**, hogy egy igazi és tartalmas váltás aktora lehessen.

Mindez azonban már átvezet bennünket a második nagy témakörhöz, a szegénység dezintegrációs problematikájának rövid összefoglalásához.

Az elszegényedés és a szegénység különbségeiről és eltérő társadalmi következményeiről

A közelmúlt politikai változásainak egyik igen fontos hozadéka, hogy a szegénység nem tabutéma többé. Nemcsak a jelenség néven nevezése vált „megengedett” dologgá (aminek nyomán szinte pillanatok alatt letűntek a színről a „többszörösen hátrányos helyzet”, az „alacsony jövedelmű lakosságcsoport” és más eufemisztikus fogalomhasználatok), hanem gyorsan kialakult a közvélemény tájékoztatásának bizonyos gyakorlata is: a sajtó immár évente többször tesz közzé olyan szakmai közleményeket, amelyekből értesülhetünk a szegénység mértékének meghatározására szolgáló statisztikai számítások — mindenekelőtt a létminimumszámítások — eredményeiről, továbbá a mindenkori létminimum szintje alatt élők számának változásáról. E számítások ugyan mind elméleti alapvetéseikben, mind konkrét metodikájukban állandó viták tárgyát képezik, de — többéves idősorok alapulvételével — mindenképpen alkalmasak arra, hogy a **jövedelemhiányos népesség** (köznapi fogalmazásban: az elszegényedők) emelkedő arányát, továbbá e rétegeknek az utóbbi néhány évben **felgyorsult** gyarapodását regisztrálhassuk.

Miközben az elszegényedők számának gyarapodása vitathatatlan, továbbgondolásra, feltárára és megvitatásra érdemes kérdés, hogy vajon **milyen** okok állnak a folyamatos számbeli emelkedés hátterében, és — különösen — annak felgyorsulásában. E kérdés megválaszolásához nem elegendő a gazdaság és a jövedelemtermelő képesség — amúgyis ellentmondásos — adatait alapul vennünk (azok a felgyorsulásra végképp semmi magyarázattal nem szolgálnak), hanem tisztáznunk kell, hogy az elszegényedés **milyen társadalmi csoportokat** és **milyen okból** érint, valamint, hogy közülük kik azok, akiket a szónak nemcsak anyagi értelmében, hanem egész élethelyzetük alapján szegényeknek nevezhetünk. (Az elszegényedés ugyanis a szegénységnél szélesebb kört érintő és — mint azt alább bővebben is kifejtjük majd — részben más természetű probléma.) Minthogy azonban a magyar társadalomban többségi tapasztalat az élet feltételeinek hosszú évek óta tartó rosszabbodása, még a szakemberek között is általánosnak mondható az a vélemény, hogy szegények és nem-szegények között csak **fokozati** különbségek vannak. Szegények azok lesznek, akiket az elszegényedésnek a társadalom többségét sújtó folyamata egyszerűen csak a rubikon másik oldalára lendített át; életnívójuknak a létminimum alá zuhanása éppen úgy a régen tartó gazdasági válság terméke, mint a fogyasztás csökkenésének akár a magánháztartásokban, akár a közfogyasztás intézményeiben kimutatható megannyi más jelensége.

Ebből a logikából pedig az következik, hogy a szegénység kezelésében nincs szükség külön, célirányos szociálpolitikai beavatkozásokra. Hiszen az érintettek helyzete — amely az elszegényedés egyik fokozata — az ország gazdasági teljesítményének jobbra fordulásával és a gazdasági válság felszámolásával **automatikusan** rendeződik majd. A „szegény-kérdés” megoldása ezért éppúgy a gazdasági felemelkedés függvénye, mint a többség helyzetének javulása.

Az általánosan elfogadott gondolatmenet tehát a szegénységért az elszegényedést teszi felelőssé; a kérdésben merőben gazdasági problémát lát.

Kutatásaink egyik alapvető kérdése volt ezek után, hogy vajon igaz-e, hogy a szegénység ma Magyarországon valóban „csak” gazdasági kérdés, amelynek ellenében jelenlegi szűkös viszonyaink közepette bizony nem sokat lehet tenni? Vajon valóban csak fokozati különbségekről van-e szó, és ezért — a két jelenségkör végső természete szerint — jogosult-e egyenlőségjelet tennünk az elszegényedés és a szegénység közé?

E kérdésekre bizonyos válaszokat már kiinduló vizsgálatainkból, a rendelkezésre álló jövedelemstatisztikai adatok másodelemzéséből is kaptunk. A jövedelmi adatok kissé részletesebb bontásai közül ugyanis kiderült, hogy az évtizede csökkenő reálbérszínvonal ellenére a reáljövedelmek makrogazdasági átlagmutatói — ha szerényen is, de — évről évre **emelkednek**. Ami annak az — egyébként más forrásokból is jól ismert — jelenségnek a statisztikai leképeződése, hogy a lakosság egy jelentős része a jövedelem- és fogyasztáskorlátozó gazdaságpolitikai lépésekre a pénz-használatot kiiktató vagy azt helyettesítő második gazdasági tevékenységekkel, munkavégzésének közvetlenül a fogyasztásban testet öltő jelentős intenzifikálásával válaszolt. Ennek volt köszönhető, hogy az utóbbi évtizedben mindvégig folytatódott — ha lassuló ütemben is — a magánlakás-építés, nem állt le a háztartások modernizálódásának folyamata, jelentősen gyarapodtak az ország devizatartalékai, nőtt a lakossági magánimport, emelkedett a lakások és háztartások felszereltségének színvonala. Az elszegényedő középrétegek jelentős csoportjai tehát a szó tágabb értelmében szerényen gyarapodtak, miközben **mégsem** jogosulatlan elszegényedésükről beszélünk: rendszeres pénzbeni jövedelmeik, „normálisnak” számító gazdálkodási stratégiáik valóban veszélybe kerültek, s életük mindenképpen nehezebbé, tervezhetetlenebbé, kiszolgáltatottabbá és bizonytalanabbá vált. Hiszen az „ellensúlyok” — a második gazdasági munkavégzés vagy a családon belüli, generációk közötti jövedelemátcsoportosítás lehetőségei — bizonytalanok, végesek. Véletlen események, váratlan betegségek, költözések vagy más „hétköznapi” élettörténetek teljesen felboríthatják a számítást, s kizökkenthetik a hosszabb ideje borotvaélen táncoló élethelyzeteket. Ráadásul az ellensúlyozás e változatos gyakorlatai és tartalékai — mint ezt a legutóbbi év jövedelem-adatai sejtetik — immár kimerülőben vannak, a reáljövedelmek makrogazdasági átlagmutatói tavaly már stagnálást jeleztek. Anyagi létfeltételeik rosszabbodása azonban mindeztől nem járt a középrétegek társadalmi zuhanásával, az általuk elfoglalt státuszok jelentős leértékelődésével, életformájuk drasztikus átalakításának kényszerével. Ezért jogosult azt feltételeznünk, hogy ha csak a gazdasági felemelkedés el nem marad (vagy ha csak bekövetkezésére nem túlságosan hosszúra nyúló további időszak után kerül majd sor), akkor e társadalmi csoportok helyzete viszonylag gyorsan rendeződhet. A talpraállás minden bizonnyal különösebb nehézségek nélkül be fog következni, amint az ország gazdasági teljesítményei tartós javulásnak indulnak, mérséklődik az infláció, emelkedni kezdenek a pénzbevételek, s amint mérsékelhető

a lakossági adók, valamint amint újra bővülni kezd mindazon tevékenységek és tudások piaca, amelyeknek „eladásával” családok százezrei az elmúlt másfél-két évtizedben havi és éves jövedelmeiket kiegészítették. A gazdasági folyamatok rendeződése tehát az elszegényedésnek valóban többé-kevésbé „automatikusan” véget vethet, és a ma egyre nehezebben élő középrétegek életét viszonylag hamar a megszokott pályákra állíthatja vissza. Elszegényedésük ténylegesen „anyagi” és gazdasági kérdés.

Más azonban a helyzet a szegényekkel. Ők ugyanis nem egyszerűen „elszegényedők”. Életük ma a fogyasztásukat korlátozni kényszerülő, ugyanakkor mégis megszokott, normális életvitelüket folytató középrétegektől merőben különböző pályákon, még hozzá mindinkább távolodó pályákon mozog. Többségük szegénysége nem a legutóbbi évek terméke; eddig azonban sem ők, sem szegénységük nem volt ennyire „látható”. Közöttük kimutathatóan elkülönül azonban az „új” szegények rétege, akiknek szegénnyé válna valóban az elhúzódó válság következménye, amelyet azonban éppen a „normális” életvitel lehetőségének irreverzibilis felborulása különböztet meg az elszegényedő középosztályi helyzetektől. A szegények életviszonyainak rendezése ugyanis — szemben a státuszát és szokásrendjét alapjában véve őrző alsó középosztállyal — ma (vagy ma már) semmiképpen sem kizárólag „anyagi” és „jóléti” kérdés: sorsuk, egész élethelyzetük, életformájuk, és mindaz, amit ebből gyermekeikre áthagyományozhatnak, „más”, mint a nehézségekkel küzdő többieké. A szegények — „régiek” és „újak” egyaránt — egy másik társadalom.

A hatvanas, hetvenes évek szegényvizsgálataiból tudjuk: a többségi társadalomtól nemcsak anyagi létviszonyaiban, hanem életének és életformájának minden más vonatkozásában is elkülönülő, rendies helyzetű szegénység nem újkeletű (és semmiképpen nem a piac térnyerésével összefüggésben előkerülő) jelenség Magyarországon; tradicionális típusai a szocializmus éveiben mindvégig jelen voltak, sőt, a rendszer sajátos érdekei folytán újra is termelődtek. A korábbi szegény-kutatásokból azt is tudhatjuk, hogy e rendies helyzetekből alig-alig volt menekvés és előrejutás: a szegények gyerekei is többnyire szegények voltak és maradtak. S ha közülük a szerencsésebbek a hetvenes évek viszonylagos prosperitásában meg is indulhattak a felemelkedés útján, az idő és a biztosítékok kevesek voltak ahhoz, hogy helyzetüket más, biztonságosabb és védettebb társadalmi pozíciókban stabilizálják. A válság éveit pedig „visszatoloncolják” őket: csekélyke tartalékaik mára régen elfogytak. A mindenekelőtt őket sújtó munkanélküliséggel nemcsak állásukat, munkájukat, megélhetési alapjukat és biztonságukat veszítik, hanem elvesztik társadalmi tagságukat is: hiszen a közösségbe való tartozásuk, gyerekeik taníttatása, betegek ellátása, hitelfelvételi lehetőségeik, sőt, utazásuk vagy (egyre gyakrabban) lakhatásuk is veszélyeztetve van.

Még náluk is kitalazottabbak azok, akiknek szegénysége a világ elől a szó szoros értelmében „zárva” volt, akiknek reménytelen helyzete azonban a politikai szabadságjogok alkotmányos elismerésével a társadalom szeme elé került. Kinyíltak ugyanis azok a kapuk, amelyek mögött „visszaeső alkoholizmus”, „a közösséget sértő magatartás”, „közveszélyes munkakerülés” és más jogtalan indokok nyomán a hatóságok a szegények ezreit és tízezreit tarthatták büntető jellegű intézmények ellenőrzése és fennhatósága alatt. Politikai jogaik elnyerésével azonban a szegények és csoportjai egy olyan világba léptek ki, amely a társadalmi tagság feltételeit már nem biztosítja számukra: az elnyert politikai szabadsággal — elismert és szavatolt szociális jogrend, valamint megfelelő in-

tézmények híján — egyúttal hajléktalanság, munkanélküliség és — gyakorta — elemi éhezés párosul.

A mai szegények más rétegeit a munkásszállók és más vállalati szociális intézmények gazdaságtalannak ítélt üzemeltetése és „racionalizálása” kényszeríti közel azonos vagy hasonló sorsra.

Talán már e rövid felsorolás is érzékelteti, amit a kötetben közölt tanulmányok bőszeges dokumentációval és adatokkal támasztanak alá: a szegénység nem egyszerűen az elszegényedés „egy fokozata”, hanem a többségi társadalomtól markánsan elkülönülő, s a többség lehetőségeiből egyre inkább kiszoruló társadalmi csoportok önmagán belül tagolt és rétegzett, összefoglalóan azonban a **leszakadás rendies viszonylataival** jellemezhető élethelyzete.

A leszakadók külön társadalmának jelenléte pedig a társadalom kettéhasadásával, ahhoz kapcsolódóan veszélyes politikai töltetet hordozó, nehezen kontrollálható és nehezen megfordítható dezintegrációs folyamatok kialakulásával fenyeget.

A szegény-társadalom szélesedésének és e dezintegrálódás folyamatainak megállítására csak célirányos integratív gazdaság- és szociálpolitikai eszközök alkalmazásával kerülhet sor. Kutatásainkban ezért fontosnak tartottuk, hogy feltárjuk: e politikáknak — legalábbis a helyi önkormányzatok mai működésében — fellelhető-e bizonyos „előképei”. Az eredmények ellentmondásosak. A helyi segélyezési gyakorlatokról szóló monográfia (Horváth Ágota és Pik Katalin munkája) elemzései arra látszanak utalni, hogy a segélyezésnek a visszaszoruló és társadalmi használatában „átértelmezett” funkciói szinte „maguktól” vezetnek el ahhoz, hogy — legalábbis a kisközösségek szintjén — az elosztás bizonyos „univerzalisztikus” elemei megjelenjenek. Ugyanakkor a jelenlegi szociálpolitikából teljesen hiányoznak azok a mechanizmusok (és — mint korábban arról volt már szó — e mechanizmusoknak végképp hiányoznak a tulajdoni, jogszabályozási és intézményi alapjai), amelyek a szétszórót és ad hoc helyi politikákat a makroelosztás szintjén integratív folyamatokba emelnék át. (Ez utóbbi kérdéskörök behatóbb vizsgálata azonban már a következő kutatási periódus feladata lesz.)

* * *

E bevezetőt azzal kell zárunk, hogy köszönetet mondjunk mindazoknak, akik — munkánk iránti érdeklődésükkel és fogékonyságukkal, együttműködésükkel, segítőkészségükkel, valamint anyagi támogatásukkal — lehetővé tették, hogy e szűkös és nem kevés feszültségtől terhes években viszonylag kiterjedt empirikus adatgyűjtéseken nyugvó kutatásokat végezhessünk. Köszönet illeti ezért a volt Szociális és Egészségügyi, később Népjóléti Minisztérium, valamint a parlamenti szakértői tevékenységet folytató Politikai Tanulmányok Intézetének munkatársait; a kutatásaink terepéül szolgáló települési önkormányzatok, illetve a munkaerőközpontok dolgozóit. És köszönet illeti mindazokat, akik idejüket és energiáikat nem sajnálták, hogy a szociológusok néha igencsak fárasztó kérdéseire és tudakozódásaira válaszoljanak.

Szalai Júlia

TÉNYEK ÉS TERVEK (Szociálpolitika kisközségekben)

1990—1991 folyamán kutatást végeztünk azzal a szándékkal, hogy megvizsgáljuk, újrafogalmazódtak-e az elmúlt három évben a szociálpolitika feladatai helyi szinten, illetőleg kialakultak-e a nagyobb önállóság megteremtésével, majd az önkormányzatok felállásával saját, helyi elképzelések a különböző — bár kétségtelenül főleg anyagi — természetű problémák kezelésére. És ha igen, mennyiben és miért térnek el ezek a különböző településeken.

A kutatás színteréül kis falvakat választottunk, olyanokat, ahol átláthatók a helyi viszonyok, és ahol — úgy reméltük —, ha szűkösek is a keretek, autonómabb válaszok fogalmazódnak meg konkrét helyi problémákra. Ez a várakozásunk bizonyos értelemben teljesült is.

Módszerünkről röviden. 18 Somogy megyei falut vontunk a vizsgálatba. Ezek között vannak volt önálló tanácsi székhelyek, ma önálló önkormányzatok, és közös tanácsi székhelyű községek, amelyek ma önálló döntési jogkörrel bíró képviselőtestülettel és saját költségvetéssel rendelkeznek, végrehajtó apparátussal azonban nem, ügyeiket a korábbi közös tanács helyett működő körjegyzőség hivatali apparátusa bonyolítja. A települések kiválasztásánál az volt a fő szempontunk, hogy számunkra is áttekinthető nagyságrendűek legyenek, és a rendelkezésre álló idő mind az adatfelvételt, mind az adatfeldolgozást lehetővé tegye. A lakosság szám felső határát háromezer főben húztuk meg, ezen belül a kiválasztás teljesen önkényes volt, nem törekedtünk semmiféle reprezentativitásra, hiszen célkitűzésünk éppen a sajátosságok keresése volt, nem pedig a Somogy megyei szociálpolitika általában. A kiválasztott községekből első lépésben adatokat gyűjtöttünk a szociálpolitika számszerűségben is megragadható területeiről az 1989-es és 1990-es évekről, majd ezek és az önkormányzatiság bevezetésével kialakult helyzet értelmezése céljából a kiválasztott települések közül tizenháromban számos interjú készült mindazokkal a tisztségviselőkkel, akik a helyi döntések kialakításában részt vesznek.

Az adatok a szociálpolitika hagyományos területére, a segélyezésre koncentráálódtak. Terveztünk adatgyűjtést az intézményi ellátásról (különböző intézményekbe utalás előzményeiről, körülményeiről, helyi preferenciákról), itt viszont visszautótt a településment megválasztása: állami gondozásba, szociális otthonba stb. olyan kis számban utaltak klienseket (a települések egy részében elő sem fordult az általunk befogott időszakban), hogy értelmezhetetlen lett volna helyi gyakorlatot firtatni. Maradt tehát a helyben megoldott problémakezelés, a szociális és gyámügyi segélyezés alakulása, ez ui. összehasonlítható, és a legartikuláltabb nézetek is ezzel kapcsolatosan fogalmazódtak meg.

Beszámolóink első részében tehát a két terület — szociális és gyámügyi segélyezés — alakulásáról írunk az 1989-es és 1990-es évek adatai alapján. A második részben pedig az interjúk nyomán kirajzolódó, egymástól némely tekintetben inkább, másban kevésbé eltérő gyakorlatokat szeretnénk láttatni, azt, hogy helyben, a helyi erőviszonyok és a helyi gyakorlatot alakító ágensek nyomán merre látszik elmozdulni a szociálpolitika, kinek mit jelent, és mely lakossági rászoruló vagy érintett rétegek számára mit látszik hozni a jövő.

AZ ADATOK

Mielőtt a „helyzet” leírásába fognánk, nézzük meg nagy vonalakban, milyen településekről van szó. Mit lát a látogató? Az autóból rendezett településeket kevésbé rendezett faluvéggel, kátyús és kevésbé kátyús utakat a falvak között, egy-két kivétellel olyan falvakat, ahol szemmel láthatóan intenzív lakóház építkezés folyt — a stílusjegyekből megállapíthatóan több hullámban is — az elmúlt évtizedek során, és szerényebb kivitelű közösségi épületeket. Röviden: ugyanazt, mint az ország településeinek zömében. És mivel szembesül az itt élő ember? Feltehetően ő is ugyanazzal, mint a hasonló nagyságrendű településeken élő emberek zöme. Mit jelent ez? A városi látogatónak nyomasztó komforthiányt, a helybélieknek olyan „kényelmetlenségeket”, amelyekkel az elmúlt évtizedek során vagy még régebben folyamatosan együtt kellett, hogy éljenek. Az infrastruktúrát legelterjedtebben még mindig az egykori monarchia legjobban szervezett intézménye, a M.Kir. Posta utódja képviseli: a 18 községből 14-ben legalább postafiók van, és mindenhol van nyilvános távbeszélő állomás. Ha összevonnánk a települések lélekszámát — de nem tesszük, hiszen éppen település szintű a vizsgálatunk —, a postai szolgáltatásból kimaradók az összlakosságnak mindössze négy százalékát jelentik. Nincs azonban értelme ilyen eufémizmusokban gondolkodnunk, hiszen egy-egy település infrastrukturális elmaradottsága az ott élők száz százalékát érinti, ezért érintettség szempontjából a települések darabszáma erősebb mutató, mint egy térség érintett lakossági aránya. Iskola, óvoda és tűzéptelep 10, körzeti orvosi rendelő 9 településen van, tehát a községek legalább felében. Fogorvosi szolgálat azonban csak 5, gyógyszerár pedig 4 helyen működik. Mindez nem önmagában igazi probléma, hanem a közlekedési nehézségek — és ma már: költségek — miatt. Talán igazságtalanul is ítéltük a postát a legjobban működő infrastrukturális intézménynek, hiszen távolsági autóbuzsmegálló mind-egyik községben van, és a nagyobb községekben napi többszöri átmenő forgalom. A buszköltségek drasztikus emelkedése (— vasút mindössze hat helyen van, a községek egyharmadában, és többnyire meglehetősen távolságban a települések belsejétől —) azonban nehezen megoldható problémák elé állítja az embereket a mindennapokban is, mert a helyben meg nem oldható beszerzéseket tetemesen megdrágítja. Védőnő interjúalanyunk beszélt arról, hogy gyesen lévő szülők gyakran elhalasztják a gyógyszerbeszerzést, ha az orvos kézi gyógyszerárából hiányzik a javasolt gyógyszer. Bolt — legalább egyszemélyes — mindenhol található, a választék esetleges.

Összefoglalóan az 1. számú táblázat mutatja a községek ellátottságát és néhány demográfiai adatát.

1. sz. táblázat:
az egyes települések főbb demográfiai és infrastrukturális adatai

Település*	Lakosok száma			0-14 évesek aránya			60-x évesek aránya			Aktív kre- sőkbt>8 oszl. aránya	Van a településen (1989)											
	1980	1990	Vált 1980=100	1980	1990	Vált 1980=100	1980	1990	Vált 1980=100		Táv.	Pos-	Óvo-	Is-	Tü-	Köz.	Vas.	Fog-	Gyógy-	ÓNO	van	
											busz	ta	da	kola	zép	orv.	áll.	orvos	szer- tár		vez. víz	
Balatonszentes	1595	1641	+2,9	21	18	-3	18	21	+3	19,7	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	} közös tanácsi székhelyű községek
Tinód	178	143	-19,7	26	29	+3	22	19	-3	51,9	x											
Kallós	480	379	-21,0	20	18	-2	26	30	+4	39,2	x	x	x	x								
Bökösd	651	534	-18,0	17	15	-2	26	26	-	27,5	x	x	x	x		x					x	
Dombos	3072	2753	-10,4	17	17	-	25	25	-	38,5	x	x	x	x	x	x	x	x			x	
Nagymislény	1579	1476	-6,5	21	22	+1	20	19	-1	20,9	x	x	x	x	x	x			x		x	
Felsővár	1619	1601	-1,1	22	20	-2	19	18	-1	23,5	x	x	x	x	x		x				x	} közös tanácsi székhelyű községek
Babos	353	305	-13,6	21	20	-1	23	20	-3	32,6	x	x									x	
Kökényes	768	648	-15,6	23	21	-2	18	20	+2	25,2	x	x		x	x	x					x	
Hidos	1509	1289	-14,6	19	20	+1	21	21	-	34,4	x	x	x	x	x		x				x	
Mártonfa	1026	895	-12,8	18	17	-1	24	26	+2	34,5	x	x	x	x	x							
Cserepes	1291	1150	-10,9	22	22	-	21	21	-	32,7	x	x	x	x	x	x		x	x	x	x	} közös tanácsi székhelyű községek
Tarpatlak	206	170	-17,5	17	19	+2	26	26	-	39,3	x											
Gálosd	407	313	-23,1	23	23	-	18	23	+5	23,8	x	x		x								
Vedres	2742	2702	-1,5	25	21	-4	18	20	+2	22,7	x	x	x	x	x		x	x	x		x	
Tornyos	462	444	-3,9	18	22	+4	21	23	+2	30,5	x	x									x	} közös tanácsi székhelyű községek
Egresfa	333	236	-29,1	14	21	+7	25	25	-	36,5	x											
Pusztakút	609	572	-6,1	9	15	+6	42	40	-2	36,3	x											

* A települések neve itt és a továbbiakban álnév.

1. A segélyezés alakulása a számok tükrében

Bár a szociálpolitika lényegesen tágabb területet ölel fel, mint a segélyezés rendszere, az összehasonlíthatóság és értelmezhetőség érdekében első lépésben mégis ehhez szerztünk be adatokat. Adatlapot szerkesztettünk, amelyet megbeszéltünk a helyi közigazgatásban a szociálpolitikai ügyeket intéző szakemberekkel. Ők végezték el az adatgyűjtést a segélyezettek teljes köréről 1989-re, 1990-re és 1991 első negyedévére vonatkozóan.

Az utóbbi évek változásait a helyi segélyezési gyakorlat követésével kívántuk megérteni. 1989 még a hagyományos tanácsi gazdálkodás éve volt, amikor felülről elkülönített alapokból gazdálkodtak. 1990-ben, az önálló gazdálkodás bevezetésével a helyi tervezés döntötte el, hogy a rendelkezésre álló keretet hogyan osztják fel a célok és feladatok között, mennyit fordítanak szociálpolitikára, és azon belül az egyes rovatokra. 1991 pedig már az önkormányzatiság időszaka, és összes községünk önálló gazdálkodását jelentette: a körjegyzőségen belül maradt községek is önálló számlát nyitottak, költségvetésükből önállóan gazdálkodtak — bár valamelyest visszatért a korábbi, megcímkezett elosztás gyakorlata is. 1991 folyamán ui. mindegyik község kapott pótlólagos pénzeszközöket célfeladatokra az önkormányzati törvényben meghatározott normatíván felül, ezt azonban szigorúan a központilag előírt rovaton költhette el elszámolási ill. nem-teljesítés esetén visszafizetési kötelezettség mellett.

A tanácsok által folyósított különböző típusú szociális kiadások összege az 1980 és 1989 között eltelt tíz év folyamán országosan közel ötszörösére nőtt. A kiadási szerkezet is jelentősen átalakult, amint az a 2. számú táblázatból is látható:

2. sz. táblázat:
a szociális kiadások szerkezetének alakulása (%)

A kiadás fajtája	1980	1985	1989	1990
Rendszeres szociális segély	73,2	51,5	37,1	36,9
Rendkívüli szociális segély	20,3	30,4	39,6	35,6
Egyéb eseti segély	1,8	1,0	1,2	1,7
Szociális étkeztetés	4,7	8,2	15,7	17,9
Mozgáskorlátozottak üzemanyagtérítése	-	8,9	6,4	7,9
eFt	100,0 804579	100,0 1709028	100,0 3826663	100,0 4893492

Forrás: a megfelelő évi Információs Évkönyv

A nyugdíj jogosultságot szerzett emberek számának növekedésével a rendszeres ellátás súlya az összkiadáson belül jelentősen csökkent, bár a segélyösszeg rendszeres évi emelése miatt 1985 és 1989 között összességében több mint másfélszeresére emelkedett országosan a rendszeres szociális segélyre fordított kiadás.

Somogy megyében a rendszeres szociális segélyezésre fordított összeg az országosénál kis mértékben jobban (1,6-szeres helyett 1,7-szeresére) növekedett, ehhez a segély-

ben részesültek számának — igaz, csekély mértékű — növekedése is hozzájárulhatott: országos viszonylatban közel ezer fővel csökkent az ellátásban részesültek száma öt év alatt, Somogy megyében azonban 20 fővel nőtt, 2163 főről 2183 főre.

Az általunk vizsgált 18 községben a következőképpen alakult a rendszeres szociális segélyezettek száma a vizsgált két évben:

3. sz. táblázat:
rendszeres szociális segélyek településenként

Település	Rendszeres szociális segélyezettek száma (fő)		Rendszeres szociális segélyre kifizetett összeg (eFt)	
	1989	1990	1989	1990
Balatonszentés	10	8	315,3	301,9
Tinód	1	1	40,3	52,2
Kallós	4	4	153,3	191,5
Bökösd	-	-	-	-
Dombos	18	21	437,2	606,3
Nagymislény	7	8	} nincs adat	
Felsővár	6	7		
Babos	1	2		
Kökényes	2	3		
Hidos	5	7	168,6	210,2
Mártonfa	9	9	166,4	209,9
Cserepes	7	9	288,0	444,0
Tarpatak	-	-	-	-
Gálosd	4	6	101,0	163,0
Vedres	48	44	1213,0	1435,0
Tornyos	9	8	245,0	314,0
Egresfa	6	7	156,0	251,0
Pusztakút	11	11	273,0	382,0

Ez az ellátás szigorúan megszabott feltételekhez van kötve: 18. év betöltése, 67 százalékos rokkantság ill. időskori keresőkép telenség, a jövedelem nem érheti el a mindenkori özvegyi nyugdíj minimumát, nincs tartásra köteles és képes hozzátartozó. A jogszabályok rendelkeznek a fizetendő havi összegről, amely a nyugdíjminimummal együtt emelkedik. 1989-ben 70 év alatt 3140, 70 év felett havi 3500 forint, 1991-ben 5000 ill. 5360 forint volt a teljes összegű rendszeres szociális segély, ill. erre az összegre egészítették ki az alacsonyabb jövedelmeket.

Bár a rendszeres szociális segély nem alanyi jogon járó ellátás, viszonylag szűkre szabott az egyéni döntés lehetősége. Nem éreztelen persze, hogy kiknek a segélyezési kérelmét utasítják el. Minthogy azonban a vizsgált településeken a vizsgált időszakban információink szerint pusztán két esetben fordult elő segélymegvonás, nem vizsgálhattuk.¹

Van azonban a rendszeres segélyezésnek egy olyan mozzanata, amely az általunk fel-tett kérdés — milyen különbségek mutatkoznak az egyes települések segélyezési gyakor-

latában — szempontjából is vizsgálható volt. Ez pedig a rendszeres segélyezettek rendkívüli segélyezése. A rendelet szerint ui. a rendszeres segélyben részesített emberek évi hat alkalommal rendkívüli segélyben is részesíthetők.

1989-ben mindegyik községben fizettek a rendszeres segélyezetteknek rendkívüli segélyt, eltérő volt azonban a segélykiutalások száma ill. a folyósított összegek nagysága. (Nem szabad elfelejteni, hogy olyan emberekről van szó, akik szociális segélyből élnek, egyéb jövedelmük általában nincs, vagy olyan csekély, hogy ezt részsegéllyel kell kiegészíteni, támogatójuk nincs, magas életkoruk és/vagy rossz egészségi állapotuk miatt jövedelemszerzésre, munkavégzésre képtelenek.)

Vedresen és társközségeiben az egész év folyamán segélyezettek négyszer jutottak rendkívüli szociális segélyhez, fejenként tízezer forinthez, és ezt az összeget időarányosan azok is megkapták, akiknek év közben állapították meg a segélyét. **Hidoson** is mindegyik rendszeres segélyezett kapott rendkívüli szociális segélyt, 2000—4000—6000 forintot, ketten pedig öt alkalommal az év folyamán, összesen 15-15 ezer forintot.

A többi községben 1-2-3 alkalommal fizettek rendkívüli szociális segélyt, évi átlagban községenként 4000 és 6500 forint között egy-egy segélyezettnek.

4. sz. táblázat:
rendszeres szociális segélyezettek rendkívüli szociális segélye

Település	Rendszeres szoc. segélyezettek száma (fő)		Azok száma, akik kaptak rendkívüli szoc. segélyt is		Évente hány alkalommal							
	1989	1990	1989	1990	1x	2x	3x	4x	1x	2x	3x	4x
					1989		1990					
Balatonszentes	10	8	10	8	1	8	1			8		
Tinód	1	1	1	1		1				1		
Kallós	4	4	2	4		2			1	3		
Bökösd	-	-										
Dombos	18	21	14	6		1		13	3	1	2	
Nagymislény	7	8	7	?		5	2		nincs adat			
Felsővár	6	7	5	7	1	4			7			
Babos	1	2	1	2		1			1	1		
Kökényes	2	3	2	3		2			3			
Hidos	5	7	5	7		2		3	2	5		
Mártonfa	9	9	6	-	6							
Cserepes	7	9	7	6	1	2	4		6			
Tarpatak	-	-										
Gálosd	4	6	3	1			3		1			
Vedres	48	44	48	42	3	6	2	37		9	1	32
Tornyos	9	8	9	8		1		8				8
Egresfa	6	7	6	6	1			5		1		5
Pusztakút	11	11	11	11	3			8	2		1	8
Somogy m. (%)					21	24	12	43	48	10	8	34
országos (%)					24	20	14	42	33	19	10	38

1990, az önálló gazdálkodás éve, mindenhol a rendkívüli segélyösszegek csökkenését hozta magával, de még ezen belül is volt játéktér. Vedresen például a fiatalabb segélyezettek kevesebb pénzt kaptak és csak kétszer az év folyamán, az idősebb vagy nagyon el- esett emberek továbbra is négyszer részesültek segélyben, és továbbra is tízezer forint összegben. Máshol megnőtt azok száma, akik egyáltalán nem kaptak (Domboson több mint háromszorosára az előző évhez képest, valamint Cserepesen és társközségeiben is), Mártonfán pedig egyáltalán nem fizettek a rendszeres segélyezetteknek rendkívüli segélyt. (Részletesen ld. a 4. és az 5. számú táblázatban.)

5. sz. táblázat:
rendszeres szociális segélyezettek rendkívüli szociális segélye

Település	Rendkívüli segélyben is részesülők száma (fő) (összes rendszeres segélyezett)		Kifizetések összege (eFt)	
	1989	1990	1989	1990
Balatonszentes	10 (10)	8 (8)	36,0	32,0
Tinód	1 (1)	1 (1)	3,5	4,0
Kallós	2 (4)	4 (4)	7,0	14,0
Bökösd	-	-		
Dombos	14 (18)	6 (21)	130,5	25,0
Nagymislény	7 (7)	? (8)	nincs adat	
Felsővár	5 (6)	7 (7)	22,0	26,0
Babos	1 (1)	2 (2)	4,0	8,0
Kökényes	2 (2)	3 (3)	8,0	12,0
Hidos	5 (5)	7 (7)	42,0	38,0
Mártonfa	6 (9)	0 (9)	17,0	0,0
Cserepes	7 (7)	6 (9)	37,5	24,0
Tarpatak	-	-		
Gálosd	3 (4)	1 (6)	19,5	4,0
Vedres	48 (48)	42 (44)	403,0	354,6
Tornyos	9 (9)	8 (8)	85,0	63,8
Egresfa	6 (6)	6 (7)	53,0	46,6
Pusztakút	11 (11)	11 (11)	89,0	90,0

Sehol sem kaptunk érdemi felvilágosítást konkrét kérdéseinkre, amikor azt firtattuk, hogy miért maradt el a rendkívüli segély egyeseknél, és miért csökkent másoknál. A magyarázat kimerült abban, hogy „ennyi volt a pénz” — feltehetően tényleg így is volt, ui. annyit terveztek, mint az előző évben, nem számoltak a segélykérők és jogosultak számának növekedésével, ill. — mint majd kiderül — már 1990-ben is erős és sikeres helyi törekvések voltak a segélyezés visszaszorítására. Máshol azt a választ kaptuk, hogy a segélyezettek „nem kérték” a rendkívüli szociális segélyt. Meg kell jegyezni, hogy ál-

talános gyakorlat volt korábban, hogy a GAMESZ szinte automatikusan utalta a szociális előadó jelzésére a rendszeres segélyezettek rendkívüli segélyét, ahol úgy tervezték, évi négy részletben, a hidegebb hónapokban kicsit többet, a melegebb évszakokban kicsit kevesebbet. (3000—2000—2000—3000 — így volt ez például **Vedresen** és társközsegeiben még 1989-ben.)

A **rendkívüli szociális segélyek** aránya a tanácsok által fizetett szociális segélyekben tíz év alatt közel megkétszereződött (ld. a 2. számú táblázatot). A növekedés dinamizmusát jól érzékelteti az alábbi adatsor:

6. sz. táblázat:
rendkívüli szociális segélyre fordított összegek,
... alakulása 1980—1989.

Év	Az egy segélyezettre jutó átlagos összeg alakulása (Ft)				Az egy kiutalásra jutó átlagos összeg alakulása			
	Országos	Változás 1980 = 100%	Somogy megye	Változás 1980 = 100%	Országos	Változás 1980 = 100%	Somogy megye	Változás 1980 = 100%
1980	nincs adat		nincs adat		877	100	1050	100
1985	1939		1873		1164	133	1230	117
1987	2687		2303		1424	162	1379	131
1988	3163		2735		1676	191	1657	158
1989	3584		3092		1937	221	1984	189
1990	4281		4073		2159	246	2478	236

Év	Összeg (eFt)				Segélyezettek száma (fő)			
	Országos	Változás 1980 = 100%	Somogy megye	Változás 1980 = 100%	Országos	Változás 1980 = 100%	Somogy megye	Változás 1980 = 100%
1980	163372	100	11228	100	nincs adat		nincs adat	
1985	519421	318	23667	211	267906		12638	
1987	803027	492	29782	265	298808		12934	
1988	914107	560	34929	311	288979		12772	
1989	1513389	926	47451	423	422310		15347	
1990	1744103	1068	50043	446	407438		12287	

Segélykiutalások száma (db)

Év	Országos	Változás	Somogy m.	Változás
1980	186271	100	10690	100
1985	446235	240	19249	180
1987	563952	303	21595	202
1988	545485	293	21079	197
1989	781122	419	23922	224
1990	807836	434	20196	189

Forrás: a megfelelő évi Információs Évkönyv

Egy segélyezettre tehát 1989-ben országos átlagban 3,5 ezer forint, Somogy megyében 3,1 ezer forint jutott. Ez az összeg azonban tartalmazza a rendszeres segélyezetteknek juttatott rendkívüli szociális segély átlagát is. Ha ezt az összeget leszámítjuk, akkor 1989-ben Somogy megyében 13 355 fő kapott rendkívüli szociális segélyt, tisztán 36 522 888 forintot, azaz egy segélyezettre 1989-ben 2735 forint jutott. 1990-ben ugyanilyen számítással 3546 forint az egy főre jutó rendkívüli szociális segély átlaga. Beszámolónk következő részében erről a segélyfajtáról lesz szó. Noha az erre a segélyfajta fordított összeg az egyes tanácsoknál (önkormányzatoknál) nagyságrendekkel kisebb a rendszeres szociális segély összegénél, tapasztalataink szerint ez a segélyfajta (és ennek gyerekes családoknak juttatott megfelelője: a rendkívüli gyámügyi segély) váltja ki a legnagyobb vitát, és ez a szociális ellátás az, amelyet egy-egy településen par excellence szociálpolitikai juttatásnak tekintenek. Feltehetően nem véletlenül: reakció ez az iránta megmutatkozó igény robbanásszerű növekedésére is.

Az ilyen típusú ellátásnál mutatkoznak meg legjobban az egyes települések közötti különbségek, nemcsak számszerűen, mint majd látni fogjuk, hanem verbális megfogalmazásban is. Lévén a segély nevében is „rendkívüli”, viszonylag tág tere van diszkriminatív helyi gyakorlatok kialakulásának, és úgy tűnik, ezután inkább, mint valaha. „Helyit” mondunk, és nem „egyéni” elbírálást, „szubjektivitást”, mert az interjúk tanúsága szerint a helyi gyakorlatok általában szélesebb konszenzuson nyugszanak, mint amit a segélykiutalásban részt vevők száma jelent. (Egyébként egyre anakronisztikusabb a „rendkívüli” jelző: sem a segély indoka, sem elterjedtsége, sem nagysága nem indokolja használatát, ez azonban csak stilisztikai probléma.)

Nézzük tehát ismét a községek adatait. Az előző táblázatokból látható, hogy 1988-ról 1989-re 46 százalékkal, Somogy megyében 20 százalékkal nőtt a *segélyben részesítettek* száma, ill. 43 százalékkal (országosan) és 13 százalékkal (Somogy megye) a *segélykiutalások* száma. Nőtt a segélyezésre fordított összeg is: 66 százalékkal az országos adatokat tekintve, és ennél lényegesen szerényebb mértékben — 36 százalékkal — Somogy megyében. És mivel a segélyezettek száma nem nőtt olyan mértékben, mint a segélyezésre fordított összeg, valamelyest emelkedtek az egy segélyezettre jutó évi átlagok is.

Nos, 1989 és 1990 között — legalábbis a vizsgált településeken már nem ez volt a helyzet: a 18 település kétharmadában csökkent a rendkívüli szociális segélyre kifizetett pénz, mégpedig a községek egy részében drasztikusan. 3 településen az 1989-ben kifizetett segélyeknek mindössze 40-60 százalékát fizették 1990-ben, további 9 településen pedig 61-80 százalékát:

**7. sz. táblázat:
a rendkívüli szociális segélyezésre fordított összegek alakulása
a vizsgált településeken évente (eFt)**

Település	Lakosság- szám (1988)	Rendkívüli szociális segély összesen**					
		1989	1990	1989 = 100%	1990. 1-9.	1990. 10-12.	1991. 1-3.
Balatonszentes	1637	34,5	36,6	106	26,8	9,8	2,0
Tinód	154	22,0	15,8	72	12,8	3,0	7,0
Kallós	409	8,0	26,0	325	23,0	3,0	-
Bökösd	565	13,3	7,5	56	3,5	4,0	5,5
Dombos*	2933	284,7	181,4	64	146,9	34,5	19,0
Nagytemplény*	1543	229,1	106,0	46	81,0	25,0	10,5
Felsővár*	1622	149,6	107,8	72	50,3	57,5	17,0
Babos*	324	40,0	23,5	59	15,0	8,5	1,0
Kökényes*	670	47,5	54,0	114	17,0	37,0	16,0
Hidos*	1380	18,0	66,5	369	21,0	45,5	23,5
Mártonfa	957	88,9	53,5	61	44,5	9,0	9,0
Cserepes*	1195	78,5	58,5	75	18,0	40,5	12,0
Tarpatak*	190	8,5	48,1	566	35,1	13,0	2,0
Gálosd*	325	18,0	11,0	61	9,0	2,0	2,0
Vedres*	2827	358,6	226,2	63	192,7	33,5	40,9
Tornyos*	474	74,0	98,0	132***	77,0	21,0	-
Egresfa*	255	83,9	61,2	73	58,7	2,5	3,0
Pusztakút*	610	83,4	60,5	73	55,0	5,5	3,0
		36523,0	35806,0	98			

** Itt és a továbbiakban is: a rendszeresen segélyezett rendkívüli szociális segélye nélkül.

*** Az 1990. évi segélyösszegeből 44 ezer forintot erdélyi áttelepülteknek fizettek. E nélkül az összeg nélkül 54 ezer forintot fizettek Tornyoson rendkívüli szociális segélyként 1990-ben. Ez az előző évi összeg 73 %-a.

A *-gal megjelölt településeken végeztünk további vizsgálatot a szociális tervezés miéntjéről, a helyi problémákról, gyakorláról, tervekről. Kérdőbiztosokat küldtünk ki, akik adatlapokat és interjúkat készítettek a képviselőtestületek, az önkormányzati szakbizottságok tagjaival, a hivatali szakelőadókkal, valamint a községek szociálpolitikai szempontból jelentősnek tűnő aktoraival. (Az interjúkat *Geskó Sándor* és *Pál Tibor* készítették.) A több száz oldalt kitevő interjúk alapján plasztikus kép rajzolódik ki az elterő gyakorláról, az égető napi gondokról, az önkormányzati tanácsalanságról.

Ezek közül a községek közül **Tarpatakon** és **Hidoson** nőtt meg rendkívüli módon a segélyösszeg is, és a segélyezett száma is. **Tarpatakon** a segélykiutalások zöme „hivatalból” történt, azaz tanácsi kezdeményezésre, és háromnegyed része még a tanácsi működés idejére (1990 első 9 hónapja) esett. Ennek láttán úgy véltük, hogy az önkormányzati választások előtt még valamelyest kompenzálni akarták **Tarpatak** „lemara-

dását” a székhelyközséghez és a másik társközséghez képest. A lemaradás mértékét mutatja, hogy **Cserepesen** 1989-ben 66 forint, **Gálosdon** 55 forint rendkívüli szociális segély jutott egy lakosra, **Tarpatakon** ugyanekkor 45 forint. Helyben számon tartották, hogy „minden pénz **Cserepesre** megy” (itt működött a közös tanács). A rendkívüli „segélydömping” mögött azonban más motívum volt, és ez a „más” jól mutatta a korábbi évek segélyezési csapdáját. 1990 februárjában ui. a községi elöljáró nyugdíjba vonult, előtte azonban hivatalból kiutaltatott még néhány rendkívüli segélyt, mondván, hogy „ez az utolsó húzása”. Bizonyosra vehető a jövedelmek alapján, hogy rászorulókat kapták a segélyeket, olyanok, akik természetesen korábban is kaphattak volna, ha történetesen korábban vonul vissza a közügyektől az elöljáró, és a tanácsi apparátus megsza-
vazza számára a méltó búcsút. Az effajta szubjektivitást nyilvánvalóan kikapcsolja az önkormányzati működés, és majd meglátjuk, hogy épít-e be másfélét, és ha igen, milyet.

Hasonló problémával küszködött **Hidos**, amelyet a községek körzetesítésekor **Öttös-höz** csatoltak, és amelynek lakossága 1989 őszén úgy döntött, hogy önállósul. 1990-ben a válás meg is történt. Ezt követően, 1990 első felében felmérést készítettek a község alacsony jövedelmű lakosairól. Ennek eredményeképpen 1990-ben megnégyszereződött a rendkívüli szociális segélyben részesítettek száma (7 főről 28 főre emelkedett). Bár **Öttös** adatait nem ismerjük, feltételezhetően jól érzékelték a **hidosiak** is, hogy a segélyezés színvonala a közös tanács idejében az ő rovásukra alakult úgy, ahogy: ebben a községben 1989-ben kirívóan alacsony volt az egy lakosra jutó segélyösszeg, mindössze 13 forint, az összes község közül a legalacsonyabb.

Hidos jó példa arra vonatkozóan, hogy mit jelent az, ha egy község vezetése — ha még oly korlátozottan is, de — információkat szerez be az „igazgatására bízott” népességről. Az egyszer megszerzett információk ugyanis akarva — nem-akarva „köteleznek”, befolyásolják a döntéseket, legalábbis egy bizonyos ideig: 1991 első negyedében **Hidos** még mindig azok között a községek között van, amelyekben fajlagosan a legtöbb szociális segélyt fizetik. (A község vezetése lényegében nem változott az új önkormányzat felállításával.)²

Ha szemügyre vesszük a 7. sz. táblázat jobb tételét, látható, hogy az 1990-es évet két részre bontottuk. Az első 9 hónap még a tanácsi működés ideje, a 10-12. hónap már az önkormányzatoké. Noha nem gondoljuk, hogy az év utolsó negyedében gyökeres változásokra került volna sor, hiszen a gazdálkodásra vonatkozó elképzelések és tervek a tanácsi rendszerben születtek, de akartunk valamilyen globális képet kapni az önkormányzati működés kezdetéről számadatokban is. (Több községben említették, hogy az újonnan alakult képviselőtestületek tagjait már hónapokkal az önkormányzati választások előtt bevonták a tanácsi munkába, ezen belül is elsősorban a szociális tevékenységbe. Erre pártok és egyéb társadalmi szervezetek képviselőiként igényt is tartottak. Így — ha döntési kompetenciájuk nem is volt, de — nyomon követhették a segélykiutalások rendszerét, és a terület nem volt ismeretlen előttük az önkormányzati munka megkezdésekor.)

Mielőtt azonban az új rendszerről esnék szó, visszatérünk az 1989-es és az 1990-es évekhez további információért. Áttekintjük, hogy hogyan alakult a segélyezettek száma és hogyan az évenkénti segélykiutalásoké, és mennyi pénz jutott településenként átlagosan egy-egy segélyezettre a gyorsan növekvő infláció éveiben.

Mint láttuk, a községek kétharmadában csökkent a rendkívüli segélyezésre fordított

pénzösszeg. Ez önmagában még jelentheti azt, hogy csökkent a folyamodók száma, ám akik kértek és kaptak, mert elismerték rászorultságukat, azok legalább lépést tarthattak az inflációval, azaz az előző évinél magasabb összegeket kaptak. És jelentheti azt, hogy kisebb-azonos összegeket utaltak ugyan ki, de legalább több embernek, hiszen aligha hihető, hogy a durván 30 százalékos infláció miatti növekvő megélhetési gondok közepette, növekvő munkanélküliség mellett kevesebb ember szorul a köz segítségére, mint korábban.

Közsegeink egyharmadában a segélykeret megkurtítása sajátos módon egyszerre mindkét variációt jelentette: kevesebb ember kapott pénzsegélyt, és az előző évinél ki-

8. sz. táblázat:
rendkívüli szociális segélyben részesültek száma,
az egy segélyezettre jutó évi átlagos összeg településenként

Település	Segélyezettek száma (fő)		Változás 1989 = 100%		A segély egy főre jutó évi átlaga (Ft)		Változás 1989 = 100%		1990.*		1991.	
	1989	1990	1989	1990	1989 =	1990	1-9.	10-12.	1-3.	1-9.	10-12.	1-3.
					(Ft)		(fő)	(fő)	(fő)	(Ft/fő)	(Ft/fő)	(Ft/fő)
Balatonszentes	16	14	88	2156	2614	121	10	4	1	2680	2450	2000
Tinód	13	7	54	1692	2257	72	7	1	3	1829	(3000)	2333
Kallós	4	12	300	2000	2167	108	10	2	-	2300	1500	-
Bökösöd	6	4	67	2217	1875	85	2	2	1	1750	2000	(5500)
Dombos	101	61	60	2819	2974	105	50	16	6	2938	2156	3167
Nagyvislény	62	34	55	3695	3118	84	28	9	5	2893	2778	2100
Felsővár	49	41	84	3053	2629	86	19	25	7	2647	2300	2429
Babos	9	7	78	4444	3357	76	4	3	1	3750	2833	(1000)
Kökényes	15	18	120	3167	3000	95	6	16	7	2833	2312	2286
Hidos	7	28	400	2571	2375	92	9	20	10	2333	2275	2350
Mártonfa	21	12	57	4233	4458	105	11	2	3	4045	4500	3000
Cserepes	31	23	74	2532	2543	100	5	19	5	3600	2132	2400
Tarpatak	4	14	350	2125	3436	162	12	6	1	2925	2167	(2000)
Gálosd	6	4	67	3000	2750	92	3	1	1	3000	(2000)	(2000)
Vedres	115	59	51	3118	3834	123	55	7	14	3504	4786	2921
Tomyos	22	20	91	3364	4900	146**	19	3	-	4053	7000***	-
Egresfa	25	21	84	3356	2914	87	20	1	1	2935	(2500)	(3000)
Pusztakút	27	19	70	3089	3184	103	18	3	1	3056	1833	(3000)
Somogy m.	13355	10098	76	2735	3546	130						

* Egy ember többször is kaphat rendkívüli segélyt egy évben, ezért az 1990. 1-9. hó és 10-12. hó összege magasabb lehet, mint az 1990-ben feltüntetett összes személy a 2. oszlopban.

** Áttelepülők segélye nélkül 3000 Ft/fő, azaz az előző évi 89%-a.

*** Áttelepülők segélye nélkül 2824 Ft/fő az első kilenc hónapban. Az egyetlen nem áttelepült 2000 Ft-ot kapott az utolsó évnegyedben.

9. sz. táblázat:
az egyes települések elhelyezkedése a rendkívüli szociális segélyezésre
fordított összeg és az egy segélyezettre jutó összeg változása szerint
1989 és 1990 között

Az egy segélyezettre jutó évi összeg	A segélyezésre fordított összeg a településen 1989-ről 1990-re		
	nőtt	változatlan maradt (+/-5%)	csökkent
nőtt	Balatonszentes* Tarpatak Kallós Tornyos*		Tinód* Vedres*
változatlan maradt (+/-5%)	Kökényes		Cserepes* Pusztakút* Dombos* Mártonfa*
csökkent	Hidos		Felsővár* Babos* Gálosd* Nagymislény* Egresfa* Bökösd*

* Csökkent a segélyezettek száma (is).

sebb összegeket.³ További egyharmad résznyi községben pedig csökkent ugyan a segélyezettek száma, de akik kaptak segélyt, azok magasabb/ugyanolyan összegű segélyben részesültek, mint az előző évi segélyezettek, vagyis ezeken a helyeken a község tartotta az előző évi színvonalat — legalábbis nominális értékben. A segélyezettek számát, az egy főre jutó átlagos segélyösszegeket és ennek változását tartalmazza a 8. és a 9. számú táblázat.

A továbbiakban érdemes egy kissé az átlagok mögé nézni — lakossági körben végzett kutatások híján legalább az adatok szintjén.

Ki kaphat rendkívüli szociális segélyt? Az a 18. évét betöltött személy, aki önhibáján kívül *átmenetileg* nehéz helyzetbe került, és emiatt létfenntartásában veszélyeztetett. Évente legfeljebb hat alkalommal adható, az egy alkalommal kiutalható segély felső határa általában a rendszeres teljes összegű szociális segély egyhavi összege, azaz az érvényes özvegyi nyugdíjminimum.

Vizsgált községeinkben a segélyezettek túlnyomó része évente egyszer kapott segélyt, de egy község kivételével mindenhol voltak olyan emberek, akik évente több alkalommal részesültek rendkívüli szociális segélyben — feltehetően még kevésbé tekinthetők „átmenetileg nehéz anyagi helyzetbe” kerülteknek. De természetesen azon is érdemes elgondolkodni, hogy átmeneti anyagi nehézségnek tekinthető-e, ha egy embernek/család-

nak annyi tartaléka nincs, hogy létfenntartásához évi háromezer — ha úgy tetszik, hónapokra elosztva, havi 250 — forintnyi összeg hiányzik.

Sem azok száma, sem azok aránya nem változott lényegesen 1989 és 1990 között, akik kétszer is kaptak rendkívüli segélyt, de 1990-ben negyedére csökkent azok száma, akiknek anyagilag nehéz helyzetét évi *kettőnél több* alkalommal is elismerték:

10. sz. táblázat:
a rendkívüli szociális segélyben részesültek megoszlása aszerint,
hogyan évente hány alkalommal kaptak segélyt (fő)

Település	1989					1990				
	1x	(%)	2x	3x	4x-	1x	(%)	2x	3x	4x-
Balatonszentés	15		1			13		1		
Tinód	9		3	1		5		2		
Kallós	3			1		10		2		
Bökösöd	4		2			4				
Dombos	82	(81)	10	2	7	49	(80)	11	1	
Nagyvisnyó	46	(74)	13	1	2	27	(79)	6		1
Felsővár	48	(98)	1			38	(93)	3		
Babos	5		3	1		6			1	
Kökényes	12		3			14		4		
Hidos	7					27	(96)	1		
Mártonfa	16	(76)	4		1	10		2		
Cserepes	23	(74)	7	1		19	(83)	4		
Tarpaták	3		1			9		5		
Gálosd	3		3			3		1		
Vedres	106	(92)	7	1	1	49	(83)	8	1	1
Tornyos	17	(77)	5			17	(85)	3		
Egresfa	23	(92)	2			20	(95)	1		
Pusztakút	21	(78)	5	1		14		5		

Arra vonatkozóan, hogy a rendkívüli segélyezés valóban *nem átmeneti* nehéz anyagi helyzeteket kompenzál, meggyőző adatok az alábbiak: a rendkívüli segélyben részesülők tekintélyes száma 1989-ben és 1990-ben egyaránt kapott segélyt — létfenntartása tehát (a köz által is elismerten) tartósan veszélyeztetett, ám a rendszeres segélyezés kritériumainak mégsem felelnek meg. Éspedig elsősorban azért nem, mert a segélyezésben csak korlátozottan ismerik el a háztartások kiadás oldalának fontosságát. Erre tömeges méretekben és országosan akkor került először sor, amikor a lakáskamat adó emelése miatt összeomlott családi költségvetések beismeréseképpen kaptak az önkormányzatok központi pénzeszközöket a nagyon kritikus helyzetbe került családok támogatására. Helyi viszonylatban is előfordulhat hasonló megfontolás: ahol a községekben (természetesen jelentős egyéni ráfordításokkal) vízműtársulatok létesültek — egyébként mindenhol az egészségtelen kútvíz kiváltására —, év végén sűrűn előfordult, hogy a vízdíjszámlák

kiegyenlítésére kértek és kaptak egyes idős emberek rendkívüli szociális segélyt. Ugyanez a helyzet előállhat — mint majd látni fogjuk, egyre gyakrabban elő is áll — a gyermekintézmények térítési díjával kapcsolatban, amikor is a tanács (önkormányzat) az egyik zsebéből a másikba teszi át a pénzt, és ezt az aktust rendkívüli gyámügyi segélyként tartja nyilván. Természetesen egyik esetben sem állítjuk, hogy az ily módon megsegélyezett ne kapna komoly támogatást (hideg vízre való ill. óvodai/iskolai étkezés formájában). Sőt, az utóbbi esetében az is elképzelhető (bár nem feltétlenül biztos), hogy annyi és olyan minőségű élelmet a szülő nem tud előállítani abból a pénzből, amit térítési díjra fizet. Mindenesetre úgy tűnik, hogy a természetbeni ellátás aránya növekedni fog a jövőben, legalábbis erre utalnak az önkormányzati szándékok. (A mögöttes megfontolásokról még bővebben lesz szó.) Nem az az elsődleges szempont tehát a segély odaítélésénél, hogy milyen kiadásai vannak a családnak — noha ezen a színvonalon elemi szükségletek kielégítéséről ill. kielégítetlenségéről van szó —, hanem az, hogy mennyi a bevétele, és ennek nyomán mennyi az egy főre eső jövedelme.⁴

Nézzük tehát, hogyan alakult egy-egy településen azok száma, akik mindkét vizsgált évben részesültek szociális segélyben:⁵

11. sz. táblázat:

Település	Összes segélyezett 1990-ben (fő)	Közülük kapott segélyt 1989-ben is (fő)
Balatonszentes	14	-
Tinód	7	4
Kallós	12	2
Bökösd	4	1
Dombos	61	15
Nagymislény	34	13
Felsővár	41	16
Babos	7	-
Kökényes	18	2
Hidos	28	1
Mártonfa	12	2
Cserepes	23	12
Tarpatak	14	3
Gálosd	4	1
Vedres	59	30
Tornyos	20	7
Egresfa	21	12
Pusztakút	19	10

Az egy alkalommal kiutalt segélyösszegek nagysága igen változó:

12. sz. táblázat:
a címletek gyakoriságának alakulása évenként (db)

Település	1989					1990					1991. 1-3. hó				
	Össz.				Össz.				Össz.						
	kiu- talás (db)	-1999 Ft	2000- 2999 Ft	3000- 3999 Ft	4000- Ft	kiu- talás (db)	-1999 Ft	2000- 2999 Ft	3000- 3999 Ft	4000- Ft	kiu- talás (db)	-1999 Ft	2000- 2999 Ft	3000- 3999 Ft	4000- Ft
Balatonszentes	17	3	12	1	1	15	2	6	6	1	1		1		
Tinód	18	16	2			9	6		3		3		2	1	
Kallós	6	4	2			14	6	5	3		1		1		
Bökösöd	8	6	2			4	1	3			1				1
Dombos	140	36	90	10	4	74	9	44	16	5	6		3	1	2
Nagymislény	83	6	21	52	4	44	11	15	14	4	5	1	3	1	
Felsővár	50	2	13	29	6	44	8	19	10	7	7		4	3	
Babos	14		7	6	1	9	1	4	3	1	1	1			
Kökényes	18	3	3	11	1	22	3	9	8	2	7		5	2	
Hidos	7	1	1	5		29	10	6	10	3	10	4	3	2	1
Mártonfa	28		7	18	3	14			6	8	3		2		1
Cserepes	40	7	32	1		27	15	5	5	2	6		6		
Tarpatak	5	3	2			19		10	9		1		1		
Gálosd	9	1	7	1		5		5			1		1		
Vedres	127	8	32	86	1	72	5	17	35	15	14	3	3	3	5
Tornyos	27	4	4	19		23		7	11	5	-				
Egresfa	27		7	20		22	1	6	15		1			1	
Pusztakút	34	2	23	8	1	24	3	8	12	1	1			1	

Míg tehát 1989-ben a községek fele olyan volt, ahol dominánsan 3 ezer forint és nagyobb rendkívüli szociális segínyt fizettek egy-egy alkalommal, ez a helyzet az önálló gazdálkodás évében, 1990-ben már csak **Vedresen és társközségeiben (Tornyos, Egresfa, Pusztakút)** ill. **Mártonfán** állt fenn. A táblázatból is jól látható, hogy nem csak a kiutalások száma csökkent a fokozódó recesszió évében, hanem a segélyösszegek nagysága is.

1989-ben 3140 ill. júliustól 3440 forint volt az özvegyi nyugdíjminimum (amelyhez mint felső határhoz nagyjából igazodik az egy alkalommal kiutalható segélyösszeg). Egy alkalommal ilyen összeghez az összes segélyben részesített 44 százaléka jutott csupán. Mivel azonban vizsgálatunk nem megyei szintű reprezentatív vizsgálat volt, hanem a településszintű gyakorlat vizsgálatára irányult, inkább így fogalmazunk: 1989-ben a 18 község közül még 9 községben nagyjából követték ezt az elvet legalább a kiutalások kétharmadában.

1990-ben már 4 ezer forint ill. ennél magasabb volt az özvegyi nyugdíjminimum. Ekor már voltak olyan községek, amelyek egyáltalán nem ütötték meg ezt a mércét, és

ahol követték is valamelyest az inflációt, ott is az emberek töredéke kapott csupán ilyen összegű segélyeket. 1989-ben és 1990-ben egyaránt kb. egyhatodnyi segélyezett segélye egy-egy alkalommal a kiutalható összeg felét érte el, vagy még ennyit sem — ezek az 1500 forint alatti segélyösszegek. A kiszorítódsi többszörös: amellet, hogy egyre nehezebb hozzájutni, az sem érdektelen, hogy ki mennyi pénzhez juthat, ha egyszer az egyik szűrőn már keresztülment. (1991-ben az özvegyi nyugdíjminimum már 5 ezer forint felett volt. Annak a tíz embernek a fele, aki 4 ezer forintos vagy magasabb segélyhez jutott, megkapta ezt az összeget. **Vedresen** azonban 4400 forint volt a maximum. A segélyek közül három volt temetési hozzájárulás.)

Arra vonatkozóan, hogy milyen anyagi színvonalon élő családoknak jutnak ezek a segélyek, valamelyest eligazító adat, hogy milyen volt ezeknek a családoknak az egy főre eső jövedelme, amelynek alapján a segélyt megkapták. Azt pedig, hogy milyen utánpótlása van az aktuálisan vagy a jövőben potenciálisan segélyre szorulóknak, talán érzékelteti, ha a segélyezettek átlagos jövedelmét összevetjük — már ahol rendelkezésre áll — a megyei Statisztikai Évkönyvben közölt 1990. évi ipari fizikai *bruttó* bérekkel, vagy az

13. sz. táblázat:
egy főre eső átlagos jövedelmek a segélyezettek családjában
településenként (Ft)

Település	1989	1990	1991	Ipari fizikai bruttó bérek* 1990
Balatonszentes	3200	3821	8400	16410
Tinód	3481	3186	8050	nincs adat
Kallós	1700	2767	(-)	nincs adat
Bökösd	3217	3800	(4100)	nincs adat
Dombos	3108	3578	4008	6988
Nagymislény	3298	3780	3938	nincs adat
Felsővár	3448	4203	3694	7788
Babos	2795	4608	-	nincs adat
Kökényes	3300	4888	4166	nincs adat
Hidos	4086	3002	2098	
Mártonfa	4298	4022	4817	5026
Cserepes	3512	3537	3800	8921
Tarpatak	3775	3415	(3000)	nincs adat
Gálosd	4111	3000	(4000)	5144
Vedres	3490	3802	4166	6446
Tornyos	3318	4078	-	5829
Egresfa	3906	4395	(6380)	nincs adat
Pusztakút	3169	2819	(2091)	nincs adat

Forrás: Somogy megye Statisztikai Évkönyve 1990

1. számú táblázatban közölt adatokkal a 8 általánosanál alacsonyabb iskolai végzettségű aktív keresők arányáról.

A jövedelemátlagok alacsony nyugdíjakat sejtetnek. Valójában azonban emelkedő arányban fordul elő a krízishelyzet áthidalására csak segéllyel képes családok között olyan család, ahol a fő jövedelemforrás munkabér jellegű. Ezzel együtt a települések zömében a segélyezették átlagos életkora is visszafelé tolódik el a nyugdíjazás körüli életkortól az aktív életkor felé. Emelkedés alig fordul elő, az átlagos életkorok csökkennek ill. stagnálnak (lásd a 14. számú táblázatot):

14. sz. táblázat:
a 60 évesek és fiatalabbak aránya a rendkívüli szociális segélyezették között és a segélyezették átlagos életkora településenként

Település	-60 évesek aránya (%)		Átlagos életkor (év)	
	1989	1990	1989	1990
Balatonszentés	50	64	63	57
Tinód	31	29	63	56
Kallós	50	25	53	61
Bökösd	50	75	56	59
Dombos	49	53	56	56
Nagymislény	23	41	65	61
Felsővár	31	32	65	63
Babos	44	71	58	43
Kökényes	13	17	71	67
Hidos	57	75	56	48
Mártonfa	67	100	52	37
Cserepes	26	35	66	62
Tarpatak	25	67	71	51
Gálosd	17	25	71	53
Vedres	23	46	65	59
Tornyos	32	55	65	57
Egresfa	16	29	70	63
Pusztakút	37	53	65	58

Végül egy további karakterisztikus különbségre hívjuk fel a figyelmet a 18 község két évi segélyezési gyakorlatában. Rendkívüli szociális segélyt kérhet az állampolgár, és kezdeményezheti más is (tanácsstag vagy a képviselőtestület tagja, körzeti orvos, szociális gondozó, ha van ilyen), és kezdeményező lehet a helyi tanács ill. önkormányzat. 1990-ben ez utóbbi aránya — a korábban már említett két kivételes községtől, **Tarpatak**-tól és **Hidostól** eltekintve — alaposan lecsökkent. Természetesen a csökkenő segélyráfordítások láttán ez nem meglepő:

15. sz. táblázat:
a segélykiutalások megoszlása aszerint, hogy ki kezdeményezte a segélyezést (db)

Település	1989				1990				
	Össz. kiutalás	Segélyezett	Tanács, (előlj.), ttag	Gond. közp., orvos	Ism.	Össz. kiutalás	Segélyezett	Tanács, (előlj.), ttag	Gond. közp., orvos
Balatonszentes	17	11	6			15	13	1	1
Tinód	18	18				9	9		
Kallós	6	2	4			14	14		
Bökösd	8	8				4	4		
Dombos	140	70	58	9	3	74	59	13	2
Nagytemplény	83	76	7			44	41	1	2
Felsővár	50		nincs adat			44	31	9	4
Babos	14	12	2			9	9		
Kökényes	18		nincs adat			22	13	9	
Hidos	7	7				29	11	18	
Mártonfa	28	21	5	2		14	12	2	
Cserepes	40	15			25	27	23		4
Tarpatak	5	4	1			19	4	10	5
Gálosd	9	3	6			5	3		2
Vedres	127	48	35	28	16	72	52	7	13
Tornyos	27	4	15	3	5	23	16	3	4
Egresfa	27	6	19		2	22	16	6	
Pusztakút	34	8	19		7	24	14	3	7

Községeink nagy részében az 1990-es év előrevetítette az 1991-es, immár önkormányzati gyakorlatot, amelynek vezérlő elve a segély jellegű szociális kiadások lefaragása. Önmagában természetesen ezzel az elvvel nem vitatkoznánk, ha lenne alternatív — helyi vagy „össztársadalmi” — elképzelés a lakosság egy része elszegényedésének legalább mérséklésére. Ilyesmivel azonban a községekben sem találkoztunk, mindenhol — ha egyáltalán, akkor — a szociálpolitika változatlan címszávaiban gondolkodnak.

A családban nevelkedő gyerekek anyagi megsegítését célozza a rendszeres nevelési ill. a rendkívüli gyámügyi segély. A következőkben az ezekről szerzett tapasztalatainkat tesszük közzé.

2. Kiskorúak segélyezése

Kiskorúak részére *rendszeres nevelési segélyt* akkor állapít meg a gyámhatóság, ha a családban élő tartásra kötelezett hozzátartozók és a szülők együttes jövedelméből számított egy főre jutó jövedelem — mint a jogszabály írja: önhibán kívül — nem éri el a mindenkor legmagasabb összegű sajátjogú nyugdíjminimumot (kivételes esetekben ezt 20 százalékkal meghaladhatja az átlag), és emiatt a gyermek *fejlődése* veszélyeztetve

van. (Eredetileg azért hozták a rendelkezést, hogy ne kelljen anyagi okok miatt állami gondozásba venni gyerekeket.) A kifizethető legalacsonyabb összeg havonta és gyermekenként a családi pótlék fele. Nagyon alaposan vizsgálják minden esetben a család életmódját, hiszen a már megítélt segélyt nehéz visszavonni. Mindig nehéz a döntés, hogy hány kiskorú részére állapítsanak meg rendszeres nevelési segélyt, hiszen ezekben a kis falvakban esetleg egyetlen család is elviheti a szociális célú kiadásokat. Számolni kell azzal is, hogy a családi pótlék emelésével a kifizetendő összeget is emelni kell, ám ezzel párhuzamosan a segélykeretet nem változtatták. A tanácsok az 1990. június 1-jével folyósítandó és korrigálandó összeg mellé nem kaptak a segélyezésre fordítható plusz összeget, a rendkívüli gyámügyi keretből kellett a hiányzó pénzt pótolniuk. (Azóta erre tekintettel tervezik a következő évi RNS rovat kiadásait.) Tehát itt is mérlegelni kell, hogy kevesebb gyerekre állapítsák meg a segélyt, vagy lehetőleg találjanak indokot arra, hogy be se adják az emberek a kérelmet, avagy okot az elutasításra. A 16. számú táblázatban tekintjük át, hogy mennyi pénzt fordítottak az egyes községekben 1989-ben és 1990-ben rendszeres nevelési segélyre.

16. sz. táblázat:
a rendszeres nevelési segély évi összege (eFt)

Település	1989	1990	Változás 1989 = 100%
Balatszentcsanak	69,6	96,0	138
Tinód	-	-	-
Kallós	-	-	-
Bökösöd	18,0	18,0	100
Dombos	276,0	336,9	122
Nagymislény Felsővár Babos Kökényes	} nincs adat		
Hidos	89,5	91,5	102
Mártonfa	115,2	153,6	122
Cserepes	54,0	73,4	136
Tarpatak	43,2	43,3	100
Gálosd	40,8	172,8	424
Vedres	191,4	292,4	153
Tornyos	39,4	45,7	116
Egresfa	12,0	15,5	129
Pusztakút	28,0	101,0	351

Látható, hogy az összegek azonosak/nagyobbak, mint 1989-ben, nem úgy, mint — majd látni fogjuk — a rendkívüli gyámügyi segélynél. Nyilván ennél is lényegesen többre lenne szükség, mert ahogy az egyik gyámügyi tisztviselő fogalmazott: „ha a falu jöve-

delmi viszonyait nézzük, a családok háromnegyed része jogosult lenne rendszeres nevelési segélyre, de ezt nem bírná el a falu költségvetése”.

1989-hez képest azonban a községek kétharmadában több család és több gyerek részesült rendszeres nevelési segélyben, mint a korábbi esztendőben:

**17. sz. táblázat:
rendszeres nevelési segélyben részesülő családok és gyerekek**

Település	Segélyezett családok, gyerekek száma	1989			Új eset	1990			Új eset	
		Átlagosan hány segélyezett gyerek jut egy családra	Eltartott gyerekek átlagos száma	Segélyezett családok, gyerekek száma		Átlagosan hány segélyezett gyerek jut egy családra	Eltartott gyerekek átlagos száma			
Balatonszentés	3	9	3,0	3,3	5	11	2,2	3,0	2	
Tinód	-	-			-	-				
Kallós	-	-			-	-				
Bökösd	1	3	(3,0)	(3,0)	1	3	(3,0)	(3,0)		
Dombos	11	32	2,9	2,9	6	20	53	2,7	9	
Nagymislény Felsővár Babos Kökényes	} nincs adat		} nincs adat							
Hidos	5	8	1,6	1,6	2	6	9	1,5	1,5	1
Mártonfa	4	12	3,0	3,0	1	4	12	3,0	3,0	
Cserepes	2	2	1,0	2,5		3	9	3,0	3,3	2
Tarpatak	1	3	(3,0)	(4,0)		1	3	(3,0)	(4,0)	
Gálosd	2	4	2,0	2,5	1	5	13	2,6	3,2	2
Vedres	10	25	2,5	2,6	2	12	28	2,3	2,4	1
Tornyos	3	5	1,7	1,7		4	6	1,5	1,8	1
Egresfa	1	1	(1,0)	(2,0)		1	1	(1,0)	(2,0)	
Pusztakút	3	6	2,0	2,0	2	4	8	2,0	2,0	

A rendkívüli gyámügyi segélykiutalások adataiból látható, hogy több olyan község van, ahol négy vagy több gyerekes családok kaptak rendkívüli gyámügyi segélyt, tehát megjelentek a hivatalban, ennek ellenére — mint az alábbi táblázatból kitűnik — csak elvétve akad ilyen nagy család a rendszeresen segélyezett közeiben. A rendszeres nevelési segély megállapításánál — mint azt már többször és több helyen megírták — igen erős szelekciós mechanizmusok működnek. A szülők életvitelével szemben támasztott elvárások továbbra is — és egyre inkább — gyerekek sokaságát fosztják meg a jobb ellátástól.

18. sz. táblázat:
rendszeres ill. rendkívüli segélyben részesült családok megoszlása
az eltartott gyerekek száma szerint (db)

Település	1989										1990										
	RNS			Rendkívüli segély							RNS			Rendkívüli segély							
	1	2	3	4	5<	1	2	3	4	5<	1	2	3	4	5<	1	2	3	4	5<	
eltartott gyerek																					
Balatszentcsanak		1	1		1	2	4	3	1		2	2		1	1	1	2	1	1		
Tinód			-					-				-				3		2			
Kallós			-			2	2					-				1	4	1			
Bökösd			1					-				1				3					
Dombos		3	6	2		2	8	4	2		2	5	11	2		3	2	6			
Nagymiszlény	}	nincs adat				4	7	4	1	1	}	nincs adat				4	4	2	2	1	
Felsővár						2	4	8	1						3	8	12	1			
Babos						2	2	1		2					4	1					
Kökényes						3	1		4	1						4	1	3	5		
Hidos		2	3		1	2	6	2	2	3		3		3	11	9	4	3			
Mártonfa			2	2		1	1				2	2		2	2	1		1			
Cserepes		1	1		3	5	10	8	4		1	1		1	3	6	7	6	2		
Tarpatak				1		2	2						1			3	2				
Gálosd			1	1		1		1			2	1	1			2	1	1			
Vedres		2	4	3		1	19	29	15	6	3	3	5	3		1	16	24	20	7	4
Tomyos		1	2		3	12	5	3		1	3				2	4	3	4			
Egresfa			1			4	2	1	1		1				2	8	5		3		
Pusztakút		1	1	1		5	9	8	3	1	1	1	2	1		5	7	7	2	1	

A rendkívüli gyámügyi segély olyan ellátási forma, amely kiskorú gyerekeket nevelő családok átmeneti nehézségeit van hivatva megoldani. A rendkívüli szociális segélyhez hasonlóan itt is csak keret szabályozók adnak eligazítást az önkormányzatoknak (tanácsoknak) arról, hogy ki kaphat ilyen fajta ellátást.

Az 1989-es és 1990-es év összevetéséből látható, hogy a községek mintegy felében a rendkívüli segélyre kifizetett pénz csökkent, a másik felében viszont emelkedett.

19. sz. táblázat:
rendkívüli gyámügyi segélyezésre fordított összeg (eFt)

Település	Lakosok száma (1990)	0-14 évesek aránya (1990)	Változás		1990.	1990.	1991.	
			1989 eFt	1990 eFt	1-9. hó eFt	10-12. hó eFt	1-3. hó eFt	
Balatszentes	1641	18	27,0	21,0	78	17,0	4,0	7,0
Timód	143	29	-	14,5	-	8,5	6,0	-
Kallós	379	18	10,0	12,5	125	10,5	2,0	9,5
Bökösd	534	15	-	9,6	-	7,6	2,0	-
Dombos	2753	17	45,0	29,5	66	29,5	-	2,0
Nagymislény	1476	22	56,0	33,9	60	22,9	11,0	8,5
Felsővár	1601	20	58,2	90,4	152	32,4	58,0	14,5
Babos	305	20	18,7	23,0	123	18,0	5,0	6,0
Kökényes	648	21	28,5	63,3	222	33,8	29,5	6,0
Hidos	1283	20	59,0	104,1	176	33,3	70,8	11,7
Mártonfa	895	17	11,0	25,3	230	17,3	8,0	-
Cserepes	1150	22	105,3	101,9	97	99,9	2,0	67,9
Tarpatak	170	19	11,0	15,0	136	13,0	2,0	2,6
Gálosd	313	23	11,8	8,6	73	5,6	3,0	10,0
Vedres	2702	18	320,6	240,9	75	222,0	18,9	33,1
Tornyos	444	22	84,8	53,0	62	50,5	2,5	9,2
Egresfa	236	21	24,4	90,4	370	79,6	10,8	7,3
Pusztakút	572	15	119,5	101,9	85	100,5	1,4	27,5

A községek több mint felében emelkedett a segélyezett családok, ill. a segélykiutalások száma, az újonnan belépő segélyezett család nagysága pedig hasonló azokéhoz, akiket eddig is segélyezett a tanács, nem volt lényeges különbség az 1989-es és az 1990-es családok gyerekszámában:

20. sz. táblázat:
rendkívüli gyámügyi segélyben részesített családok

Település	Családok száma		Kiutalások száma		A családok átlagos gyerek száma	
	1989	1990	1989	1990	1989	1990
Balatonszentés	10	6	11	7	2,3	3,0
Tinód	-	5	-	6	-	2,8
Kallós	4	6	4	6	1,5	2,0
Bökösd	-	3	-	3	-	2,0
Dombos	16	11	19	11	2,4	2,3
Nagymislény	17	13	21	13	2,3	2,6
Felsővár	15	24	19	32	2,5	2,5
Babos	5	7	8	8	1,8	2,9
Kökényes	9	13	10	22	3,0	2,7
Hidos	13	30	26	42	3,2	2,9
Mártonfa	2	6	2	6	1,5	3,0
Cserepes	30	24	33	28	3,2	2,9
Tarpatak	4	5	4	5	2,5	2,4
Gálosd	2	4	3	4	3,0	2,8
Vedres	72	71	118	96	2,3	2,5
Tornyos	23	13	35	19	2,3	2,7
Egresfa	8	18	10	32	2,9	2,8
Pusztakút	26	22	51	37	2,5	2,4

Úgy tűnik, a nehezebb gazdasági körülmények közepette valamelyest mégis prioritást élveznek a gyerekes családok (lehet ugyan, hogy a gyerektelenek rovására, de hát hogyan is lehetne igazságosnak lenni most, amikor „egy tálból eszünk az otépével” — ahogy az egyik hivatalnok fogalmazott).

A kifizetett összegek itt sem túl magasak, mint a 21. számú táblázatból látható, családonként átlagosan 2200 és 5900 forint között mozognak egy évben. Sok ez? Vagy kevés? Attól függ, mire. A kritikus szemléletű segélymegítélők szerint talán egy kabátot vagy egy pár csizmát lehet venni belőle, de lényegében semmilyen krízist nem old meg. A másik oldal álláspontja viszont: ez közpénz, nagyon körültekintően kell tehát meggondolni, hogy ki kapja, hiszen munka nélkül jut hozzá több ezer forinthez. De mennyit is jelent ez a pénz a gyerekek számára, hiszen a segélyezett ilyenkor mindig a kiskorú:

21. sz. táblázat:
a rendkívüli gyámügyi segély...

Település	Egy családra jutó átlagos évi összege (Ft)			Egy eltartott gyerekre		
	1989	1990	1989 = 100%	1989	1990	1989 = 100%
Balatonszentes	2700	3500	130	1174	1167	99
Tinód	-	2900	-	-	1036	-
Kallós	2500	2083	83	1667	1042	63
Bökösöd	-	3200	-	-	1600	-
Dombos	2813	2682	95	1184	1180	100
Nagymislény	3294	2604	79	1436	1092	76
Felsővár	3883	3765	97	1533	1531	100
Babos	3738	3286	88	2077	1150	55
Kökényes	3169	4868	154	1056	1808	171
Hidos	4538	3469	76	1405	1210	86
Mártonfa	5500	4212	77	3667	1805	49
Cserepes	3510	4247	121	1108	1456	131
Tarpatak	2750	3000	109	1100	1250	114
Gálosd	5877	2141	36	1959	778	40
Vedres	4452	3393	76	1979	1385	70
Tornyos	3685	4074	111	1569	1513	96
Egresfa	3051	5023	165	1061	1773	167
Pusztakút	4597	4633	101	1867	1923	103

Nyolc községben fordítottak tehát többet rendkívüli gyámügyi segélyezésre, ez azonban az igénynövekedésnek csak korlátozott követését jelenthette. Ha ugyanis a településeket az összegély és a településen egy eltartott (és segélyezett) gyerekre jutó segélyösszeg változása szerinti hálóban helyezük el, látható, hogy a bruttó segélyösszeg megnövelése 1989-ről 1990-re a nyolc település közül pusztán háromban jelentette egyúttal azt is, hogy nem csak több családnak juttattak segélyt, hanem a fokozódó inflációt is ellensúlyozni tudták:

22. sz. táblázat:
az egyes települések elhelyezkedése a rendkívüli gyámügyi segélyezésre fordított összeg és az egy eltartott (segélyezett) gyerekre jutó összeg változása szerint 1989 és 1990 között

Az egy eltartott (segélyezett) gyerekre jutó évi összeg a településen	A rendkívüli segélyezésre fordított összeg a településen 1989-ről 1990-re*	
	nőtt	változatlan (+/-5%)
nőtt	Tarpatak Egresfa Kökényes	Cserepes
változatlan maradt (+/-5%)	Felsővár	Dombos Tornyos Pusztakút Balatonszentcsanak
csökkent	Hidos Kallós Mártonfa Babos	Gálosd Nagymislény Vedres

* Tinód és Bökösd értelmezhetetlen, 1989-ben nem volt gyámügyi segély.

A segélykiutalások évi gyakorisága — a szociális segélyekhez hasonlóan — itt is az évi egyszeri alkalmak felé tolódik el, valójában azonban már 1989-ben is ritka volt az egyéni többszöri kiutalás (lásd a 23. számú táblázatot).

Kíváncsiak voltunk arra, vajon függ-e a gyámügyi segély nagysága attól, hogy hány gyereket nevelnek a családban. A 19/1990(V.14.)SZEM rendelet — ez a kiskorúak segélyezésénél hatályos jogszabály — nem szab jövedelemhatárokat a rendkívüli segély megítélésénél. Arról azonban rendelkezik, hogy a segély legkisebb kiutalható összegének gyermekenként és alkalmanként el kell érnie a két gyermek után egyedülállóknak gyermekenként havonta járó családi pótlék felét (akkor havi 1100 forintot), de nem haladhatja meg a háromszorosát, ill. egy naptári évben a tízszeresét. Ez azt jelentette tehát, hogy ha 1990-ben egy négy gyermekes család igényelt rendkívüli segélyt, és az igényjogosultságot el is ismerték mind a négy gyerek részére, akkor 4400 forintnál kevesebbet nem lehetett számukra kiutalni. Milyen megfontolásokra kényszerül tehát a gyámügyi előadó, aki a segélykérelmet elbírálásra előterjeszti? Idézzük az egyik község szakelőadóját:

„Mérlegelni kell, hogy a helyi önkormányzat évi költségvetése mennyi segélyösszeget biztosított, részesült-e a családból valamelyik gyermek már segélyben, melyik az a gyermek, aki a legjobban rá van szorulva, mivel a szülő mind a négy gyereke részére kérte a segélyt, és a helyi ismeretek alapján várhatóan az év folyamán több esetben is benyújt majd kérelmet.”

23. sz. táblázat:
évente hány alkalommal részesültek rendkívüli gyámügyi segélyben a családok

Település	Összes család	1989		Összes család	1990	
		1x	2<		1x	2<
Balatonszentes	10	9	1	6	5	1
Timód	-			5	4	1
Kallós	4	4		6	6	
Bökösd	-			3	3	
Dombos	16	13	3	11	11	
Nagymislény	17	14	3	13	13	
Felsővár	15	12	3	24	17	7
Babos	5	4	1	7	6	1
Kökényes	9	8	1	13	6	7
Hidos	13	8	5	30	25	5
Mártonfa	2	2		6	6	
Cserepes	30	27	3	24	21	3
Tarpatak	4	4		5	5	
Gálosd	2	1	1	4	4	
Vedres	72	38	34	71	55	16
Tornyos	23	15	8	13	7	6
Egresfa	8	7	1	18	11	7
Pusztakút	26	11	15	22	13	9

A gyakorlatban naponta kényszerülnek a gyámügyi előadók ilyesfajta döntések meghozatalára, ha nem a jogszabályban előírt minimumot kívánják fizetni egy-egy gyereknek. Az ugyanis előtűnik is teljesen nyilvánvaló, hogy évi 1100 forint 1990-ben már semmilyen krízis áthidalására nem elegendő.

A 24. számú táblázat mutatja, hogyan alakult a gyámügyi segélyek egy családra jutó átlaga a gyerekszám szerint.

1989-ben 11 községben a családnagyság növekedésével nőtt az egy családnak juttatott átlagos segélyösszeg, és mindössze két olyan község volt (**Balatonszentes, Tornyos**), ahol a népesebb családok kevesebb pénzt kaptak, mint az alacsony gyermekszámúak. 1990-ben a községek egyharmadában oly mértékben csökkent a segélyezett családok száma, hogy még tendenciát sem lehet megállapítani (zárójelbe tett számok), de ötre csökkent azoknak a településeknek a száma, ahol anyagilag valamelyest továbbra is el-lensúlyozni tudták (akarták) a nagyobb gyerekszám jelentette nagyobb terheket, további négy községben pedig ezt még két ill. három gyerekig elismerték, azon felül nem (**Dombos, Felsővár, Cserepes, Tornyos**).

24. sz. táblázat:
a rendkívüli gyámügyi segély egy családra jutó évi átlagos összege aszerint,
hogy hány eltartott gyerek van a családban (eFt)

Település	Gyerekek száma a családban									
	1989					1990				
	1	2	3	4	5<	1	2	3	4	5<
Balatonszentés	3,0	2,8	2,3	(3,0)		(3,0)	(3,0)	4,5	(3,0)	(3,0)
Tinód			-				2,3		3,8	
Kallós	1,5	3,5				(3,0)	1,9	(1,0)		
Bökösd			-				3,2			
Dombos	2,0	2,8	3,5	3,3		2,2	3,5	2,7		
Nagymislény	2,8	2,9	3,6	(8,0)	(2,5)	2,9	2,6	2,5	2,5	(2,0)
Felsővár	1,2	3,7	4,0	(9,0)		3,3	3,6	3,4	(11,0)	
Babos	1,5	6,3	(3,0)				2,0	1,3	(3,0)	
Kökényes	2,3	(3,0)		3,6	(4,0)	2,8	(5,0)	4,7	6,6	
Hidos	(3,0)	5,0	4,0	5,5	5,5	1,7	3,4	3,1	5,2	4,3
Mártonfa	4,0	7,0				4,5	4,5	(1,3)		(6,0)
Cserepes	1,5	2,5	3,2	4,4	5,3	1,7	3,2	5,4	5,1	4,7
Tarpatak		2,5	3,0				2,3	4,0		
Gálosd		(3,0)		(8,8)			2,0	(1,5)	(3,0)	
Vedres	2,8	4,3	5,4	7,0	7,1	2,2	2,9	3,5	5,6	6,7
Tornyos	4,2	4,0	3,2	2,8		3,1	3,9	5,1	3,9	
Egresfa		3,3	3,3	(1,1)	3,7	1,5	3,3	5,9		10,6
Pusztakút	2,7	3,7	5,0	8,0	(4,6)	2,4	3,8	4,8	11,8	(6,1)

De mi történik, ha nem családdal, hanem a családban nevelkedő gyerekekkel számolunk?

25. sz. táblázat:
az egy eltartott gyerekre jutó átlagos rendkívüli gyámügyi segély aszerint, hogy a családban hány eltartott gyerek van (eFt)

Település	Gyerekek száma a családban					
	1	1989 2	3<	1	1990 2	3<
Balatszentesz	3,0	1,4	0,8	(3,0)	(1,5)	1,0
Tinód		-			1,2	0,9
Kallós	1,5	1,8		(3,0)	0,9	0,3
Bökösöd		-			1,6	
Dombos	2,0	1,4	1,0	2,2	1,8	0,9
Nagymislény	2,8	1,4	1,2	2,9	1,3	1,0
Felsővár	1,2	1,9	1,5	3,3	1,8	1,3
Babos	1,5	3,2	(1,0)		1,0	0,5
Kökényes	2,3	(1,5)	0,8	2,8	(2,5)	1,6
Hidos	(3,0)	2,5	1,2	1,7	1,7	1,0
Mártonfa	4,0	3,5		4,5	2,3	0,9
Cserepes	1,5	1,2	1,0	1,7	1,6	1,4
Tarpatak		1,3	1,0		1,2	1,3
Gálosd		(1,5)	(2,2)		1,0	0,6
Vedres	2,8	2,1	1,7	2,2	1,4	1,2
Tornyos	4,2	2,0	1,0	3,1	2,0	1,2
Egresfa		1,6	0,6	1,5	1,6	1,9
Pusztakút	2,7	1,9	1,5	2,4	1,9	1,9

Itt sokkal egyértelműbb a helyzet: ahogy nő a gyerekszám, úgy csökken az egy gyerekre jutó segély összege. 1989-ben még csak három olyan település volt, ahol a három és több gyerekes családokban a segély gyermekenkénti összege nem érte el az évi ezer forintot, 1990-ben pedig már hét ilyen település volt. **Cserepesen** az öt gyerekes családokban nevelkedő gyerekek alig felét kapták annak az összegnek, amennyit az egy gyerekes családok gyerekeinek juttattak, **Vedresen** még ennyit se. **Nagymislényben** a négy gyerekes családokban negyedannyi segély jut egy gyerekre, mint az egy gyereket nevelők esetében. Csak kivételesen fordulnak elő olyan községek, ahol nem érvényesül hasonló tendencia, ha nem is ennyire szélsőségesen.

A 25. számú táblázat alapján az is kiderül, hogy a községek több mint harmadában már a két gyerekes családoknak is csak a minimális évi pénzsegély jutott (pontosabban szólva: az egy alkalommal kiutalandó minimum, 1100 forint gyerekenként), a három vagy több gyermekes családokban nevelkedő gyerekek a községek felében több-

kevesebb távolságban maradtak még a minimumtól is. Ezen az áron jutottak az egy gyermekes családok a települések egy részében egy évben akkora pénzösszeghez, amelyből egy serdülőnek (talán) meg lehet venni egy pár csizmát vagy egy télikabátot. Ám azt is csak akkor, ha ezt az összeget egy alkalommal utalták ki számukra, nem pedig két segélykérelem summájáról van szó. (És megfordítva: a **babosi** évi 500 forintos gyerekenkénti átlag a három és több gyerekesek családjában szintén előállhatott évi több kiutalás summázataként.) Pedig — amint az az alábbi, 26. számú táblázatból látható — ahhoz, hogy minden gyerek megkapja egy családban a minimumot, akárhányad magával nevelkedik, négy község kivételével nem is lett volna szükség a kifizetettnél nagyobb bruttó segélyösszegre, csak ezt kellett volna másképp elosztani. Csakhogy akkor annyira nyilvánvaló lett volna az egész szisztéma diszfunkcionális volta, hogy ezt egyetlen tanács sem vállalta volna fel. Ha viszont emelték volna a minimális segélyösszeget, és ezt minden gyerek megkapja, függetlenül attól, hogy nincs testvére vagy heten vannak, akkor már jelentősen meg kellett volna emelni az évi keretet. (Ld. a 26. számú táblázatban található becsléseket.)

Ezt a problémát úgy oldják meg, hogy „súlyoznak” a családok között. És bár a gyámügyi segély célzottja a gyerek, a segélyről döntők mégis családban gondolkodnak. Részben feltehetően azért, mert a rendelkezésre álló összegből így legalább több családot tudnak megsegíteni, részben pedig azért, mert esetleg öntudatlanul is nehezebben tolerálják azt a szubkultúrát, amelynek oka is, következménye is a nagyobb gyerekszám. (A rendszeres nevelési segélynél ez utóbbi motívum elég egyértelműen megmutatkozott: ld. a 18. számú táblázatban a rendszeres nevelési segélyben részesült és az esetenkénti gyámügyi segélyben részesült családok átlagos gyerekszámának összehasonlítását.)

Ezekben a családokban az egy főre eső átlagjövedelmek messze alulmúlnak minden, a segélyezésben viszonyítási alapul szolgáló létminimumot (özvegyi, saját jogú nyugdíjminimum), és a szintén létminimumon vagy alatta élő szociális segélyezettek egy főre jutó átlagos jövedelmétől is havi ezer forint körüli összeggel maradnak el a községek közel kétharmadában. Kétségtelen persze, hogy fajlagosan magasabb kiadása van például tüzelőre az egy vagy legfeljebb két személyes, szociális segélyben részesülő háztartásnak, mint egy több tagú háztartásnak, de például a ruhaköltségeknél már aligha állítható ugyanez.

A 27. számú táblázatban a gyámügyi segélyben részesített családok egy főre eső átlagos jövedelmét tüntettük fel településenként. A községek többségében néhány száz forinttal emelkedtek a jövedelmek 1989-ről 1990-re, de ez nem igazán tudta ellensúlyozni az életkörülmények romlását, továbbá a települések felében emelkedett a segélyezésre fordított évi összeg is, így tehát némileg magasabb jövedelemmel is be lehetett kerülni a segélyezettek körébe. A táblázatban figyelemre méltó, hogy voltak olyan községek, ahol a rendszeres nevelési segélyben részesített családokban magasabb volt az egy főre eső jövedelem (a segély nélkül!), mint a csak esetenként segélyezettekénél. A kapott információk szerint ennek *nem* az volt oka, hogy az utóbbiaknál — tehát azoknál, akik csak rendkívüli segélyben részesültek — valamiféle rendkívüli ok állott volna fenn, amely átmenetileg, egy-két hónapra csökkentette bevételeiket. A rendszeres nevelési segély feltételeinek nem feleltek meg, ill. egyszerűen nem volt pénz a rendszeres segélye-

26. sz. táblázat:

1990. évi rendkívüli gyámügyi kiadások tényleges és lehetséges összege, ha...

Település	Tényleges ráfordítás település összesen	Tényleges egy gyerekre jutó átlag	Ha mindegyik segélyezett gyerek a minimumot kapta volna (1.100 Ft)	Ez hány %-a a tényleges ráfordításnak	Ha minden seg. gyerek a minimális összeg kétszeresét kapta volna (2.200 Ft)	Ez hány %-a a tényleges ráfordításnak	Összes család/ azok a családok, amelyek 1990-ben egynél többször kaptak
Balatonszentes	21.000	1167	19.800	94	39.600	189	6/1
Tinód	14.500	906	15.400	106	30.800	212	5/1
Kallós	12.500	1042	13.200	106	26.400	211	6/-
Bökösd	9.600	1371	6.600	69	13.200	138	3/-
Dombos	29.500	1180	27.500	93	55.000	186	11/-
Nagymislény	33.855	1092	37.400	110	74.800	221	13/-
Felsővár	90.358	1531	64.900	72	129.800	144	24/7
Babos	23.000	1150	22.000	96	44.000	191	7/1
Kökényes	63.290	1808	38.500	61	77.000	122	13/7
Hidos	104.076	1210	95.700	92	191.400	184	30/5
Mártonfa	25.270	1805	19.800	78	39.600	157	6/-
Cserepes	101.934	1499	77.000	76	154.000	151	21/3
Tarpatak	15.000	1250	13.200	88	26.400	176	5/-
Gálosd	8.562	778	12.100	141	24.200	283	4/-
Vedres	240.921	1385	195.800	81	391.600	163	71/16
Tornyos	52.963	1513	38.500	73	77.000	145	13/6
Egresfa	90.406	1773	55.000	61	110.000	122	18/7
Pusztakút	101.935	1923	58.300	57	116.600	114	22/9

1990-ben az egyedülálló szülő két gyerek után havi 4400 forint családi pótlékot kapott, vagyis gyermekenként 2200 forintot. Ez az összeg, pontosabban ennek fele, 1100 Ft volt az irányadó az egy alkalommal egy gyerek részére utalható gyámügyi segély minimumánál.

zésre. Még egy figyelemre méltó mozzanat mutatkozik a hiányos adatok ellenére: azok jóvedelme, akiket elutasítottak, nem feltétlenül volt magasabb, mint azoké, akik megkapták a segélyt. A legtipikusabb indokok nem újszerűek és nem is meglepőek: „a szülők (— vagy csak az apa —) italozó életmódja”, „rendszeres segélyt kapnak”, „az év folyamán már többször kaptak” stb. Megjelenik azonban kizáró okként a kis településeknek a nagyobbakétól eltérő sajátossága: ezekben a kis községekben sokkal több informális ismeret birtokában lehet dönteni. Tanulmányunk második részében megmutatko-

zik majd, hogy mit jelent a gyakorlatban az, hogy „ott születnek a döntések, ahol a szükséges információk birtokában vannak” — amely elv önmagában feltehetően köz-helyszerűen helyes, ám akkor újra kellene gondolni, hogy — legalábbis a szociálpolitika bizonyos területein — milyen információk szükségesek és elégségesek egy-egy döntéshez, és melyek sértenek jogokat. Ilyen információk olvashatók az elutasító határozatokban: „Az anya két gyereket nagyszülői segítséggel neveli. *A nagyszülők körülményei jók.* 1990-ben részesült segélyben.” (— Hasonló motívummal ezidáig „ellenkező irányban” találkoztunk: korábban idős szülők szociális segély kérelmét utasították el olykor gyerekeik jó, megfelelő stb. anyagi helyzetére hivatkozva. —) „A boltban megveszi a luxuscikkeket, nem indokolt a segélyezése”, „az önkormányzat a lakásvásárláshoz nagyobb összeget biztosított, ezért a kérelem elutasításra került” — gyámügyi kérelemről van szó, nyilván a gyerek részére kérte a szülő, és nyilván nem lehet a gyerek szükségleteit kielégíteni a lakásvásárlás céljára biztosított „nagyobb összegből”; „csak egy kiskorút nevelnek. Az anya is vállalhatna alkalmi munkát. Lakhatásuk biztosított” — az interjúk tanúsága szerint a 400 egynéhány lelkes településen nincs még alkalmi munka sem, munkanélküli viszont annál több van; „gyógynövénygyűjtéssel foglalkoznak. Ebből szerényen megélik” — erre az elutasításra télen került sor, amikor aligha gyűjt bárki is gyógynövényt, de azért szerény megélhetésükhöz ők is kaptak egyszer segélyt.

A „takarékos” pénzfelhasználás egyik módja tehát, hogy nem a gyerekszámra arányosan állapítják meg a segélyt, hanem lényegében degresszíven. Emiatt — ahogy a 25. számú táblázatból látható, főleg 1990-ben már — a harmad- vagy többedmagával nevelkedő gyerekekre a települések felében csak feleannyi-kétharmad segélyösszeg jut, mint az egyedüli gyerekekre.

A takarékoság másik módja — az interjúk szerint egyre inkább terjedő gyakorlat —, hogy nem a család számára utalják ki a pénzt az önkormányzatok, hanem óvodai-iskolai térítési díjakat vállalnak át, amelyek vagy elmaradt összegek pótlására szolgálnak, vagy előre beletette (beleteszi) a tanács (önkormányzat) a másik zsebébe a pénzt, mondván, hogy így biztosan a gyerek részesül a segélyből. (Korábban csak alkoholisták vagy egyéb módon deviáns szülőkkel szemben alkalmazták ezt az eljárást.) A térítési díjak emelése miatt ui. egyre többen és egyre nagyobb összegekkel maradtak adósok.

A rendszeres nevelési segélyezés terjed ugyan, de sokkal kevésbé, mint amennyi család és gyerek rászorulna. Erre utalnak a jövedelmi adatok, és az is, hogy voltak olyan gyerekes családok, amelyek évente többször kértek és kaptak segélyt (1989-ben háromszor vagy többször 25, kétszer 55 család, 1990-ben háromszor vagy többször 20 család, kétszer 43 család kapott segélyt.) És nyilván valamilyen rendszeres segélyre szorultak volna azok a gyermekes családok is, amelyek több egymást követő éven át — 1989-ben, 1990-ben és 1991-ben — is részesültek esetenkénti gyámügyi segélyben. Az ilyen családok aránya kiugróan magas volt **Cserepesen, Vedresen, Egresfán és Pusztakúton** (a segélyezett családok kb. kétharmada), és kb. a családok harmada **Felsővárott és Hidoson. Mártonfán** valamint **Balatonszentesen és társközségeiben** viszont nem fordult elő. Ez a jövedelmi adatok ismeretében aligha magyarázható a rászorultság hiányával, valószínűbb, hogy a helyi gyakorlat szerint az egymást követő években inkább olya-

27. sz. táblázat:
a rendszeres és a rendkívüli gyámügyi segélyben részesített családok
egy főre eső átlagos jövedelme (Ft)

Település	Rendkívüli gyámügyi segélye- zettek	1989			1990			
		RNS	Elutasított rendkívüli gyámügyi kérelem	Rendkívüli szociális segélye- zettek	Rendkívüli gyámügyi segélye- zettek	RNS	Elutasított rendkívüli gyámügyi kérelem	Rendkívüli szociális segélye- zettek
Balatonszentes	3412	n.a.		3200	2833	3940		3821
Tinód		-		3481	2850	-		3186
Kallós	2813			1700	3617			2767
Bökösd		-		3217	2667			3800
Dombos	2341	2379	n.a.	3108	2692	2672		3578
Nagymslány	2425			3298	3105			3780
Felsővár	2098			3448	3082			4203
Babos	1987			2795	3714			4608
Kökényes	1799			3300	3295			4888
Hidos	2190	3571	1668	4086	2644	3801	2627	3002
Mártonfa	1691	1590		4298	2811	1750		4022
Cserepes	1250	1725		3512	1432	1018		3537
Tarpatak	2146	(1167)		3775	2500	(1333)		3415
Gálosd	1000	1584		4111	1875	1825		3000
Vedres	3050	2699	-	3490	3401	3490	4053	3802
Tornyos	2809	1819	(2376)	3318	3167	3674	3177	4078
Egresfa	2749	(1454)	(2709)	3906	2935	(3971)	(4850)	4395
Pusztakút	1826	1000	1906	3169	2758	2742	2933	2819

A jövedelemben beleszámítják a kereseteket, a családi pótlékot, a munkanélküli segélyt, tartásdíjat, gyest, gyedet. A helyi segélyeket természetesen nem. Vannak elképesztően alacsony átlagok: emögött néhány esetben az húzódik meg, hogy a segélyezettek között voltak teljesen jövedelem nélküliek; vannak gyesen lévők; vannak már nem tanuló és munkanélküli gyerekek, akik a vizsgálat idején még mindenféle ellátásból ki voltak zárva; vannak nem kereső nők — státusuk megjelölésére idétlenül hangzik a „háztartásbeli” szó, hiszen itt háztartásokról is szinte csak statisztikai értelemben beszélhetünk, hiszen nincsenek „tisztess” polgári, kispolgári élethelyzetek a „háztartásbeli” kategória mögött. Vannak családok, amelyekben magasabb az egy gyerekre jutó családi pótlék, mint az egy főre eső összjövedelem. Nem áztatjuk magunkat azzal, hogy ezekből a jövedelmekből — akármilyen szinten is, de — meg lehetett élni, vagy átmenetileg is meg lehet élni. Nyilvánvaló, hogy a kérelmezők egy részének éppen akadt valamilyen alkalmi, talán nem is túl törvényes keresete, amelyet sikeresen letagadott (másoknak ez éppen azért nem sikerül, mert itt mindenki ismer mindenkit, tudják, ki kinél dolgozott egy-két napot napszámban). Természetesen törvénybe ütköző a magatartásuk még a legális jövedelmek esetében is, az ilyesfajta jövedelmek kiszámíthatatlansága miatt azonban teljesen racionális. És természetesen az ilyesfajta jövedelmekre ha nem is „vadászó”, de ezeket beszámító tisztviselő pusztán azt teszi, ami egy, a szó igazi értelmében vett bürokratától elváratik: teszi a dolgát szakszerűen. Tulajdonképpen mindketten helyzetük foglyai, pürrhoszi győzelmét az éppen fortélyosabb aratja.

28. sz. táblázat:
a rendkívüli gyámügyi segélyből térítési díjra folyósított összeg aránya (%)

Település	1989	1990	1991. 1-3. hó
Balatonszentés		-	
Tinód	+	-	+
Kallós		-	
Bökösd	+	-	+
Dombos		nincs információ	
Nagymislény	5	5	41
Felsővár	30	2	31
Babos	25		
Kökényes	2	8	
Hidos	20	10	23
Mártonfa		-	+
Cserepes	6	7	100
Tarpatak			100
Gálosd	32	30	100
Vedres	18	26	16
Tornyos	19	25	
Egresfa	28	25	31
Pusztakút	26	25	40

+ — az adott időszakban egyáltalán nem utaltak ki gyámügyi segélyt.

nokat segélyeznek, akik korábban még nem kaptak. A több éven át rendkívüli gyámügyi segélyben részesített családok számát mutatja a 29. számú táblázat.

A napi sajtó és közvélemény szintjén gyakran hangoztatott „vád” a szociális segélyekben részesülőkkel (vagy legalább egy részükkel) kapcsolatban, hogy kihasználva az adminisztráció hézagait ill. a szociális ügyintézésben meglévő párhuzamosságokat, a „szemfülesek” több forrást is megcsapolnak. Erre kisebb falvakban aligha van mód. A vizsgált két esztendőben a községek többségében találtunk olyan rendkívüli szociális segélyben részesített családokat, amelyekben kiskorú gyerekek is nevelkedtek — összesen 48 ilyen család volt 1989-ben és 64 család 1990-ben. De csak 13 ill. 10 olyan családot találtunk, ahova szociális és gyámügyi segélyt egyaránt utaltak. Kivétel nélkül kiáltóan rossz, igen labilis anyagi helyzetű családokról volt szó.

Már a statisztikai adatok elemzésekor is szerettünk volna némi magyarázatot kapni az egyes községek segélyezési gyakorlatában észlelhető különbségekre.

29. sz. táblázat:
azon családok száma 1990-ben,
amelyek 1989-ben is kaptak rendkívüli gyámügyi segílyt

Település	Rendkívüli gyámügyi segélyben részesített családok száma 1990-ben	Közülük azok száma, akik kaptak segílyt 1989-ben is
Balatonszentes	6	-
Tinód	5	-
Kallós	6	-
Bökösd	3	-
Dombos	11	2
Nagymislény	13	2
Felsővár	24	8
Babos	7	2
Kökényes	13	6
Hidos	30	10
Mártonfa	6	-
Cserepes	24	15
Tarpatak	5	4
Gálosd	4	1
Vedres	71	43
Tornyos	13	8
Egresfa	18	6
Pusztakút	22	16

Megnéztük, hogy mutatkozik-e valamilyen összefüggés az egyes községek „tehetősebb” vagy „elesettebb” volta és a segílyezési mutatók között. Ehhez az 1989-re tervezett személyi jövedelemadó befizetési terv-adatok álltak rendelkezésünkre.

Csak egyetlen figyelemre méltó dologra bukkantunk: a személyi jövedelemadó befizetés szempontjából középmezőnyben elhelyezkedő **Vedres és társközségei (Tornyos, Egresfa, Pusztakút)** magasan a legtöbb segílyt fizették 1989-ben, és ez a gyakorlat a társközségekben megmaradt 1990-ben is. Ennek okát természetesen a fenti adatok nem magyarázzák, legfeljebb arra engednek következtetni, hogy ezekben a községekben van egy nem tudni mekkora tehetősebb réteg (amely magas személyi jövedelemadót fizet), és van egy szintén nem tudni mekkora réteg, amely a köz támogatására szorul. Ez persze teljesen nyilvánvalóan ugyanígy van a többi községben is, hogy ti. vannak tehetősek és vannak szegények. Itt viszont *valami miatt* jobban felvállalták az utóbbiak támogatását, mint máshol, mint például a „gazdag” **Balatonszentesen és társközségeiben**, ahol a többi vizsgált településhez képest jóval alacsonyabb szociális segílyeket fizettek. (Lehetséges, hogy arrafelé a szegény se annyira szegény? A segílyben részesítettek 1989-es

30. sz. táblázat:
az egy lakosra jutó segélyösszegek alakulása

Település	SZJA eFt 1989. terv- adat egy főre	Lakosság száma (fő)		0-14 évesek aránya %	Rendkívüli gyámügyi segély egy la- kosra (Ft)		60-x évesek aránya %	Rendkívüli szociális segély egy la- kosra (Ft)		Hány lakosra jut egy rk. szoc. segély kiutalás	
		1989	1990		1989	1990		1989	1990	1989	1990
Balatszentes	4,0	1637	1641	18	16	13	21	21	22	96	109
Tinód	1,2	154	143	29	-	101	19	149	110	9	16
Kallós	1,6	409	379	18	24	33	30	20	69	68	27
Bökösd	2,5	565	534	15	-	18	26	22	10	71	134
Dombos	2,6	2933	2753	17	15	11	25	106	64	21	37
Nagymislény	3,7	1543	1476	22	36	23	19	148	72	19	34
Felsővár	3,8	1622	1601	20	36	56	18	92	67	32	36
Babos	2,4	324	305	20	58	75	20	123	77	23	34
Kökényes	3,0	670	648	21	43	98	20	71	83	37	29
Hidos	3,4	1380	1289	20	43	81	21	13	51	197	44
Mártonfa	2,1	957	895	17	11	28	26	93	60	34	64
Cserepes	1,6	1195	1150	22	88	89	21	66	51	30	43
Tarpatak	0,9	190	170	19	58	88	26	45	283	38	9
Gálosd	1,3	325	313	23	36	27	23	55	35	36	63
Vedres	2,5	2827	2702	21	113	89	20	127	84	22	38
Tomyos	1,5	474	444	22	179	119	23	156	221	18	19
Egresfa	1,4	255	236	21	96	383	25	329	259	9	11
Pusztakút	0,8	610	572	15	196	178	40	137	106	18	24

és 1990-es jövedelemadatai alapján aligha ez a magyarázat.) A háttérre inkább az interjúk alapján próbálunk magyarázatot keresni.

Kerestünk további összefüggéseket is, ezek „ígéretesebbek”. *Kravjánszki Róbert* 1985-ben katasztert készített az ország összes általános iskolájáról. Ebben számos más adat mellett feltünteti az egyes iskolákban a cigány tanulók arányát. Ezt vetettük össze a rendkívüli szociális segély egy segélyezettre ill. a rendkívüli gyámügyi segély egy családra és egy eltartott gyerekre jutó összegével. (Lásd a 31. számú táblázatot!)

Ami a táblázat utolsó négy sorát illeti, elég egyértelmű a kép: minél alacsonyabb a cigány lakosság aránya a településen, annál magasabb a szociális segélyek egy segélyezettre jutó átlaga. Fordítva is hasonló a tendencia, ha nem is ennyire egyértelműen. Kivételt ezúttal is **Vedres** jelent, olyannyira, hogy egyik társközségében, a majdnem teljesen cigányok lakta **Pusztakúton** 3089 ill. 3104 forint jutott egy segélyezettre 1989-ben és 1990-ben.

Nem találtunk viszont hasonló összefüggést a gyámügyi segélyek nagysága és a cigány lakosság aránya között. Adataink szerint azokban a községekben a legmagasabb az egy

31. sz. táblázat:

Település*	Cigány tanulók aránya az általános iskolában (%)	Egy segélyezettre jutó rendkívüli szociális segély egy évben (Ft)	
	1985	1989	1990
Cserepes	38,3	2532	2543
Kallós	35,3	2000	2167
Hidos	21,9	2571	2339
Bökösd	21,7	2050	1833
Vedres	18,7	3118	3834
Balatonszentes	13,4	2250	2614
Dombos	11,1	2819	2974
Felsővár	6,5	3053	2629
Nagymislény	3,3	3695	3118
Mártonfa	0,0	4233	4458

* A felsorolt 10 településen működik általános iskola.

családra jutó rendkívüli gyámügyi segély átlaga, amelyekben a legnagyobb volt a térítési díj elmaradás — ezt ui. (legalábbis a vizsgált években és településeken) befizette a tanács a családok helyett, és nem rakták ki a gyerekeket az óvodából, napköziből. Természetesen nem akarjuk bagatellizálni annak a jelentőségét, hogy legalább az óvodás és iskolás gyerekek fűtött helyen vannak, és megfelelő ellátásban részesülnek. Ezekben a rendkívül alacsony jövedelmű családokban azonban ezzel együtt is szükségletek sora marad ki-elégítetlen.

3. Az önkormányzatok első fél éve

A korábbiakban már említettük, hogy az adatfelvétel időpontja lehetővé tette az önkormányzatok első hat hónapjának, azaz az 1990. októberétől 1991. márciusáig terjedő időszaknak a megfigyelését. (A táblázatok többségében el is végeztük az 1990-es év adatainak megbontását.) A szociális segélyezés szempontjából talán ez a legkritikusabb időszak (tél), bár a téli nagybeszerzés (tüzelővásárlás) egy részét a családok korábban bonyolítják (— akiknek van rá idejében pénzük. Ebben a populációban azonban nem ez az igazán jellemző, még vagy már a decemberi segélykiutalások indokaként is gyakran szerepel a tüzelőbeszerzés).

Ha a segélykiutalások számát az egy évvel korábbi azonos időszakokkal vetjük össze, a segélyek további jelentős csökkenését lehet prognosztizálni a községek többségében:

32. sz. táblázat:
rendkívüli szociális segélykiutalások és összeg összehasonlítása
1989. október — 1990. március és 1990. október — 1991. március között

Település	Lakosok száma 1990	Kiutalások száma (db)		Változás 1989 = 100%	Összes segély (eFt)		Változás 1989 = 100%	Egy kiutalásra jutó átlagos összeg (Ft)	
		1989.10.- 1990.03.	1990.10.- 1991.03.		1989.10.- 1990.03.	1990.10.- 1991.03.		1989.10. 1990.03.	1990.10. 1991.03.
Balatonszentes	1641	10	5	50	25,0	11,8	47	2500	2360
Tinód	143	7	4	57	8,3	10,0	120	1186	2500
Kallós	379	3	2	67	8,0	3,0	38	2667	1500
Bökösd	534	6	3	50	10,0	9,5	95	1667	3167
Dombos	2753	44	23	52	99,6	60,5	61	2264	2630
Nagymislény	1476	nincs adat ilyen megoszlásban							
Felsővár	1601	37	32	86	101,3	74,5	74	2738	2328
Babos	305	7	4	57	23,0	9,5	41	3286	2375
Kökényes	648	9	23	256	23,5	53,0	226	2611	2304
Hidos	1289	4	30	725	11,0	69,0	627	2750	2300
Mártonfa	895	14	5	36	43,8	18,0	41	3129	3600
Cserepes	1150	25	27	108	53,0	52,5	99	2120	1944
Tarpatak	170	12	7	58	31,1	15,0	48	2592	2143
Gálosd	313	6	2	33	11,5	4,0	35	1917	2000
Vedres	2702	80	22	28	252,7	74,4	29	3159	3382
Tornyos	444	25	3	12	74,5	21,0	28	2980	7000
Egresfa	236	21	2	10	70,9	5,5	8	3376	2250
Pusztakút	572	17	4	24	47,9	8,5	18	2817	2125

A segélykiutalások aránya — amint az az alábbi összegző adatsorból kitűnik — a községek egyhatodában haladta meg az előző időszakét, kétharmadában viszont az előző periódus kiutalásainak legfeljebb 60 százalékát érte el.

A bruttó kifizetett segély pedig a községek egykilenced részében (két község) volt magasabb, mint az előző időszakban, és a községek több mint felében (tíz község) az előző időszak összegének legfeljebb 50 százalékát fizették. (Ld. 33. sz. tábl.)

A segélyezettek tehát valamivel inkább megszűrik, és összességében igen jelentősen csökkent az új községi vezetés által nyújtott pénzbeni támogatás — legalábbis az önkormányzatok létének első félévében.

A gyerekeket illető segélyeknél is megkíséreltük megragadni számadatok szintjén is az önkormányzatok első félévi működésének jellegzetességeit és esetleges különbségeit a korábbi helyi gyakorlathoz viszonyítva. Az első félév rendkívüli gyámügyi segélykiutalásait és településenkénti átlagos nagyságát vetettük össze az egy évvel korábbi hasonló időszakkal.

33. sz. táblázat:

a községek megoszlása szerint, hogy hogyan alakult a segélykiutalások aránya, ill. a segély bruttó összege az egy évvel korábbi hasonló időszakhoz képest

A kiutalások aránya az új önkormányzat alatt az előző időszak kiutalásainak hány százaléka	Községek száma (db)	A bruttó segélyösszeg aránya az új önkormányzat alatt az előző időszak bruttó segélyösszegének hány százaléka	Községek száma (db)
10-30	4	10-30	4
31-50	4	31-50	6
51-60	4	51-60	-
61-70	1	61-70	1
71-80	-	71-80	1
81-90	1	81-90	-
91-100	-	91-100	2
101-	3	101-	2
nincs adat	1	nincs adat	2
Összes község	18	összes község	18

34. sz. táblázat:

a gyámügyi segélykiutalások számának, a segély összegének stb. változása 1989. október — 1990. március és 1990. október — 1991. március között

Település	Lakosok száma	Kiutalások száma		Összes segély (cFt) Változás			Tér. díjra fiz. segélyek aránya (%)		Egy kiutalásra jutó átl. összeg (Ft)	
		1990	1989.10.- 1990.03.	1990.10.- 1991.03.	1989.10.- 1990.03.	1990.10.- 1991.03.	1989 = 100%	1989.10.- 1990.03.	1990.10.- 1991.03.	1989.10.- 1990.03.
Balatonszentes	1641	8	4	20,0	11,0	55	-	-	2500	2750
Tinód	143	2	3	7,5	6,0	80	-	-	3750	2000
Kallós	379	6	4	16,0	8,5	53	-	-	2667	2125
Bökösd	534	-	2	-	4,6	-	-	-	-	2300
Dombos	2753	7	1	16,0	2,0	13	-	-	2286	(2000)
Nagymislény	1476	12	7	32,4	19,5	60	6	18	2696	2786
Felsővár	1601	15	24	42,0	72,5	173	-	-	2800	3021
Babos	305	3	4	8,0	11,0	138	-	-	2667	2750
Kökényes	648	7	12	17,5	35,5	203	3	1	2502	2957
Hidos	1283	16	34	52,0	87,9	169	?	?	3250	2584
Mártonfa	895	3	2	16,0	8,0	50	-	-	5333	4000
Cserepes	1150	20	24	67,6	70,0	103	?	100	3380	2915
Tarpatak	170	1	2	2,0	4,6	228	?	56	(2000)	2275
Gálosd	313	1	3	5,0	12,3	260	?	77	(5000)	4330
Vedres	2702	75	18	169,8	52,0	31	44	28	2264	2887
Tomyos	444	21	5	56,4	11,7	21	22	56	2686	2337
Egresfa	236	18	8	40,7	18,1	44	21	56	2263	2260
Pusztakút	572	41	9	98,4	28,9	29	44	43	2399	3213

Az új vezetés belépésével — mint látható — szélsőségesen változott a „helyzet”: ahol nőtt a segélyek bruttó összege, ott messze az inflációt meghaladó mértékben nőtt; egy községben (Cserepes) lényegében változatlan maradt, a községek többségében viszont drasztikusan csökkent a kifizetés. Az azonos tendenciák mögött jellegzetesen más-más koncepció van.

Hidosról már emítettük, hogy egy helyi felmérés nyomán növelték meg — főleg 1990 utolsó negyedében — a segélyezést. A felsővári körjegyzőségben (Felsővár, Babos, Kőkényes) a kiutalások száma és a segély összege egyaránt nőtt, a kiutalt összegek készpénzsegélyek voltak.

A cserepesi körjegyzőségben is inkább növekedett a segély összege, a segélyek tetemes része azonban a gyermekintézményekhez került térítési díj formájában (Cserepes, Tarpatak, Gálosd).

A vedresi körjegyzőség (Vedres, Tornyos, Egresfa, Pusztakút) fizetett a korábbi — még tanácsi — időszakban kiemelkedően magas gyámügyi segélyeket, és egyaránt magas volt a térítési díj átvállalás és a készpénzsegély. A segélyösszeg az önkormányzat működésének első félévében sehol nem érte el az egy évvel korábbi hasonló időszak kifizetéseiné a felét sem, és magas — két községben túlsúlyban van — a térítési díj átvállalás aránya.

Domboson pedig alig haladja meg a korábbi, az összehasonlítás alapjául szolgáló, még tanácsi időszakban kifizetett segélyösszeg 10 százalékát az önkormányzat nyújtotta segélyek összege.

35. sz. táblázat:
az egyes települések elhelyezkedése a rendkívüli szociális segélyre fordított összeg és a gyámügyi segélyezésre fordított összeg változása szerint
1989. október — 1990. március és 1990. október — 1991. március között

A szociális segély bruttó összege	A gyámügyi segély bruttó összege		
	nőtt	változatlan maradt (+/-5%)	csökkent
nőtt	Hidos (169/627)* Kőkényes (203/226)		Tinód (80/120)
változatlan (+/-5%)		Cserepes (103/99)	
csökkent	Felsővár (173/74) Babos (138/41) Tarpatak (228/48) Gálosd (260/35)		Dombos (13/61) Mártonfa (50/41) B.szentes (55/47) Kallós (53/28) Vedres (31/29) Tornyos (21/28) Egresfa (44/8) Pusztakút (29/18)

*A zárójelben szereplő számok közül az első a gyámügyi segély aránya az előző időszakban kifizetett segélyhez képest, a második a szociális segélyé.

Bökösd és Nagymislény nem helyezhető el a táblázatban.

Ha mármost a kétféle segélyfajtában bekövetkezett változást együtt tekintjük át (35. sz. tábl.), látható, hogy mindössze két községben igyekeztek (akarták és/vagy tudták) segéllyel is ellensúlyozni az életkörülmények rosszabbodását, négy községben legalább a gyámügyi segélyezésre szánt keretet emelték, és négy olyan község van a 18 között, ahol a korábbi (1989 október—1990 március) összeg fele sem jutott egyik segélyfajta sem. (Itt csak a nominális összegekkel számoltunk, az infláció ezen felül csökkentette a segélyek vásárlóértékét.)

A csökkenő segélyösszegek mögött — amint az az alábbi, 36. számú táblázatból kitűnik — **Domboson** és **Kallóson** alacsonyabb összegű segélykiutalások is vannak, **Cserepesen** úgy reagáltak az igények növekedésére, hogy többfelé osztották el a lényegében változatlan nagyságú összeget, így mind a szociális, mind a gyámügyi segélyezettek átlagosan kevesebb pénzt kaptak fejenként. Paradox módon ugyanez történt **Hidoson** is: bár jelentősen megemelték a segélykeretet, a rászorulóknak olyan sokan voltak, hogy a korábbi időszagnál kevesebb pénz jutott egy kiutalásra.

Vedresen viszont erőteljesen szelektáltak a rászorulóknak között, ily módon viszont a drasztikusan csökkentett segélykeretből — a gyerekes családok esetében — 600 forinttal növelték a kiutalások átlagos összegét. A többi községben vagy az egyik ellátás alkalmankénti összege nőtt, és a másiké csökkent, vagy fordítva:

36. sz. táblázat:

a községek elhelyezkedése aszerint, hogy hogyan változott a rendkívüli szociális segély és a rendkívüli gyámügyi segély egy kiutalásra jutó átlagos összege 1989. október — 1990. március és 1990. október — 1991. március között

Rendkívüli szociális segély egy kiutalásra jutó átlagos összege	Gyámügyi segély egy kiutalásra jutó átlagos összege		
	nőtt	változatlan maradt	csökkent
nőtt	Vedres (+623/+223)		Mártonfa (-1333/+471) Tinód (-1750/+83) Gálosd (-670/+83) Tomyos (-349/+4020)
változatlan maradt			
csökkent	B.szentes (+250/-140) Felsővár (+221/-410) Babos (+83/-911) Kökényes (+455/-307) Tarpatak (+275/-449) Pusztakút (+814/-692)	Egresfa (-/-1126)	Hidos (-666/-371) Dombos (-286/-1126) Kallós (-542/-1167) Cserepes (-465/-176)

A zárójelben szereplő számok átlagok, azt mutatják, hogy az egy évvel korábbi periódushoz képest hány forinttal nőtt vagy csökkent az egy kiutalásra jutó átlagos segélyösszeg. Az első szám jelenti a rendkívüli gyámügyi segélyt, a második a rendkívüli szociális segélyt.

Bökösd és **Nagytemplény** nem helyezhető el a táblázatban.

Ezúttal is hangsúlyozzuk: az önkormányzatok első negyedévét (1990. október—december) pénzügyileg még a korábbi időszakban tervezték meg. Úgy gondoltuk azonban, hogy a beinduló változásokat érzékeltetik az első féléves működés adatai. Ezt az elképzelésünket az év utolsó negyedében, az 1991. október és december között lebonyolított interjú vizsgálat igazolta.⁶ Elképzelhető természetesen, hogy a gazdasági folyamatok keresztezik az önkormányzatok szándékát, és a munkanélküliség nagyobb arányú terjedése mégsem teszi lehetővé a segélyek olyan arányú csökkentését, ahogy azt tervezik. Ez azonban már egy másik vizsgálat tárgya lenne.

HELYI DILEMMÁK

1. Mire való a segélyezés?

Kimondva vagy kimondatlanul, de mindegyik önkormányzat lényegében a helyi szociálpolitika addigi gyakorlatának felülvizsgálásával kezdte szociális ténykedését. Mivel pedig szociálpolitikának — érthetően — azt tekintették, amiben eddig is volt helyi szinten döntési lehetőség — azaz elsősorban a segélyezést —, magától értetődően az eddigi segélyezési gyakorlat vált a kritika első számú céltáblájává. Ebben is elsősorban az, hogy hogyan lehet megtalálni a segélyért folyamodók között a rászorultakat, a rászorultabbakat, ill. egyre inkább: a legrászorultabbakat. A rászorultak ill. a rászorultabbak keresése azonban nem minden esetben jelenti az emberek szociális ill. anyagi nehézségei iránti feltétlen szenzitivitást. Később lesz még szó a szociálpolitika évszázados problémájáról, az érdemességről-érdemtelenségről. Itt csak arra utalnánk, hogy a legrászorultabbak *keresése* esetenként az érdemtelenelemeknek ítélt embereknek a segélyezési rendszerből való *kizárását* célozza. Ez a probléma persze minden szelektív segélyfajta természetes velejárója, főleg ha a segélyezés céljai, a megcélzottak vagy részesíthetők köre nincsenek egyértelműen tisztázva, és a célok (létfenntartásban veszélyeztetett helyzetek áthidalása, kiskorúak családban nevelésének biztosítása stb.) és a megvalósításukhoz rendelkezésre álló eszközök között akkora a távolság, mint a különböző segélyek esetében.

A minél biztosabb „szűrés” igénye mögött többféle motívum húzódik meg:

- a helyi költségvetésből a legszükségesebb minimumot fordítani szociálpolitikai kiadásokra, annál is inkább, mert az ilyen célú kiadások — hagyományosan legalábbis — csak a helyi lakosság egy részét, kisebbségét illetik, ráadásul az esetek egy bizonyos hányadában egyúttal — ismét csak — hagyományosan a helyi lakosság legalacsonyabb presztizsű rétegeit;
- annak demonstrálása, hogy a megválasztott és személyileg legalábbis részben új összetételű önkormányzatok jól sáfárkodnak a közösség pénzeivel — természetes törekvés önmaguk legitimációjára;
- helyt adni az adott közösség, de legalább annak véleményformáló rétege „igazságérzetének”, ami megint csak a legitimáció hatásos segítőeszköze;
- az elmúlt évtizedek vitái is átszűrődnek a kialakuló helyi elosztási mechanizmusokon: az ti., hogy hogyan lehet a szociálpolitikát — ezen belül főleg a segélyezést — „*hatékonyá*” tenni, ez persze sokszor nem jelent mást, mint hogy hogyan lehet „*hatásossá*” tenni.

Szerettük volna nyomon követni a teljes szociális tervezés és a tényleges teljes kiadás alakulását 1989-1991 között. Ez a tervünk nem sikerült, ui. többszörös átalakulások történtek: a községek egy része elvált székhely- vagy társközségétől 1990-ben, a körjegyzőségben maradtak viszont önálló gazdálkodást folytatnak 1991 januárja óta. A 13 község mindegyikét érintették ezek a változások, és a költségvetés megbontása az általunk kért szerkezetben már meghaladta együttműködési hajlandóságukat.

A községek új vezetése — teljesen érthető okokból — látványos, minden lakos által érzékelhető és értékelhető tevékenységekkel igyekezett maga mellé állítani a helybelieket. A kisebb községekben ez többnyire járda- és útpépítést jelentett, a vízvezeték hálózat be-

fejlesztését vagy bővítését, a nagyobbakban iskolafelújítást, kábeltévé kialakítást. A „látványos” szó használata mögött semmiféle pejoratív ítélet nincs: ezek a beruházások egyben égetően szükségesek is voltak.

A helyi szociálpolitikában is megjelentek hasonló törekvések, azaz valamilyen olyan ellátást nyújtani, ami sokakat érint, és lehetőleg kevésbé szelektív. A helyzet paradoxona, hogy az utóbbi évek legdrasztikusabb életszínvonal csökkenésének éveiben kezd igazán megerősödni a döntéshozókban is az univerzális juttatások iránti igény, és mutatkoznak az eredmények is. Önmagában nehéz ezzel a törekvéssel vitatkozni, valószínű azonban, hogy az elszegényedés korántsem érinti egyformán mindazokat, akiket a terjedő univerzális juttatásokban részesítenek. Mire gondolunk?

2. Céltámogatások sorsa a falvakban

1991 augusztusában a felkeresett települések jelentős, pályázat útján elnyerhető központi támogatáshoz jutottak. Az alábbiakban idézzük a pályázati kiírás pontos, szó szerinti szövegét a Pénzügyi Közlöny 1991. évi 8. számából:

„Az önkormányzatok nevelési segélyezésére fordítandó pénzeszközeinek kiegészítésére az Országgyűlés a Népjóléti Minisztérium 1991. évi költségvetésében 3,8 milliárd Ft céljellegű előirányzatot biztosított, melynek az önkormányzatok részére való elosztása pályázati rendszerben történik. A keret felhasználásának célja a növekvő számú támogatásra rászoruló gyermekek családjainak nehezedő életkörülményeinek javítása. Az élelmiszer árváltozások következtében megemelkedett nevelési, oktatási, egészségügyi gyermekintézményekben fizetendő élelmezés térítési díjak számos családnak súlyos, önerőből megoldhatatlan problémát okoznak, ezért a fent megjelölt normatív kiegészítés egy részét az étkezési térítési díjkezdményre, illetve a díj átvállalására szükséges fordítani.”⁷

(Arról nem rendelkeznek, hogy mekkora az az „egy rész”, amelyet díjkezdményre ill. átvállalásra „szükséges” fordítani.)

A céltámogatást az év hátralévő részében fel kellett használni, máskülönben vissza kellett volna utalni a Népjóléti Minisztérium számlájára. A támogatás mértékét a minisztériumban számolták ki a bekért adatok alapján. A gyermekek szociális támogatására helyben tervezett pénzhez képest ezek az összegek igen magasak voltak: négy községben a saját tervezett összeg 131-150 százaléka, egy községben kétszerese, háromban háromszorosa. Egyedül **Domboson** nem érte el a saját tervezett összeg nagyságát (87 százaléknyt kaptak).

A költségvetési céltámogatás felhasználásában nagyon jellegzetes eltérések voltak az egyes községek között.

Domboson azok a családok részesültek támogatásban, amelyeknél az egy főre eső jövedelem 5200-5300 forint alatt volt. Itt a gyerekek megkapták a tankönyveket, és 1992 januárja végéig az önkormányzat teljes mértékben átvállalta a napközi térítési díjakat. Egyébként pedig meghirdették a lehetőséget: *kérjenek* beiskolázási vagy az év hátralévő részében gyámügyi segélyt azok, akik úgy érzik, hogy rá vannak szorulva. Felkérték az intézményvezetőket is, hogy mérjék fel, melyek azok a családok, amelyeket ők segélye-

zendőnek tartanak. 20-25 család *jelentkezett*, és az önkormányzat még további ötöt besorolt a támogatandók közé. Itt tehát erős szelektivitás működött a jövedelem alapján.

Felsővárott, Baboson és Kökényesen az összes általános iskolás gyerek füzet- és könyvcsomagját kifizették. „Felmerült, hogy ne mindenkiét. De van kétszáz egynéhány gyerek. Abból vegyük ki azt a néhány jobban kereső szülőt? Azon már nem múlik” (polgármester). A segély összege — a helyben kapott információ szerint — fejenként kb. 1200 forint volt. (Lehet, hogy egyéb felszerelést is fizettek, mert pusztán a füzet- és könyvcsomagok máshol nem „érték” ennyi pénzt. **Hidoson** például ugyanezért 500 forintot számoltak.)

Egyébként pedig ez a három önkormányzat a szociálisan ráutalt tanulók étkezési térítési díjának 25 százalékát vállalta át. A **felsőváriak** ezen felül átvállalták a szülőktől a **siófoki** kisegítő iskolába járók napközijének térítését, a **kökényesi** önkormányzat pedig ehelyett a kísérő szülő napi kétszeri oda-vissza buszkielcséjét.

Nagymislényben iskolakezdekskor minden tanuló fejenként ezer forintot kapott (— akinek volt térítési díjhátraléka az előző tanévről, azt levonták belőle). Karácsonyra is terveztek valamennyi iskolás gyereknek, *függetlenül a szociális helyzetétől* ezer-ezer forint rendkívüli gyámügyi segélyt. Ezzel az aktussal azonban a jövőre nézve ki is merül az a hajlandóságuk, hogy bizonyos alkalmanként *mindenkit* önkormányzati juttatásban részesítsenek:

„Az elkövetkezőkben pedig testületileg megnézzük, hogy kik azok, akik annyira rá vannak szorulva a község szűkös költségvetéséből. Volna ezer helye a pénznek, itt most utakat, hidakat, mindent kell építenünk.”

A fenti négy községnek a képviselőtestületei mutattak bizonyos készséget az univerzális juttatásra, de mérsékeltlen, és nem is nagyon kívánnak élni ezzel a jövőben sem.

Vedresi körjegyzőség:

„Erre az évre, szeptembertől decemberig a testület kifizette minden diáknak a térítést, ez olyan hat-hétszáz ezret jelentett. A könyveket is megvettük. Inkább szigorítjuk a többi segélyt. A térítési díjakat az iskolában és az óvodában vállaltuk át, akik nem járnak étkezni, azok pénzt kaptak. És itt most nem néztük, hogy milyen a család anyagi helyzete.” (polgármester)

Az egyik társközségben ezen felül még mindegyik tanuló kapott 1500 forint beiskolázási segélyt is.

A **Vedresi** jegyző így számolt be a viharos képviselőtestületi ülésről:

„A képviselőtestületekkel szembe kellett helyezkednem. Mert ők mindenkit szociális juttatásban akarnak részesíteni. Be akartak vonni egyszerűen mindenkit a körbe. Az egyik testületnél fordult elő: azt mondtuk, hogy csak a gyermekét egyedül nevelőket és a három és több gyereküket lehet segélyben részesíteni. Erre föl jöttek, hogy miért kell kivételt tenni, mindenkinek kell adni, mindent át kell vállalni, a tankönyveket, a füzeteket, mindenkori napközi térítését át kell vállalni.”

(Végülis ez történt. Az nem világos számunkra, hogy miért lépte túl a jegyző a hatáskörét, hiszen ő nem írhatta elő ezúttal, hogy hogyan kell elosztani a céltámogatást. Kétségtelen azonban, hogy az idézett pályázati kiírás többféleképpen értelmezhető. A képviselőtestületek pedig éltek az önállósággal.)

Hidoson már korábban is volt hasonló gyakorlat:

„Mi korábban is megvettünk általában egy garnitúra füzetet a gyerekeknek, még a közös tanács idejében is. Fajra, nemre, felekezetre tekintet nélkül ezt minden gyerek megkapta. Ne bántsa senki igazságérzetét. Az idén a gyerekek megkapták a tankönyveket is, és az idén a középiskolások is kaptak ezeröttszáz, a főiskolások háromezer forintot. Ez nagy közmegelegedést váltott ki.” (polgármester)

A szociális bizottság egyik tagja így kommentálta a döntést:

„Az összes családra ráfért az a támogatás, amit az idén a gyerekek iskolakezdekor kaptak. Nekem is van kettő, egy főiskolás meg egy gimnazista.” (A községben egyébként mindössze két főiskolás volt, egyikük az idézett bizottsági tag fia.)

Ez a támogatás az általános iskolás gyerekek esetében gyerekenként körülbelül 500 forint volt. Talán nem véletlen egyébként, hogy éppen az *iskolához* kapcsolódó juttatás viszont nem családi jellegű, hanem gyerekre szabott. Itt tehát nem csökken a gyerekszámmal párhuzamosan az egy gyerekre jutó segély összege, mint ahogyan azt az egyéb gyámügyi juttatásokkal kapcsolatban kimutattuk.

A **hidosi** szociális bizottság egyik tagja részéről felmerült, hogy

„a rendszeres nevelési segílyt be kellene építeni az iskolai és az óvodai térítésekbe, és akkor a cigány és a magyar lakosság egyformán kap. (A jegyző elhárította ezt az elképzelést.) Ha egyszer kap valaki, akkor kapjon valamilyen formában mindenki. És akkor nem kéne itt esténként veszekedni.”

Cserepesi körjegyzőség: a három községnek közös iskolája van, mindegyik képviselőtestület kifizette a tankönyveket és a füzeteket, és minden tanuló, függetlenül attól, hogy hova jár, kapott 600 forint iskolakezdeési segílyt. **Gálosdon** és **Tarpatakon** az önkormányzat a naptári év végéig teljes mértékben átvállalta az óvodai és a napközi térítési díjakat, a **tarpatakiak** ezen felül a szakmunkástanulók és kollegisták étkezéséhez napi 30, a bejárókéhoz napi 20 forintra járultak hozzá, szeptemberben pedig mindegyik gyerek kapott még 2000 forintot az augusztusi 600 forinton túl. **Cserepesen** minden iskolás gyerek étkezési költségének *felét* térítik, függetlenül attól, hova jár,

„nemcsak a cigány családoknál, hanem sajnos érezzük azt, hogy azoknak is szükségük van erre, aki azért dolgozik, vagy nem tud dolgozni, mert munka nélkül van”. (a cserepesi szociális bizottság elnöke)

Az utóbbi községek esetében (**Vedres**, **Hidos**, **Cserepes**) a segítés általánossá tételének igénye — talán fogalmazhatjuk így — nem pusztán valakikért, hanem egyben vala-

kik ellenében is megfogalmazódott, mégpedig jól érzékelhetően a helyi cigányság ellenében. (Hidoson és Cserepesen ezt ki is mondták.)

A három község iskoláiban a többi községéhez képest jóval magasabb a cigány tanulók aránya — ma 30 százalék körül mozog, Cserepesen pedig 46 százalék. A gyerekek zöme napközis, a térítési díjakat viszont a szülők tetemes része egyszerűen nem képes megfizetni, még akkor sem, ha megkapják a három és több gyerekesekre központilag előírt 50 százalékos, vagy az önkormányzattól a 25 százalékos díjmérséklést.⁸ Vedresen általános iskolai kollégium is működik. Az igazgatónő szerint

„a diákoththonban eleve mindegyik kisgyerek hátrányos helyzetű... nekem itt van egy négyéves kisgyereke is a diákoththonban. Négy óvodás van itt, mert olyan kieső helyen laknak, hogy nem tudnának óvodába járni. A diákoththoni gyerekek nagy része cigány gyerek. Korábban, amíg nem fizette ki helyettük a pénzt az önkormányzat, komoly gondjaink voltak, bírósági ügyek is, mert nagyon nagy elmaradások voltak. Alapvető ruha- és fehérneművel nem tudják ellátni a gyerekeket. Volt, aki előtt az a fogalom is ismeretlen volt, hogy pizsama.”

Az óvoda és a napközi igénybevételét pedig mindenhol szorgalmazzák, nemcsak a szellemi épülés miatt, hanem — mint több helyen is megfogalmazták — szociális okokból is: egyrészt a gyerek fűtött helyen van, felügyelet mellett, kap ellátást, másrészt a szociális segélyezést ily módon az intézményen keresztül lehet bonyolítani, és így biztosan a gyerekre fordítódik a segély. Azt ugyanis nem vállalják, hogy a gyerekek tömegesen maradjanak ki a napköziből. (Az egyik olyan községben, ahol alig van cigány tanuló, némelyek — akiknél behajthatatlanul nagy tartozások halmozódtak fel — kimaradtak.) Az év elején még itt is előfordult az egyik iskolában az igazgatónő elmondása szerint, hogy

„voltak olyan kisgyerekek, hogy nem adtunk nekik... Többszöri felszólításra megtiltottam, hogy tovább ebédeljen, mert olyan óriási tartozása volt, és nem tudta fizetni. Ennek ellenére nem tudott semmit hazulról hozni, megkérdeztem, nem is reggelizett, és odaállt az ebédlőajtóba. És akkor a maradékból kapott enni, mert állítom, hogy három óráig vagy négy óráig nem evett, amíg haza nem buszozott.”

(Az iskolában nagyon színvonalas menza működik, igen jól gazdálkodnak, teljesen házi koszt jellegű az ellátás. Van hús, és van gyümölcs, édesség stb. Mindenki annyiszor kap repetát, ahányszor kér. Mindez az iskolaigazgatónő ötletességén és ügybuzgalmán múlik elsősorban. Tény viszont, hogy a szülők ezért napi 8-10 forinttal többet fizetnek, mint a többi község iskoláiban.)

3. A szociális bizottságok — a szociálpolitikai taktika eszközei

A korábbi segélyezési gyakorlat szerint a szociális, ill. a gyámügyi előadóhoz futottak be a kérelmek, ő intézte az adminisztrálást, majd egy, a VB-titkár mellett működő testület mondta ki a döntő szót. Lényegében azonban az információk birtokában az előadó döntött, és a bizottság pusztán ki nem hagyható formáság volt. (Ez volt a székhelyközségek gyakorlata, a társközségekben az előjáróság, vagyis többnyire maga az előjáró döntött.)

Ma ugyanúgy az önkormányzat szociális ügyekkel (is) foglalkozó előadója intézi a szükséges információk beszerzését, és a kérelmet a csatolt környezettanulmánnyal, jövedelem- — és ha szükséges egyéb — igazolásokkal felszerszámozva ő terjeszti elő. Az első hónapokban — kisebb településekről lévén szó — közvetlenül a képviselőtestületek elé kerültek az ügyiratok. Az elmúlt év nyaratól azonban kétlépcsősé vált a rendszer. A néhány száz lelkes községek kivételével mindenhol *szociális bizottságok* alakultak, részben a választott képviselők közül, részben pedig — szélesítendő a nyilvánosságot — külső meghívottakból, akik a bizottság teljes jogú, szavazati joggal is rendelkező tagjai. A különböző bizottságok külső, tehát nem választott képviselő tagjai általában a szakértelmet hivatottak képviselni egy-egy területen. Így van ez a szociális bizottságokban is: iskolai ifjúságvédelmisek, szociális gondozók, védőnők, körzeti orvosok is kerültek be a bizottságokba, hiszen foglalkozásuk, napi munkájuk révén bőséges információkkal rendelkeznek, legalábbis a huzamosabb ideje anyagi és egyéb természetű problémákkal küszködő családokról.

Megjelentek azonban mellettük (helyettük) a hivatásos fürkészek is. Idézünk egy polgármesterrel készült interjúból:

„A szociális bizottságba igyekeztünk olyan embereket beválogatni... A postás hölgy, aki a postán dolgozik, tudja tehát, hogy a cigányoknak mikor mennyi pénze jött, vagy bárkinek. Igaz, hogy hivatali titoknak számít, de nyilvánvaló dolog, hogy esetenként annyit meg tud mondani, hogy azért ez vagy az ám kapott mostanában... Hogy mennyit, nem számít.⁹ Aztán olyan embereket, mint a ... nénit, aki a téaszben dolgozik, és szintén egy kicsit nagyobb belátása van az emberek erszényébe. A bizottsági határozatok sokkal reálisabbak annál, mint ami a száraz papírokból kiderül. Csak példaképpen, ha azt mondom, hogy van egy idős néni, leírja, hogy őneki van ötezer vagy akármennyi nyugdíja, panaszkodik, meg sír, meg egyebek, hogy nem tud megélni. De nem látjuk a betétkönyvét... Régebben, amikor még a pártbizottság meg egyebek működtek. Elolvasta a papírt, és látta, hogy hét gyerek, meg ez, meg az. És azt nem tudta, hogy gyógynövényből még százezer forintot hoztatt, vagy az akármelyik nyugdíjas még a málnából, meg az állatokból, egyebekből még azért szépen hozzágyűjtött. Ezeket a dolgokat ezek nem tudták. Úgy érzem, hogy azok a határozatok, amik itt születnek, messzemenően reálisak. Mert egy szélesebb réteg hozza a döntéseket. Magából a száraz papírokból nem lehet igazságot szolgáltatni. Igaz, hogy nem etikus, hogy mi most megkérdezzük a felvásárlótól, hogy mennyi gyógynövényt hozott ez ide, de az igazságszolgáltatáshoz, az igazságos döntéshez ez is hozzátartozik.”

Ha netalán elkerülné a „postán dolgozó hölgy” figyelmét a pénzküldemény, kiigazítja a tévedést szociális bizottságbeli „kollegája”, aki képviselőként került a bizottságba, és azért pont oda, mert ahogy mondja:

„A nejem a postán kézbesítő, ő tudja, hogy mégis kik vannak, mennyi pénzt kapnak nagyjából, és így, ez alapján választottak meg.”

Máshol is támaszkodnak a postásra vagy a helyi takarékszövetkezet dolgozójára mint az információk kútfőjére. Egy másik polgármestert idézünk:

„Sok itt a láthatatlan jövedelem. Jönnek ide segélyért, aztán naponta autóznak. Miből? Még szerencse, hogy van egy postás is a képviselőtestületben. Annyira nem kötheti a hivatali titok... Mert nem kötheti, nem orvos vagy pap.”

A döntéseket a segítség módjáról, mértékéről, kiterjedtségéről tehát a *képviselőtestületek ill. a szociális bizottságok* hozzák meg, akiknek tagjait túlnyomó részben a lakosság választotta és delegálta a képviselőtestületbe, és akiken számon is kéri a ténykedést. Ezért hangsúlyozzák a szociális bizottsági tagok, polgármesterek, hogy *közmegeledést* váltott ki az őszi iskolakezdésnél a mindenkire kiterjedő juttatás, az, hogy ezúttal nem nézték, kinek milyen a szociális helyzete, majd „inkább” megszigorítják a többi segélyt.

Mint említettük, az ezer főnél népesebb településeken működnek szociális bizottságok, a kisebb településeken vagy a polgármester dönt segélyezési ügyekben, vagy — ritkábban — a képviselőtestület.

A többféle szakértelem bevonásán kívül azonban egyéb motívumok is közrejátszottak a szociális bizottságok felállításában.

A jelenlegi szociális bizottságok 1991 nyarán alakultak meg, kettős céllal: a nagyobb községekben olyan sok volt a segélykérelem, hogy a képviselőtestületi ülések zömét ezek az ügyek kötötték le, leadták tehát legalább az elbírálás munkáját, és egy község kivételével a döntési jogkört is.

És volt a bizottságok létrehozása mögött egy másik elképzelés is. **Cserepesen** ezt így fogalmazták meg:

„A szociális bizottság tulajdonképpen azért alakult meg, hogy legyen egy második foka ennek a dolognak. Mert általában, aki el van utasítva, mindenki megfellebbezi ezt a dolgot, és akkor így a képviselőtestület dönthet ebben a dologban.”

Azzal, hogy kétlépcsőssé tették a szociális segélyezés elbírálását, lényegében megtartották helyben a döntés lehetőségét. Ha ui. a szociális bizottság (vagy a polgármester) elutasítja a kérelmet, a képviselőtestülethez lehet fellebbezni (ez pedig általában helyben hagyja a korábbi döntést). Amíg nem vezették be ezt a szisztémát, elő-előfordult, hogy a köztársasági megbízotthoz fellebbeztek, a hivatal pedig a kereseti kimutatások alapján helyt adott a fellebbezésnek, vagy visszautalta a kérelmet a helyi képviselőtestülethez újbóli megfontolásra. Ez a helyiek önértetét és igazságérzetét viszont nagyon bántotta.

„Förlháborítónak találtam a visszautalásokat. Hát van döntési joga a képviselőtestületnek, vagy nincs? Ezeket az embereket végülis egy falu közössége választotta meg, ők érzik vagy látják, ismerik az embereket. Ebbe egy főlső szerv, aki akármilyen központtal rendelkezik, ne nyúljon bele, ne szóljon bele, mert egyszerűen nem ért hozzá. Nem azért nem ért hozzá, mert erre nincsen jogosítványa, hanem azért nem ért hozzá, mert nem itt él.” (az egyik község szociális bizottságának vezetője)

Ismerkedjünk meg egy kicsit közelebbről a szociális bizottságokkal (ill. ahol ilyen nincs, a szociális ügyekben döntő képviselőkkel). Miért vállalják a tagok a tagságot, milyen nézeteket vallanak magukénak a szociális ügyekkel kapcsolatban, és milyen — nem mindig jogszerű és nem mindig szerencsés — következményei vannak annak, hogy való-

ban rendelkeznek a sokat emlegetett helyismerettel? Milyen szociálpolitikai gyakorlat húzódhat meg olyan eltérő vélemények mögött, mint amelyet például az alábbi két „munkaterv” reprezentál:

„Kérdés: Van-e olyan szociális probléma a faluban, amit a lehető legrövidebb időn belül meg kellene oldani? **Vedresi** válasz: A legsürgősebb, hogy felülvizsgáljuk a még a régi rendszer által folyósított rendszeres segélyeket. **Babosi** válasz: Örököltünk rendszeres segélyezetteteket. Mondjuk, felülbírálnánk, de nem akarjuk ezeket az embereket ettől megfosztani.”

Az általunk részletesebben vizsgált települések közül viszonylagosan, tehát a többihez képest kedvezőbb helyzetben vannak a Balatonhoz közelebb eső települések, azaz a felsővári körjegyzőség falvai (**Felsővár**, **Babos**, **Kökényes**) és **Nagymislény**. Ezekben a községekben 1991 őszén még alacsonyabb volt a munkanélküliség, az üdülőkben dolgozó nők munkaviszonyát csak 1991 őszén — tehát a vizsgálatunkkal egyidőben — mondták fel (addig havi 4-5 ezer forintot télen is kaptak), és a Balaton-part eddig is jobb megélhetést biztosított a környék lakóinak.

A két nagyobb községben hoztak létre szociális bizottságot. **Felsővárott** három tagút (körzeti orvos, nyugdíjas tsz-ágazatvezető, iskolaigazgató), külső tagot nem kooptáltak, döntési jogkörrel rendelkeznek. **Nagymislényben** egy kilenc tagú, ún. humán-bizottság működik, ez bírálja el a hivatal által előterjesztett kérelmeket, és javaslata alapján a képviselőtestület dönt. (Ez az egyetlen nagyobb község, ahol — legalábbis a vizsgálat időpontjáig — nem volt helyben két döntési szint.)

A négy községben működő szociális bizottságok (ill. ahol nem volt ilyen: a képviselőtestületek) tagjaival készült interjúk alapján úgy tűnik, hogy ezek a települések bizonyos értelemben még hasonló gondokkal küszködnek, mint korábban, és nagyjából még ugyanaz a konkrét kör jelenik meg rászorulóként. „Új színt” a kamatadó fizetésében segítségre szorultak képviseltek. Mások pedig még éltek a tartalékaikból. 1991 őszi helyzetüket az egyik 300 egynéhány lakosú falu polgármestere így jellemezte:

„Ebből a segélykeretből a leginkább rászorulókat pillanatnyilag el tudjuk látni. Ez nem annyira a segélykeret érdeme, hanem inkább az van, hogy még vagyunk olyan jó helyzetben, hogy kevés az olyan, aki igazán rászorul.”

Mindegyik faluban sokkal több szó esett az infrastruktúra-fejlesztési tervekről, mint a szociális ügyekről. Csak ezeken a településeken nem tapasztaltunk erős kirekesztési hajlamot vagy indulatokat a köz segítségére szorulókkal szemben, sőt, két önkormányzat az iskolakezdéshez nyújtott, már említett segítségen túl az időseket is támogatta egyszeri segéllyel. (**Felsővárott** azok a nyugdíjasok, akik 5000 forintnál kevesebb nyugdíjat kaptak, négyezer, az 5000—5500 közöttiek háromezer, az 5500—6000 forintos nyugdíjjal rendelkezők kétezer forint egyszeri szociális segélyt kaptak. **Kökényesen** pedig 1991 első háromnegyed évében az önkormányzat saját kezdeményezésére 80 ezer forint szociális segélyben részesítette a „kisnyugdíjasokat” — ez az összeg a megelőző két esztendő összes rendkívüli szociális segélyének negyötödét teszi ki — legalábbis névértékben.)

Nagymislényben a humán-bizottságról — amelynek tehát nincsen döntési jogköre — azt tartják, hogy azok kerültek ide, akik a községben működő másik önkormányzati

bizottságból kimaradtak, „hogy ne maradjon ki senki az aktív munkából”. Különösebb aktivitásról nem számoltak be, az eléjük kerülő ügyekkel, a jelentkezőkkel foglalkoznak. A segélyeket viszont erősen fogják, alacsonyabb összegeket utalnak ki, mint amennyit a rendelkezések lehetővé tesznek (minimális gyámügyi segélyként a családi pótlék fele utalható, de még ezt a szintet sem teljesítik). Rendkívüli gyámügyi segélyben — a tanévkezdési, mindenkinek nyújtott segélyen túl — októberig 3 család, rendkívüli szociális segélyben 10 fő részesült. (Csak összehasonlításképp: 1989 első kilenc hónapjában 39 fő kapott rendkívüli szociális segélyt, 11 család rendkívüli gyámügyit, 1990-ben ugyanebben az időszakban 28 fő részesült rendkívüli szociális segélyben, és 9 család rendkívüli gyámügyiben.)

Az említett négy község szociálpolitikáját leginkább az különbözteti meg az alább következőktől, hogy indulatmentesen, távolságtartással kezelik a szociális problémákat, különösebb empátia és segítőkészség nélkül — kb. ugyanúgy, mint tették azt korábban, a megszokott érveléssel érdemesekre és érdemtelenekre osztva a rászorulókat.

Domboson teljesen újragondolják a helyi szociálpolitikát. A képviselőtestület fontos szerepet tulajdonít a bizottságnak, a polgármestert idézve

„a szociális bizottság a legnagyobb létszámú bizottságunk, négy fős, a többi két-három fős bizottsággal szemben, és külső tagot is legalább hármat tudunk bevonni, hogy minél szélesebb körből tudjunk információkat szerezni.”

(A polgármester — korábban a helyi tsz agronómusa — a Kereszténydemokrata Néppárt színeiben indult a választáson, az összes többi község polgármestere független. A bizottságban kigazda és kereszténydemokrata párti tagok vannak, a többi képviselőtestületben csak elvétve fordul elő egy-egy pártszínekben induló képviselő.)

„Azért vállaltam a bizottsági tagságot, mert ez a téma az egyik leginkább előtérben lévő téma itt **Domboson**. A szociálpolitika, és konkrétan a segélyek odaítélése. Ez van a legjobban szem előtt, és ez izgatja, ez érdekli a legjobban a falut.” (a szociális bizottság elnöke)

Egy bizottsági tag:

„Sokat foglalkoztam azzal, hogy mit lehetne tenni annak érdekében, hogy a megélhetést biztosítsuk. Az *elosztáson* próbálunk változtatni, már amennyire lehet, és *igazságosan* elosztani. Azokat az embereket kivetni, akik már a múlt rendszerben is állandóan itt álltak az ajtóban, és nem tudják megszokni, hogy vannak még hátrányosabb helyzetben lévő emberek, mint ők. El kell hogy ismerjék azt, hogy mindenkinek egységesen el kell osztani azt a szociális pénzt, amit lehet.”

A bizottság elnöke magángazdálkodó, a tagok között van a polgármester, egy benzinkutas, egy ács-vállalkozó, pedagógus, külső tagként pedig szociális gondozónő, orvos, szociális otthoni gondozónő.

Első intézkedésükként felülvizsgálták a szociális segélyezés egész rendszerét és a szociális étkeztetést.¹⁰

Ami az előbbi illeti: általában kéthetente van bizottsági ülés, 10-15 szociális és gyámügyi segélykérelem fut be, abból kilencet általában elutasítanak. Az új rendszer lényege:

„Bővebb anyagot kérünk a jövedelmekről, a tévesz-tagnál nemcsak a fizetést, hanem a háztáji juttatást, egyebet. Az átlagjövedelmeket tekintve a lakosság egyharmadát kellene támogatnunk. Körülbelül tíz-tizenöt százalék körül mozog azok aránya, akik kapnak is valamilyen támogatást. Mert az értékhatár egy kicsit lejjebb lett meghúzva, mint ahogy az indokolt lenne. Mert a keresetminimumot, amit az állam hétezer forintban állapított meg, mi másképp húztuk meg. Mi ötezeröt száz fölött nem segítünk, az egy személyre jutó ötezeröt száz fölött. Kivételt képez a teljesen egyedülálló, mert abból nem lehet megélni, még a hatezer forintból sem. Falusi viszonylatban ez az a szint, ahol föltétlenül muszáj volt segíteni, városban ez kétezer forinttal feljebb van.”

(Máshol is nagyjából ugyanezt a jövedelemhatárt alkalmazzák.)

Domboson kétségtelenül *mérlegelni* kívánnak: a jövedelem mellett erősen figyelik az életmódot, a fogyasztást is. A községben hirtelen megemelkedett a munkanélküliek száma (— 1991 októberében elérte a 120 főt, ez a munkaképes korú lakosságnak kb. 8 százaléka —), és a falu vezetői nemigen tudnak mit kezdeni azoknak a kortársaiknak, szomszédaiknak az igényével, akik frissen kerültek a szociális segítségre szorulókközé: új, nagy házuk van — persze jelentős OTP-terhekkkel, autójuk. Csakhogy ezeket nem lehet nap mint nap elfogyasztani. Viszont továbbra is jelen van a faluban a hagyományosan szegények tábora is, elsősorban az öregek, rokkantak (**Domboson** a rokkantnyugdíjasok száma száz fő körül van, ez a 14-60 éves lakosság kb. 6 százaléka). Így azokon kívül, „akik a múlt rendszerben is állandóan ott álltak az ajtóban”, igyekeznek azokat is kiszűrni, akikről

„tudjuk, hogy olyan anyagi helyzetben van... Például autója van, mert luxusnak tartjuk ilyen rétegekben az autót (— benzinkutas bizottsági tag —), a gurigázó életmódot. Vagy olyan családi háttere van... például a szülei tudják támogatni,¹¹ vagy egyéb forrásai vannak, eljár a munka mellett még dolgozni. De ezt igazából papíron nem tudjuk lefektetni, és ezért nagyon meg vagyunk fogva. Nem tudunk mibe bekapaszkodni.”

Természetesen nem az a jellemző a szociális segélyért folyamodókra, hogy új házzal, gépkocsival rendelkeznek, de a tradicionálisan szegény családok mellett a munkanélküliek között ők is megjelentek, és alkalmanként valóban kerülhetnek nagyon nehéz anyagi helyzetbe, ezért folyamodnak a nevében egyelőre még rendkívülinek nevezett segélyért. (A munka elvesztését követő első három hónapban a munkaerőhivatal az önkormányzatokhoz irányítja segélyért a munkanélkülieket. Erről még lesz szó.) Nyilván egyre többen lesznek, és lesznek olyan önkormányzatok, ahol versenyezni fognak majd a segélyért a rendezetlenebb életvitelű, egy más szubkultúrához tartozó és a helyi közvéleményben hagyományosan negatív sztereotípiákkal illetett falujukbeliekkel. Ebben a versenyben pedig ez utóbbi csoportokkal szemben ők lesznek a „sikeresek”, hiszen itt „lesz látszatja a segélynek”, „nem a kocsmában költik el”.

Domboson tehát havi 5000—5500 forint egy főre eső jövedelem alatt segítik a kérelmezőt, ha a fenti kizáró okok nem merülnek fel, és életvitelbeli kizáró okok sincsenek. Ez általában az alkoholizmus. Ha gyámügyi kérelemről van szó, akkor a teljes elutasítás helyett térítési díjat vállalnak át, számlát kérnek a gyerekek részére vásárolt holmikról.¹² Sőt, ahogy elmondták, vannak olyan rendszeres nevelési segélyben része-

sített családok, ahol kifizetik az iskolások és az óvodások térítési díját, „és ha marad abból az ezernégyszáz forintból, azt megküldjük a családnak”.

Domboson tehát egyrészt nagyon megrostálják a segélyért folyamodókat, és ehhez a lehető legszélesebb körből szerzik be a szokásos és informális ismereteket. Másrészt viszont ez mutatkozott az egyetlen olyan településnek, ahol aktív kezdeményezések is voltak. Idézzük a szociális bizottság elnökét:

„A méltányosságból történő nyugdíjemelésekre nagyon odafigyelünk. Nem a mi hatáskörünkbe tartozik, de föl hívjuk a figyelmet, beidézzük őket, tanúk felkutatásával segítjük őket munkaviszony igazolásához.¹³ Nem egy esetben munkahelyet próbálunk szerezni olyanoknak, akiknek pár hónapjuk hiányzik csak a nyugdíjjogosultsághoz. Ugyanígy a munkanélküli segélyhez is segítünk megszerezni a szükséges munkaviszonyt. Munkaviszonynak tekinthető a munkanélküliek közmunkára alkalmazása. Akik kapják ezeket a különböző rendszeres segélyeket, azoknak munkaalkalom teremtéssel próbálunk segíteni a tésszel karöltve. Rézszes-paradicsomtermelést, csemegekukoricát, burgonyatermelést vállalt fel a téssz, illetve a csemegekukoricánál bérmunkát, napszámmunkát is lehetett vállalni. Ilyen alkalmakkor megkeresnek minket, és mi ennek az adott körnek a tájékoztatást levélben megküldjük, hogy például most van lehetőség, lehet menni egy hétig a burgonyatárolóba dolgozni. Úgy gondolom, hogy ez is egy kis segítség, hogy pluszjövedelemhez jussanak.”

Három ember számára tudnak közmunkát szervezni havi 6 ezer forintért, ennek 35 százalékát állja az önkormányzat, a többi a munkaügyi tárca.

Domboson megszüntették a hagyományos, díjkezdvezményes szociális étkeztetést, amikor is egy-egy ebédért 2-20 forintot fizetett az igénylő. Az indoklás szerint a lakosságot irritálta a kedvezményes árú étkezés, főleg egyes visszas kíséreljenségek miatt (nem mondták le időben, ezért az ételhordó még este is kint volt a kapu előtt, másoknak telt volna a nyugdíjából költségesebb étkezésre is stb.). Végül is a testület úgy határozott, hogy meghirdeti az ebédet önköltségi áron — ez 50 forint —, és felvállalja a szállítást. Akiknek pedig gondot okoz a havi 1500 forint, annak időnként rendkívüli szociális segéllyel segítenek. Az új szisztéma óta nem volt visszaesés, sőt, 60 ember, a korábbinál lényegesen több veszi igénybe ezt az ellátást. Ha ez valóban így van, hogy szociális segéllyel támogatják időnként azokat, akiknek drága a napi ötven forintos étkezés, akkor itt tulajdonképpen humánusabban oldják meg a szociális étkezés problémáját, mert így semmilyen megbélyegző jellege nincs, mindenki igénybe veheti, és mindenki megfizeti az önköltségi árat.

(A faluban egyébként idősek napközotthona sem működik — máshol a szociális étkeztetésnek általában ez a színtere —, van viszont egy igazi önkéntes szerveződés, a nyugdíjas klub, ahol havi húsz forint tagdíjat fizetnek, és igénybe vehetik a művelődési ház helyiségeit és felszerelését. A klub hetenként egyszer működik.)

Összefoglalóan a következőképpen lehet jellemezni a **dombosi** gyakorlatot: a vállalkozókból és községi elöljárókból alakult szociális bizottság keményen ellenáll az eseti segélyt kérőknek, a korábbi rendszernél sokkal inkább preferálja a *pénzbeni helyett a természetbeni juttatást és a rendszeres ellátást*. A pénzsegélyek lefaragásával egyidejűleg megpróbálnak — legalább átmeneti — munkaalkalmakat szerezni nem községi ellátás (pl. munkanélküli segély) megszerzéséhez, és kezdeményezők abban, hogy az időseket

nyugdíjszerű járadékhoz vagy ténylegesen a nyugdíjogosultság megszerzéséhez segít-sék hozzá.

Vedresi körjegyzőség. Négy község tartozik ide, mindegyiknek önálló képviselőtestülete van, ennek ellenére „körjegyzőségként” foglaljuk össze ezeket a falvakat, ki fog derülni, miért. Szociális bizottság csak **Vedresen** működik.

A vizsgált 18 település közül **Vedres** és három társközsége volt az a községegyüttes, ahol 1989-ben a legtöbb segélyt fizették. Ha megnézzük a 30. számú táblázatot, látható, hogy mind a hasonló lélekszámú, mind a jövedelemadó-befizetés szempontjából velük egy kategóriában lévő községekhez képest az egy lakosra vetített évi segélyösszeg sokszorosa a többi településen kifizetett segélynek. (A segélykiutalások aránya nem tér el lényegesen a hasonló településektől, tehát nem arról van szó, hogy a lakosság számához képest utalnak ki nagy számú segélyt.)

Vedresen 1989-ről 1990-re felére csökkent a rendkívüli szociális segélyben részesítettek száma — de mivel a keret nem ezzel arányosan csökkent, valamelyest lépést tudtak tartani az inflációval: kb. 25 százalékkal nőtt az egy segélyezettre jutó évi összeg), és kevesebb mint felére csökkent a tanácsi (önkormányzati) **kezdeményezésű** kiutalások száma is. A gyámügyi segélyeknél a csökkenés kisebb mértékű volt, de kétszeresére nőtt azok aránya, akik csak egyszer kaptak segélyt az év folyamán.

Ha azonban az önkormányzat első féléves működését hasonlítjuk össze az előző, még tanácsi rendszerű év megfelelő időszakával, sokkal drasztikusabb a visszaesés, és nemcsak **Vedresen**, hanem a körjegyzőséghez tartozó összes községben, mind a kiutalások számát, mind a bruttó összeget tekintve, és mind a felnőttek, mind a gyerekek segélyezése terén. A kiutalt segélyek összege tekintetében a kép változatosabb, **Vedresen** azonban mindkét fajta segélyből magasabbak voltak az átlagok.

Úgy tűnik, hogy az új vezetés ezekben a községekben nyúlt bele a legerélyesebben (legbrutálisabban?) a szociálpolitikába. Ez a változás egyébként már 1990-ben elkezdődött, az önálló tanácsi gazdálkodás bevezetésének idején, de feltehetően nem nagyobb eréllyel, mint másutt. Tény azonban, hogy a szociálpolitikai összes kiadás 1989-ről 1990-re ugyan emelkedett, de ezen belül a rendkívüli segélyezésre fordított összegek mindkét segélynemben 12 százalékkal csökkentek az előző évhez viszonyítva. És míg 1989-ben a tervezett kiadást kissé túllépték (5 924 eFt helyett 6 111 eFt volt a tényleges kiadás), 1990-ben ennél a mértéknél jelentősebb megtakarítást értek el: a tervezett 7 463 eFt helyett csak 6 973 eFt -ot költöttek el.

1991-ben a négy község már külön számlát vezetett, így tényleges és érvényes összehasonlításra nincs módunk, azonban a tendencia folytatódását érzékelteti, hogy a négy község együttesen az 1990-es kiadásnak csak 81 százalékát tervezte (az 1989 évi összes szociálpolitikai kiadásnak ez 93 százaléka).¹⁴ Nincs okunk feltételezni, hogy külön-külön az egyes községekben — **Pusztakutat** kivéve — az új községi vezetés az előző évinél többet fog fordítani szociálpolitikai célokra.

Amint említettük, 1989-ben **Vedres** és társközségei ugyan azok között a települések között szerepelnek, amelyekben viszonylag sok embert segélyeznek, de nem ezzel az aránnyal, hanem a segélyösszegek magas voltával emelkedtek ki a többi település közül. Sajnos, nem tudjuk, hogy a korábbi apparátus — pontosabban fogalmazva: a *korábbi időszak* — prioritásait mi alakította. (Az előző ciklus tanácselnöke ma a nagy többséggel

megválasztott polgármester **Vedresen**, és lényegében a hivatali apparátus is változatlan maradt.)

1990-ben azonban már a helyi közelet, a szerveződő pártok képviselői is beleszóltak a tanács munkájába,

„hogy megadjuk-e a segílyt vagy nem. Holott akkor még nem volt döntési joguk, de a javaslatukat már ki kellett kérni, mert erre igényt tartottak. És akkor igyekeztünk úgy meghozni a határozatokat, ahogy ők javasolták. Nem azért volt kevesebb segíly, mert kevesebb volt az igény, hanem a testület nagyon szigorúan bírálta el. Persze, lehet, hogy eleve kevesebben adták be, mert hallottak erről.” (a szociálpolitikai előadással készített interjúból)

Az előadó pontos helyzetképet rajzolt: az önkormányzatok első félévi működése nyomán ebben a négy községben csökkent a legnagyobb mértékben a segílyezett lakosság belüli aránya, itt ismerték el a legkevésbé a rászorultságot. Ezt közvetetten jól érzékelteti, hogy hogyan változott a lakosság száma és a segílykiutalások közötti viszonyszám:

37. sz. táblázat:
a települések aszerint, hogy hány lakosra jut egy segílykiutalás
1989. október — 1990. március, ill. 1990. október — 1991. március között

Település	Az egy rk. szociális segíly kiutalásra jutó lakosok száma		Hányszoros a növekedés
	1989.10.- 1990.03.	1990.10.- 1991.03.	
Balatonszentes	164	328	2,0
Tinód	22	36	1,6
Kallós	136	190	1,4
Bökösd	94	178	1,9
Dombos	67	120	1,8
Nagymislény	nincs adat ilyen bontásban		
Felsővár	44	50	1,1
Babos	46	76	1,7
Kökényes	74	28	0,4
Hidos	345	44	0,1
Mártonfa	68	179	2,6
Cserepes	48	43	0,9
Tarpatak	16	24	1,5
Gálosd	54	157	2,9
Vedres	35	123	3,5
Tornyos	19	148	7,8
Egresfa	12	118	9,8
Pusztakút	36	143	4,0

A táblázatból tényszerűen is érzékelhető, hogy az új szisztémában gyökeresen más lett a segélyezéssel kapcsolatos koncepció, mint amilyen korábban volt. **Vedres és három társközsége** azok közé a települések közé tartozott, ahol viszonylag sok embernek juttattak szociális segélyt. Egy évvel később viszont a négy községet már azok között a települések között találjuk, amelyekben a legmagasabb az egy segélykiutalásra jutó lakosok száma, vagyis ahol a lakosság számához viszonyítva a legkevesebb a segélyezett.

A segélyezés visszaszorítása nem csak az első hónapok óvatossága, hanem vállalt koncepció. Ezt támasztja alá az 1991. évi tervadatok összehasonlítása az évből eltelt első háromnegyed év tényadataival:

38. sz. táblázat:
a rendkívüli segélyek terv- és tényadatai
a vedresi körjegyzőséghez tartozó községekben 1991-ben

A segély neve	Vedres		Tornyos		Egresfa		Pusztakút	
	eFt	%	eFt	%	eFt	%	eFt	%
Rendkívüli szociális segély								
1991. terv	980	100	106	100	80	100	40	100
1991. 1-9. hó tény	153	16	26	25	22	28	59	148
Rendkívüli gyámügyi segély								
1991. terv	530	33	80	15	100	33	40	8
céltámogatás	1090	67	447	85	205	67	466	92
összes	1620	100	527	100	305	100	506	100
1991. 1-9. hó tény	264	16	134	25	51	17	91	18

A rendkívüli gyámügyi segély kiadási üteme „hektikusabb”, mint a szociális segélyé, mert az intézményekhez történő átutalás (pl. térítési díjra) nem egyenletes az év folyamán. A rendkívüli szociális segélykeretből is lehetnek kifizetések nem kifejezetten eseti segélyre, az első kilenc hónap folyamán elköltött pénzt azonban még a segélyezési ügyben semleges pénzügyi előadó is kevésnek találta:

„A rendkívüli szociális segélyeknél időarányosan nagyon nagy az elmaradás, Pusztakutat kivéve, ahol már túl is lépték a keretet. Nem tudom, miért. Én úgy utalom a pénzt, ahogy a kiutaló határozatot megkapom.”

Feltehetően nagy maradványpénzek lesznek év végére, ez pedig megteremti az alapját annak, hogy a következő tervek még kevesebbet szánjanak szociális kiadásokra, ill. ezen belül is elsősorban az eseti segélyezésre.

Nem tudjuk tehát, hogy **Vedresen** korábban miért fizettek viszonylag több embernek rendkívüli segélyeket, és — főleg — sokkal magasabb összegben, mint másutt. Ezt firta-

tó kérdéseink enyhe értetlenségbe ütköztek a korábbi helyi döntéshozók, ill. a döntésekben résztvevők részéről: „hát járt nekik, mert olyan alacsonyak a keresetek” (nyugdíjak, járadékok stb). Feltehetően tényleg pusztán erről az egyszerű okról volt szó, és a helyi apparátus nem elsősorban arra törekedett, hogy hogyan lehet valakit elutasítani. Sőt, 1989-ben, a közös gazdálkodás idején még mindegyik községben kimagaslóan magas volt a „hivatalból” történő segélykiutalások aránya is (a rendkívüli szociális segélyek több mint harmada került kiosztásra hivatali kezdeményezésre, ugyanúgy, mint Domboson).

„Régebben gyakorlat volt az is, hogy egy-egy utcát végigjártam én is, és a gondozási központ vezetője is. Felmértük, hogy kik azok, akik rászorulnak. Ebben az évben erre nem került sor. A szociális bizottság nemigen kezdeményez.¹⁵ Az idén a rendszeres segélyezettnek is már csak egyszer kaptak rendkívüli segélyt, tavasszal kétezer forintot. Korábban mi elosztva négy alkalomra tízezer forintot utaltunk ki nekik, nem is kellett kérniük. Hát tavaly (— 1990 —) a fiatalabbak már nem kaptak ennyit, de aki nagyon rá volt szorulva, az azért közülük is megkapta ezt a pénzt.” (a szociális előadóval készült interjúból)

Ezekben a községekben a segélyezés érdem szerinti elbírálásának egy új dimenzióját hozta be az önkormányzatiság:

„A szociális és egészségügyi bizottság nem azt tekinti fő szempontnak, hogy ki szorul rá a segélyre, hanem inkább a magatartásukat veszik figyelembe. Én megértem, hogy azt is figyelembe kell venni, hogy valaki azért nem tud megélni a nyugdíjából, mert rendszeresen italra költi, de nem csak ez a meghatározó szempont önáluk, hanem az is, hogy mit tett a faluért. A rendkívüli segélyt nem annak kell adni, aki megérdemli, hanem annak, aki rászorul. Nem mindig veszik figyelembe a környezetanulmányban leírtakat, mert az érdemben akarják megtalálni a választ a segélykérésre. Nemcsak az önhibát veszik figyelembe, hanem azt is, hogy tett-e valamit a faluért. Ez itt mostanában fontos szempont lett.” (szociális előadó)

Vedresen „érdekes” helyzet alakult ki: a hivatali apparátus kezdi képviselni a lakosság egy részének — a szegényeknek — az érdekeit a község választott tisztségviselőivel, a képviselőkkel szemben. Ezzel a mentalitással sehol nem találkoztunk, máshol a jegyző mint a törvényesség képviselője legfeljebb felhívja a testület, ill. a bizottság figyelmét, ha törvénybe ütközik az eljárásuk. **Vedresen** azonban egyelőre óvatos — és az adatok fényében úgy tűnik, még nem túl eredményes — ellenállásba ütközik a szociális bizottság eljárása. A polgármesteri hivatal szociális előadója sok esetben találta úgy, hogy nem volt igazságos a döntés, „ilyenkor meg is írom a fellebbezést” — mondja. (Ne feledjük: sok helyen kifejezetten azért hozták létre a szociális bizottságokat, hogy ha a kérelmező fellebbez, még helyben meglegyen az elutasítás lehetősége.)

Feltehetően a szociális bizottság erősen szubjektív ítéleteit kikapcsolandó a november folyamán elkészült új hatásköri leírás **Vedresen** a polgármester kompetenciájába utalta a rendkívüli segélyek felőli döntést, és a jogszabályokkal sokkal jobban körülbástyázott rendszeres ellátások megítélését hagyta csak bizottsági hatáskörben. Nem tudjuk, milyen helyi erőviszonyok alakították itt a szerepeket, csak gyanítjuk, hogy a jegyző és a helyi képviselőtestület közötti szakmai vita zárult ezzel a kompromisszummal az 1991-es év vége felé.

Áttekintve az eddigieket:

A választott képviselőtestületek, ill. a szociális bizottságok nem csak arra törekednek, hogy a rászorulókat egy részét kiszorítsák a rendszerből, és nem is csak arra, hogy a köz érdekében kifejtett tevékenységet jutalmazzák (— ennek kritériumai nyilván nem kevésbé szubjektívek, mint az érdemesség kritériumai), hanem törekednek egyúttal a szociálpolitikai juttatások helyi kiszélesítésére is. Az univerzális juttatások forrása a rendkívüli segélykeret. Önmagában ez pusztán technikai kérdés, legfeljebb egy revizor szempontja, hogy mi a költséghely a költségvetésben, nyitnak-e vagy sem új rovatokat. A szociális segélyezés azonban kettős szorításba került: egyfelől dinamikus növekszik a rászorulóknak száma — mindegyik községben nő a munkanélküliek száma, magas a cigány lakosok száma, egy részük sajátos korábbi munkaútja miatt eleve elesik a szabályosabb karrierre épített munkanélküli segélytől —, másfelől a képviselőtestületek, talán lakossági nyomásra, talán saját legitimitációjuk erősítése céljából arra törekednek, hogy az amúgy is szűkebbre tervezett keretből minél több embernek nyújtsanak valamilyen juttatást.¹⁶ A gyámügyi keret igen jelentős megemlése (— ld. a 38. számú táblázatban a terv és a céltámogatás sort —) némileg elfedte ezt a problémát, de előre vetített egy másikat: ezt a pénzt a minisztérium ugyan nevelési segélyre utalta át, viszont rendszeres segélyre nem lehetett fordítani, nem azért mint ha nem lettek volna bőven rászorulóknak, hanem azért, mert a következő évben már nem lett volna erre fedezet, noha a jogosultság továbbra is fennáll. A céltámogatás viszont csak 1991-re, és abból is az augusztus közepétől december végéig tartó időszakra vonatkozott. Ha tehát arra fordítják, amire a legnagyobb szükség van (feltéve, hogy ezt a testületek/bizottságok is elismerik), akkor a következő időszakban saját erőből kellett volna továbbfolyósítani az egyszer már megítélt rendszeres nevelési segélyt. Erre valóban nem lenne pénzük az önkormányzatoknak a mai központi támogatás és saját, igen szűkös bevételeik mellett, és elő sem tudták volna teremteni nagyobb lakossági megterhelés nélkül. Annyi vállalkozókedv pedig senkiben nem volt, hogy megkeressék annak útját-módját, hogyan lehetett volna a rászorultság kevésbé egalizáló értelmezésével másképp teríteni ezt a segély céljára kapott központi támogatást. Egy ilyen döntéshez azonban a céltámogatás felhasználása felől döntőknek érdekük sem fűződött — természetesen nem személyes előnyökre gondolunk. Az ő érdekük — amint erről már volt szó — a minél „látványosabb”, közmegelegedéssel járó és széleskörű lakossági egyetértéssel találkozó juttatás volt. Az interjúk alapján egyébként úgy tűnik, hogy az „egyenlően mindenkinek” elv volt az az ár, amelynek alapján az egyébként érdemtelennek minősített emberek is segélyhez jutottak. Idézzük a gyámügyi előadót:

„Hosszas rábeszéléssel értük el a testületeknél, hogy legalább azokat elégítsék ki, vállalják át, szóval az iskolában, mert az biztosan a gyerekek. Most talán megértették, hogy a céltámogatást nem lehet csoportosítani jobbra-balra, útra-járdára, ezt vissza kell utalni, ha nem használják fel, a minisztérium számlájára. Visszaautalni azért nem merik, mert tudják, hogy akkor nem választanák meg őket többé...”

A szociális bizottságok bevonása a segélyezési munkába nemcsak a nagyobb nyilvánosságot jelenti. Természetesen a nagyobb nyilvánosság csak azt jelenti, hogy egy szé-

pen felett tautológiával élünk, hogy „nagyobb nyilvánosság”, és mint erről már szó volt, ez nem feltétlenül jelent „igazságos(abb)” döntést, legfeljebb többségi véleményt.

A laikus testületek bevonása — legalábbis a **vedresi körjegyzőséghez** tartozó apró településeken — megnyújtotta a kérelem beadása és elbírálása közötti időt.

„Mi régebben egy hét alatt döntöttünk. Most egy társközségből beérkezik egy kérelem, én kimegyek, megvizsgálom a körülményeket, elkészítem, megküldöm a testületnek, amelyik majd esetleg három hét múlva ülészik, mert nem hívja össze előbb a polgármester. Na, az dönt. Visszajön az anyag, a kolleganóm megcsinálja a testületi munkát, megadja neki a számot, megkapom, és számmal ellátottan meghozom a határozatot, átadom az ügyintézőnek, aki megcsinálja a kiutalást. Két hónap egy ilyen síma kiutalás átfutási ideje, ha mondjuk, a kérelem beérkezettől három hét múlva ülészik a testület. Nagyon meghosszabbodott. A körjegyző rendkívüli esetben sem dönthet. Az ügyfél addig éhenhalhat.” (gyámügyi előadó)

(Az önálló községekben az átfutás gyorsabb. **Hidoson** például „a sürgősségtől függetlenül 8-15-30 napon belül az ügy el van intézve.) A várakozási idő meghosszabbodása elsősorban a gyerekes családokat hozza nehéz helyzetbe, hiszen sokszor előre nem tervezhető, ám nehezen elhalasztható kiadásokra kell a pénz — élelemre, cipőre stb. (Egy idősebb ember tüzelővásárlásra kért segélye kellő előrelátással tervezhető. Legcélszerűbb már a fűtési idény végén beadni a kérelmet, legfeljebb az az abszurd, hogy az évi rendes tüzelővásárláshoz a nyugdíjasok egy részének évente rendkívüli segélyért kell sorba állnia.) Az elbírálásnak fent leírt menete az elszegényedés mai mértéke mellett arra a korántsem új jelenségre hívja fel ismételt figyelmet, hogy a szociálpolitika eszközei (szabályozók és pénz) egyszerűen alkalmatlanok a nap mint nap felmerülő gondoknak akár csak enyhítésére is. Már korábban is csak inkább nagyobb, mint kisebb döccenőkkel működtek. Ma azonban a szükségletek és az eszközök közötti — mint láttuk — növekvő távolság egyre nagyobb indulatokat és frusztrációt gerjeszt mindenkiben.

Vedresen és társközségeiben a munkanélküliek megítélése a szociális bizottságban és a testületekben általában ugyanolyan negatív (— ők az új „önhibások”¹⁷ —), mint máshol, **Dombossal** ellentétben azonban nyoma sincs annak, hogy fontolgatnának valamilyen helyi, legalább átmeneti munkalehetőséget.

4. „Nem volna ebben a faluban semmi gond, ha nem volna ez a cigány lakosság.”

Akár mottóul is választhatjuk volna alcímünket — a **hidosi** szociális bizottság egyik tagjának helyzetértékelését — az alább következő községek ismertetése elé (**Cserepes, Gálosd, ill. Hidos**).

A kutatás elindításakor nem volt célunk, hogy a cigányság problémájával külön foglalkozzunk. Nem tettünk fel erre vonatkozóan kérdéseket, adatlapunkon nem volt külön „rubrika” a cigányokról. Voltak azonban olyan községek, ahol az volt a benyomásunk, hogy a szociálpolitika a cigánykérdés körül zajlik.

Nem tudjuk megmondani, hogy nagyobb-e ezekben a falvakban a lakosok között a cigányokkal szembeni előítélet, mint a többi községben.

„A cigányoknak most jött el az ő világuk. Gyógynövényeznek, kapják a fejenkénti hatmeg nyolcezer forintos munkanélküli segélyt, és vígan élnek. Minden vendéglátó helyiség tele van a romákkal. Mert megtehetik most. Mert nyolcan vannak egy vályogházban, plusz szedik a gyógynövényt. Eddig nem vállalták el az állami munkát, most meg nem tud adni nekik az állam munkát.” (egy helybeli lakost idéztünk)

A választott testületek tagjaival készített interjúk alapján is az a kép bontakozik ki, mintha ezekben a falvakban ez lenne a központi probléma. Tény, hogy a felkeresett községek közül **Cserepesen** és **Hidoson** volt a legmagasabb a cigány lakosság aránya (eltekintve **Pusztakúttól**, ahol viszont nem-cigány lakos alig volt). Ez azonban önmagában nem feltétlenül indokolja a velük szemben érezhető és megfogalmazott indulatokat. Talán inkább közrejátszik az, hogy a szintén anyagi segítségre szoruló nem-cigány lakoságnak ezeken a településeken lett legerősebb — mert számban legnagyobb — versenytársa a helyi cigányság, és demográfiai összetétele révén — hogy így fogalmazzunk: sikeresebb versenytárs. Sikeresebb, mert összehasonlíthatatlanul szegényebb, és ha egyszer a szociálpolitikai juttatásban az anyagi ellátatlanság (az egy főre eső jövedelmek formájában) a szempont — és mi más lenne —, a siker nagyobb esélyt jelent, ez pedig pénzt. Kivel versenyez a cigány rászoruló? — Mindenek előtt természetesen a többi cigánnyal. Aztán azokkal a nyugdíjasokkal, akik a létminimum környékén élnek. A cigányok többsége azonban — ha fiatal, gyerekei révén, ha idősebb, szabálytalan munkaútja ill. a nem-cigány lakossághoz képest rosszabb egészségi állapota miatti jövedelem nélküliségével vagy nagyon alacsony jövedelmével — „alálícitál” a többieknek, de még a nem-cigány alacsonykeresetűnek, munkanélkülinek is, hiszen családnagysága miatt alacsonyabb egy főre eső jövedelmeket produkál.

És mindehhez jön a *máság*. Elsősorban talán az, hogy a cigányok zömének *ezekben* a falvakban nincs helyük. Egy olyan városi, városszéli szegény réteget képviselnek itt, amelynek megélhetési stratégiájában nem játszik lényeges szerepet a mezőgazdaság. Nem voltak kétlakiak olyan módon, mint az iparban dolgozó falusiak, akik valamelyik családtagjuk háztájija révén két pillérre építhették az elmúlt évtizedekben a megélhetésüket. A cigányok korábban sem kötődtek a mezőgazdasághoz, soha nem volt földjük, és az elmúlt évtizedekben is nyers fizikai erejük és olcsó munkaerejük iránt volt tömeges igény, és erre volt is igény. Ez azonban nem jelentette azt, hogy az ipari munkát kínáló településekre tudtak volna költözni, megmaradtak tehát lakóhely szerint falusi proletároknak, akiknek munkaerejére viszont a mezőgazdasági jellegű munkák zöménél egyre kevésbé volt igény — legfeljebb idénymunkáknál, az ipari munka kiegészítéseként, alkalmi felváltásaként vállaltak, tudtak vállalni mezőgazdasági jellegű munkát.

A munkanélküliség növekedésével ők lettek az első áldozatok, ráadásul sokan közülük korábbi életútjuk miatt munkanélküli segélyre sem jogosultak. Akár kapnak azonban valamilyen, rendszerint alacsony szintű munkanélküli ellátást, akár nem, előbb-utóbb megjelennek rászorulóként, és ők jelentek meg „elsőként” tömegesen, és nem csak az utóbbi két-három esztendőben, hanem az ország egyes régióiban már jónéhány évvel korábban. Mivel pedig zömük igen alulról indult, csak a nyomorúságot és képzetlenséget örökölte, életkörülményeik rohamos ellehetetlenülésének kompenzálására önerőből vajmi kevés esélyük van. Szerzésre és a lakóhelyül szolgáló falvak paraszti társadalmába való betagozódásra azonban az elmúlt évtizedeket megelőző évtizedekben (és századok-

ban) sem volt nagy számban módjuk. A hagyományos cigánytelep, a *falu* cigánytelepe mindig a falun kívül, egy bizonyos „cordon sanitaire” betartásával helyezkedett el, és a térbeli elkülönülés mögött egyéb másságok is meghúzódtak: más mesterségek, más szaktudások, a más életkörülményeknek megfelelő más életvitel, más tradíciók. Mind-ebből mára leginkább a nem-cigány lakosság átlagától eltérő nagyobb gyerekszám maradt, ami részben oka is, következménye is szegénységüknek. Ne feledjük: a harmincas évek falukutató irodalmában oly sokat kárhoztatott „egykézés” — bármilyen embertelen normák elé állította is a családokat — egy nagyon racionális gazdasági megfontolás demográfiai megjelenése volt: ahol az örökösödési szokások miatt a megélhetés és gyarapodás alapját képező földtulajdon elaprózódását csak így lehetett megakadályozni (mert nem volt vásárolható föld, ám ugyanakkor a népesség többsége mégis a mezőgazdaságból kellett hogy megéljen), ott korlátozni kellett az örökösök számát. Szükség volt azonban másra is: arra, hogy az így előáll(í)tott nagyobb földdarabbal eredményesen termelni is lehessen, *értelme legyen* a kényszerű és az addigi normákkal élesen szembenálló választásnak, vagyis *perspektíva kellett*. Ilyen fajta perspektíva a cigányságnak tömegesen eddig még soha nem adatott meg — és *ismét* fáziskésésben vannak. Hiába nő például az iskolázottabbak száma, elsőnek ők szorulnak ki a munkaerőpiacról nyolc általánosukkal, nem versenyképes szakmáikkal.

Nem állítjuk, hogy egyéni kiugrási lehetőségek nincsenek, hiszen még ezekben a falvakban is vannak. Vannak extra erőfeszítésre képes családok, amelyek *korábban* sikeres egyéni kiugrást valósítottak meg — persze, ennek árát nem ismerjük.¹⁸ Velük szemben talán már kisebb a falvak lakóinak — legalábbis pillanatnyi — ellenállása, ám annál nagyobb az a megvetés, ami a telepen maradók felé irányul. Annál is inkább, mert az elköltöző családokkal a telepek, telepmaradványok szociális összetétele romlik, és a kilátástalanság meg a különböző devianciák kéz a kézben járnak. A helyi közvélemény (és nyilván nemcsak itt, de most erről beszélünk) pedig kétféle mértékkel mér, és például a cigányoknál az alkoholizmus sokkal keményebben ítéltetik meg, mint nem-cigányoknál.¹⁹ Talán azért is, mert a „parasztok” a cigányoknál kevésbé kocsmaznak (helyben), otthon isszák meg a meginnivalójukat, sokan meg is termelik. A cigányok viszont a kocsmában, a „bűfében” egymás társaságában. (A falusi kocsmá egyébként nemcsak a lerészegedés színtere, vagy legalábbis nem mindenkinek az, hanem egyfajta „szociokulturális réteg” számára fontos társadalmi intézmény: itt közvetítenek alkalmi munkát, ide tér be az, aki hamarjában napszámot keres, itt a férfiak „maguk között” lehetnek — egy más kultúrában ugyanolyan fontos szerepet játszik, mint a századelő városi polgári életében a kávéház. „Milyen falu az, ahol még egy italbolt sincs?!” — kesereg faluja romlásán a **pusztakúti** képviselő.)

Ma tehát így élnek meg ezek a települések helyzetüket:

„Itt nincs más kereseti lehetőség, mint a téesz. A téesz olyan alacsony munkabéretet fizet, hogy négyezer forintokat. Emiatt a nyugdíjak is alacsonyak a községben, öt-hatezer forint körül van a nyugdíjasoknak az átlaga is. Aztán a falunak egy jó része elcigányosodott. Ezek a cigányok általában nagycsaládosok, a háztáji gazdálkodásba nem is voltak beleszokva, nem is foglalkoznak háztájival, próbálkoznak, de nem értik úgy, mint az, aki rendes parasztember volt. Ők csak a fizetésből élnek, és ezeknek a legnagyobb része most már munkanélküli. Ez a legnagyobb gondunk. Munkanélküli segélyt most már kapnak egy páran, eddig azt sem kaptak. Úgy, hogy a szociális pénzeknek a nagy része ezeknek

ment el. Ez aztán keltette a falu felháborodását, hogy nem dolgoznak, pénzt meg kapnak. Aztán persze a pénz egy részét a kocsmába is viszik.” (gálosdi polgármester)

„Autóbuszvezető vagyok — mondja egy másik község szociális bizottságának tagja — és nagyon sok emberrel találkozom naponta. És jönnek úton-útfélen, hogy hallom, hogy ez is kapott szociális segílyt, hallom, az is kapott. Tudjátok ti, kinek adtok? A magyar lakosság mondja. Őket sérti az, hogy a cigányoknak van ez a lehetőség. És annyiból igazuk is van, hogy nagyon sok a magyar lakosságból olyan, akiknek rosszabbak a körülményeik, mint a cigányoknak. És ők, megmondják őszintén, szégyellik beadni a segélykérelmet.”

Tény, hogy legalábbis a rendkívüli gyámügyi segélyek zömét ezekben a községekben a cigány családok kapják (a szociális segélyekre ez nem áll). **Hidoson** például 1989-ben 13 család közül 9, 1990-ben 30 család közül 17 volt cigány. Ha azonban meggondoljuk, hogy ezekben a községekben a képviselő testületek amellelt foglaltak állást, hogy az iskolai kiadásokban *mindenki* egyformán jusson segítséghez, akkor a globális kép kissé módosul: valójában csak a segélyjellegű juttatások zöme került a cigány családokhoz, és a szociális segítség egyéb formáiban (tanzerek, térítési díj) *arányuknak* megfelelően részesültek.

Mint említettük, az ezen falvak lakosságán belül relatíve nagyobb arányú cigányságot elsőként érte el a recesszió, és többségüket korábban, mint a helyi nem-cigány lakosság többségét. Egyszerűen azért, mert nem lévén tartalékaik, kompenzációs forrásaik, nem tudtak megélhetési stratégiát változtatni, többségük a legkisebb adaptálódásra is képtelen volt. Nem azért, mert nem akart, hanem mert szociálisan nem volt, nem lehetett felkészülve az alkalmazkodásra. Mára, az egymást követő, alapvető létszükségleti cikkeket érintő áremelési hullámok, és a már a szakképzetleneken is túlsapó elbocsátási hullámok hatására viszont meglehetősen kiszélesedett azok köre, akik — legalábbis időnként — anyagilag lehetetlen helyzetbe kerültek/kerülnek. *Új* kliensek sokasága jelenik meg az önkormányzatoknál segítségért. **Kökényesen** például arról a félelméről számolt be a polgármester, hogy közeledvén az év vége, számítanak arra, hogy jónéhány öreg fog a hivatalhoz fordulni a vízdíj kiegyenlítése végett; máshol fiatal házások kerültek a helyi lakosság lélekszámához mérten „tömeges” méreteken lehetetlen helyzetbe a kamatadó miatt; **Vedresen**, ha az időseknél ki akarják kapcsolni a villanyt, a díjbeszedő bemegy a polgármesteri hivatalba, és „ha olyan az illető szociális helyzete”, akkor kifizetik helyette a villanyszámlát; a tüzelőanyagok árának megsokszorozódása pedig különösen érzékenyen érintette a nyugdíjasokat, annál is inkább, mert a tsz-ek kedvezményes tüzelőakciója — ez is szociálpolitika volt! — mára a múlté. A példákat sorolhatnánk, de talán ennyi is elég annak érzékeltetésére, hogy milyen lehetetlen versenyhelyzetekben kell megküzdeniük az embereknek egymással és az önkormányzatoknak a lakossággal.

Hogyan reagálnak tehát erre a helyzetre azok az önkormányzatok, amelyekben a többi községhez képest magasabb a szociális segítségre egyébként a testületek által is rászorulóknak elismert cigány lakosság aránya?

A **cserepesi** „eset” sajátossága, hogy itt a helyi cigányság egy része már kb. 15 évvel ezelőtt be tudott kapcsolódni az intenzív mezőgazdasági termelésbe. A szociális bizottság elnöke a következőképpen foglalja össze a helyzetet:

„A telepet jól-rosszul sikerült felszámolni, beköltöztek a faluba, az asszimiláció valamelyest megkezdődött. Vannak, akik nagyon jól alkalmazkodtak a körülményekhez. Nálunk elég nagyfokú mezőgazdasági termelés folyik. A számocában van pénz. Sok munkával. Ez kábé tizenöt éve folyik. Akik képesek voltak arra, hogy belássák, hogy dolgozni kell, azok tudtak házat építeni, rájöttek arra, hogy nem kell öt gyerek, csak kettő, maximum három. Ezekkel a problémánk kevesebb, kevesebb volt. Most az infláció, a kamatemelés miatt az önkormányzatnak kell pótolni.”

Ahhoz a belátáshoz azonban, hogy „dolgozni kell”, egyéb szerencsés körülmények is rendelkezésre álltak. A község ugyan a lakosság számának alakulásában az elmúlt tíz esztendőben nem mutat különösebb, a többi hasonló nagyságú településhez képest dinamikusabb visszafejlődést, valamilyen okból azonban, amelyet csak intenzívebb helyi vizsgálódás tudna kideríteni, 15-20 évvel ezelőtt **Cserepesen** igen olcsón lehetett házhelyhez jutni.

„Mi nem úgy vagyunk, mint a nagyobb települések, például **Vedres**, ahol új utcákat kellett nyitni, és lecsökkentek a telkek. Itt ha valaki vett egy akármilyen kis viskót harmincötven-százezer forintért, ahhoz volt egy akkora telek, amivel eladásra is tudott termelni. Itt azok az emberek, akiknek soha az életben nem lett volna lakásuk, képesek voltak lakást építeni. Most vannak problémák, hogy mennyit kell visszafizetni. De ezeknek az embereknek soha életükben nem lett volna lakásuk, pedig húszezer forintjuk sem volt. Van **Cserepesen** legalább ötven cigány család, aki új házat épített, vagy újjáépített.”

A lehetőségek nyilván másokat is vonzottak (— mert míg a bizottság elnöke szerint 15-20 évvel korábban az általános iskolában egy osztályban négy-öt cigány tanuló volt, ma az iskolaigazgató szerint a gyerekek 46 százaléka cigány származású —), viszont az esélyek ezzel párhuzamosan romlottak, és ma már a cigányok zöme abból él, amit a vasútnál keres, és „olyan munkahelyeken, amiket más nem fogad el”. Ezek a munkahelyek **Kaposváron** voltak, „de most már, ha lehet válogatni, nem a bejárókat választják”.

Mára a **cserepesi** önkormányzatnál már úgy élik meg, hogy náluk „különösen probléma a cigányság kérdése”. A szociális támogatással kapcsolatban a bizottság elnöke még lényegében ugyanazt az elosztási elvet fogalmazza meg, amit egy évtizeddel korábban is hallani lehetett, az érdemes-érdemtelen egyfajta variációját:

„A tanácsi rendszerben is hasonlóak voltak a szociális problémák. Volt egy bizonyos keret erre. Mindig abból kellett kiindulni, és ma is, hogy a létező keretből kellett súlyozni, hogy a **legrászorultabbak** kapjanak. Próbálunk súlyozni. Próbálunk annak adni, **akinél lát-szatja is lesz**, ahol a gyerekek nevelésére, az életkörülmények javítására fogják fordítani. Mi kimondottan azokat próbáljuk a segélyekkel finanszírozni, akikhez segítő jelleggel folynak be a segélyek.”

Akiknél ez nem megy — ezek pedig általában azok a cigányok, akiknek nem sikerült 15 évvel ezelőtt valahogy megkapaszkodniuk, most meg már esélyük sincs rá —, ott térítési díjakat fizetnek, „a napközihez kötvük azt, hogy ezeket a segélyeket (— az étkezési díjakról van szó —) biztosítjuk.” — És mivel hozzájutottak az említett céltámogatáshoz, minden iskolában fizetik az ételmezési költség felét, „és nemcsak a cigány családoknál, hanem sajnos érezzük azt, hogy azoknak is szükségük van erre, aki azért dolgozik...” — vagyis a község összes gyereke számára térítenek.

Hidoson egészen más a helyzet. A község tíz kilométernyire van Nagyatádtól, ahol több ipari üzem is működik, működött. Elsősorban itt találtak munkát a helyi cigányok is évtizedek óta, de maradtak hidosi lakosok. A községben a régi cigánytelepet ledőzelölték, és építettek „CS” házakból egy újat, ahol ismét megjelentek a téglalapú épületek mellett a bádoglemezrel fedett kalibák is. Az akció eredményeképpen valamivel közelebb kerültek a községhez, de azért a belterületől így is kb. egy kilométernyi távolságra van a telep. A falu összes utcája szilárd burkolatú, kivéve a cigánytelepit. Még a tanács idejében eldöntötték, hogy lekövezik az utat, 1989-ben hordtak is oda sódert, majd két hónap múlva ismét *felpakolták*, és a falu belső részében burkoltak le egy még poros utat. Szokványos történet lehet — tíz éve pontosan ugyanilyennel találkoztunk az ország ellenkező szegletében. Lehet, hogy ugyanilyen szokványos a vízvezeték esete is, minden esetre „szép példája” a kiszolgáltatottságnak, a kisebbség érdekvényesítési képtelenségének. 1989-ben a megyei tanácstól kapott a **hidosi** cigányság 170 ezer forintot vízvezeték-építésre. A faluban egy-két évvel korábban épült ki a vízvezeték-hálózat, a lakosok portánként 15 ezer forintot fizettek, és kiásták az utcában az árkot. Az árkot a cigányok is kiásták, a 170 ezer forintból nem munkadíjat, hanem a vízbekötéshez szükséges anyagot kellett volna biztosítani részükre: az aknákhöz cementet és sódert, továbbá vízórát és csapokat annak, aki ezt nem tudta megfizetni. Kaptak az önkormányzattól 32 csap aknájához *összesen öt zsák (azaz két és fél mázsa)* cementet:

„Sok szegény legénynek nem jutott. A régi kútgyűrűket szedtük ki. Volt, aki pénzért vette meg a cementet. Napokig ástuk ki a fagyott földből a kútgyűrűket, hogy megfeleljen az előírásnak, aztán hiába csináltuk meg, nem csinálták tovább. Felszámolták nekünk a cementet, a sódert, a csövet. Ezt ők százhuszezer forintba számolták. Én utánajártam. Ementem, és megkérdeztem, hogy mennyi folyómétere a csőnek, és mennyi az óra. Na, itt az óra volt a legdrágább, kettőezeröttszázhuszonhét forintba jött ki, ezek nem vadonatúj órák, használt órák. Itt tizenöt csap, ami jó. A többinek már semmi nem jutott. Kiástuk a nagy gödröket, de végül visszatemetük, mert nem hoztak ki semmit.”

Mi történt tehát a vízzel? A polgármester (— ő volt korábban a tanácselnök —):

„**Nem azt mondom, hogy nem voltak ezek az emberek becsapva. Csak egy kicsit azt mondom, hogy a többi ember igazságérzete** mást mond. Azért, hogy ők vizet kapnak, egy árva fityinget sem fizettek. Úgy gondolom, hogy annyi áldozatot már ők is hozhatnak. Ugyanakkor a másik ember — nem azt mondom, hogy a rendes ember, mert Magyarországon mindenki rendes ember — tizenötezer forintot le kellett hogy szurkojon a vízért. Na most, ezt ők sérelmesnek tartják, hogy őnekik ez nincs. **Igaz, hogy én egy kicsit huncut voltam.** Mert tavaly az általános iskolánál mi egy négy és fél millió forintos beruházást nyögtünk ki. Itt év végén igencsak kellett a fillérek. Én a kezdet kezdetén próbáltam úgy hangolni, hogy valamennyit azért ti is fizessetek. Ha azt mondom, hogy ő is ugyanolyan állampolgára ennek az államnak, mint mi vagyunk, egy kicsit ő is tegyen valamit a saját érdekében. Mert ő csak a saját igazát mondja, hogy megadták neki a megyénel.”

Summa summárum: a polgármester huncutsága elvitte a cigányok vizét, ui. a vízvezetékre kapott 170 ezer forintból minimum 100-110 ezer forintot elköltött a vezetés az iskolára.

„Amikor ezt szóvá tettem a polgármesternek — mondja az egyik cigány —, akkor avval utasította vissza a szavaimat, hogy ‘a ti gyerekeitek nem járnak iskolába?’. Elismertem, hogy igen, nekünk is kell a fejlődés, a mi gyerekeink is járnak iskolába, de akkor hol van itt a **becsületesség**? A kisebbség megkapja ezt a kevés összeget, mert kevés egy ilyen település részére, akkor ebből mire föl vesz ő el az iskola felújítására százezer vagy száztízezer forintot? Vegyen el negyvenet vagy ötvenet, akkor az meg van értve, és fordítsa a fennmaradt összeget a vízbevezetésre.” (Az utca végén, párszáz méternyire van egy közkifolyó, de sokszor még a csapban sincs víz, télen gyakran befagy.)²⁰

Ez tehát az a környezet, ahol a **hidosi** cigányok zöme, kb. 110 ember él a telepen, 95 százalékuk munka nélkül, munkára való kilátás nélkül, a szerencsésebbek munkanélküli segélyen, a kevésbé szerencsések a semmiből.

Hidoson is létrehozták tehát a szociális bizottságot. Elnöke a helyi tsz egyik gépszereelője, tagjai között van a helyi „postán dolgozó hölgy”, a kézbesítő férje (— amellett, hogy mindegyik család kifejezetten a megbecsült családok közé tartozik helyben, mindkét nő fontos információforrás —), a tsz bérelszámolója (— ő egy másik populációról szállítja az informális információt —), és az általános iskola igazgatója. Mindnyájan igen keményen dolgozó emberek, akik főfoglalkozásuk mellett általában jószággal és háztáji, ház körüli termeléssel foglalkoznak. 30-as éveikben felépítették a házukat, egyiket gyereket nevelnek és iskoláztatnak, és persze mára nekik is összébb kell húzniuk magukat. Ítéleteik ugyanolyan kemények, mint az életük, és önbizalmuk, önmaguk képességeibe, erejébe vetett hitük még nem ingott meg.²¹

„Én tíz éves koromban már **szántottam, fogtam az eke szarvát**. Úgy tudom, olyan munkanélküli kevés van, aki becsületesen dolgozott. De kapnak olyanok is segélyt, akiknek én nem adnék. Aki egy évben öt-hat helyen dolgozott, meg két hónapot dolgozott, aztán most kap ötezer forint munkanélküli segélyt... Én a családi pótlékon, gyesen, gyeden kívül semmilyen szociális juttatást nem adnék. Városban is megszüntetném a lakbérhozzájárulást. Amíg egy városi ember a kirakatokat nézegette, járt nyaralni, üdülni, a paraszt reggeltől estig túrta a földet. Én nem vagyok híve a segélyezésnek, amennyire ez itt megy. Mert amilyen helyzetben van az ország, meg vagyunk, szerintem nem kellene ennyire segélyezni. Például a cigányokat. Nem azt mondom, hogy a mostani munkaviszonyi lehetőségek mellett képes, de évekkal ezelőtt is adtunk segélyeket. Szerintem a minimális ellátása mindenkinek biztosított.” (tsz-beli bérelszámoló, a szociális bizottság külsős tagja)

„Falun is érezhetően romlik a szociális helyzet, annak ellenére, hogy mi gazdálkodunk. Hát én is, ugye, három óra negyvenkor kelek, mégis foglalkozom tyúkokkal, burgonyával, uborkával, tökkel, nyulakkal... Az első bizottsági ülés előtt megkaptuk a tájékoztatót a jogainkról és a kötelezettségeinkről. Őszintén szólva, sok mindennel nem értek egyet. Például a cigány lakosságnak a nagymérvű szociális támogatásával. Én azzal nem értek egyet, hogy az az ember, aki dolgozik, az nem kaphat szociális segélyt, csak az, akinek nincs meg az egy főre jutó... És ez, sajnos, a cigányok. Én azzal is egyetértenék, hogy ők kapjanak, csak nem látom értelmét annak, hogy ők nem tesznek semmit annak érdekében, hogy ők ezt megérdemeljék. Mert amikor arra nem képesek, hogy ott van nekik a kert, és a saját szükségletre a burgonyát, paprikát, paradicsomot megtermeljék, hanem inkább eljárnak lopni...²² Mondtam a jegyző úrnak, hogy valahogy meg kellene fogni őket, és nem egyszerre behívni, mert úgy sokan vannak, és erőt vesznek, hanem egyenként behívni néhány

családfőt, és elbeszélgetni velük, hogy hát értsék meg ők is, hogy az ország ilyen gazdasági helyzetben van, hogy itt nem lehet ezekkel dobálózni, őknek is meg kell érteni, próbáljanak ilyen szellemben gondolkozni. Valamit ők is tegyenek annak érdekében, hogy minél kevesebb pénzt kelljen kiutalni nekik. ... Hát, munkát mi közvetlenül nem tudnánk adni nekik. Esetleg ezt a közhasznú munkát. Talán a téészen lehetne nekik biztosítani. De nem tudom, hogy alakul a téesz sorsa. Szétválnak Öttöstől, és valahogy káeftében akarnak működni. Korábban azért, aki akart, aki törekedett valamire, az azért dolgozott. De az erdészetből is elküldték az embereket, a konzervgyárból is elküldték őket. A téesz teljesen lemondott az állattartásról, ott sem kell a kézi munka. És ők nem is próbáltak valamit tenni annak érdekében, hogy elhelyezkedjenek. Ők megelégedtek azzal, hogy kapják ezt a munkanélküli segílyt. Azért nem kell csinálni semmit. Ha meg nem elég, akkor benyújtjuk a kérelmet. Majd csak kapunk valamit.” (képviselőtestületi tag, a szociális bizottság tagja)

Egy másik szociális bizottsági tag:

„Most alakultunk meg, és úgy beszéltük meg, hogy havonta összejövünk, vagy ha előbb összegyűlnek a kérelmek, hamarabb is lehet gyűléseket tartani. És ott megbeszéljük, hogy ki jogosult a segílyre, milyen formában, hogyan, mennyit, rászolgál-e erre vagy nem. Sajnos, ilyen is van, nagyon sok. Általában a cigányok, mondjuk ki így, ahogy van, mivel a munkahelyét a legtöbb otthagya, amikor bevezették a munkanélküli segílyt. A családi pótlékot megkapják, hát rövid úton felmondták a munkahelyüket. Azon kívül italozó életmódot folytatnak. Általában a gyerekek érdekeit így is figyelembe vesszük. ... Minden család azon van, hogy első a gyerek, meg a második is, meg ő a harmadik is, aztán jön a többi. Kivéve, mondom, a cigányokat. Ezeken viszont nem tudom elképzelni, hogy hogy lehet változtatni. Szerintem csak úgy, hogy rá kell őket kényszeríteni, hogy menjenek óvodába, járassák a gyerekeket iskolába, és nem a szülők kezébe adni a pénzt. A napközi-ben talán tanul is. Elvitatkoztunk a bizottsági ülésen, a jegyző úrnak néha nem tetszett, mert azt mondja, hogy ennyi az összeg, meg van határozva, hogy mennyi kell egy főre, és ha az nincs meg, akkor adni kell. Hát, aki érdemes rá, segítünk is, de aki olyan, hogy nem érdemes, és nem a gyerek érdekeit nézi, annak szerintem nem jár. ... Igyekszünk mindenkit támogatni, de megnézzük, hogy van-e egyéb jövedelme, meg még azt is, hogy hogyan viselkedik a faluval szemben. Eljön-e, ha valami társadalmi munka adódik, vagy nem jön el. (— Ki fog derülni a későbbiekben, hogy mit értenek itt 'társadalmi munkán'.—) A jogszabályi kereteken belül, mert jegyző úr erre rettenetesen kényes.

Amin változtatnék: talán az, hogy ezeket a szociális segíly összegeket kötelező elosztani. Amit az államtól kapunk segílyek formájában, hogy ezt ne kelljen az egészet erre fordítani. De hát muszáj az év végére kifutni annak a pénznek, amit megkaptunk. Ami megmaradt pénz, felhasználhatnánk arra például, hogy az óvodának, iskolának... jó, volt a füzet, a tankönyv, a továbbtanulók segílyezése... erre felhasználni. Mert, ha ennyire fogjuk a pénzt, biztos, hogy nekünk az év végére maradványunk lesz. Nem akarjuk elszórni. Hogy ezt felhasználhassuk... nem is tudom, mondjam? Van egy szerencsétlen focicsapatunk, hogy nekik adni arra, hogy ha éppen lecserélik azt a játékos, ne kelljen a focicsukát elkérni. Nevetséges. Hogy erre is egy tízezer forintot... Szégyennek tartom. Ha rám lenne bízva, biztos, hogy ellopnék abból a pénzből. Amúgy támogatja az önkormányzat őket. Új öltözőt építenek, megcsinálják a tetőszerkezetet. ... Ami reális segíly, azt szerintem megadjuk, de a cigányok segílyezését, azt szerintem másképp kéne megoldani. Azt nem tudom megmondani, hogy hány cigány él itt, de sok van. Sok van. ... Nincs itt cigányellenesség, hogy mi nem bírunk a cigányokat, csak szeretnénk megváltoztatni az élet-

módjukat. Állandó jellegű konkrét eset az üléseken a cigányoknak ez a támogatása. Ezen van a legtöbb vita. Mert ha egy magyar család benyújtja, hogy valami segílyt kér, rendben van, neki is adunk. De ha azt számoljuk, hogy ott általában megvan az ötezer forint egy főre, mert ott mindenki dolgozik, akar, a kertben dolgozik, állatot tart, mindenfélét, a cigányoknál viszont kijönnek két-három ezer forintos jövedelmek. És akkor rögtön az van, hogy nem reálisan gondolkodunk, mert az ötezer forintosnak is adunk ennyi támogatást, meg akinél kétezer van, annak is ennyit adunk.

Arra gondoltunk, hogy fel kellene deríteni a faluban azokat a magyar családokat, akik rászorulnának erre a támogatásra, csak ők szégyellik, hogy elmenjenek a tanácsshoz kérni. Megpróbáljuk rábeszélni őket, hogy menjenek. Balkézről egy kicsit. Jegyző úr nem tud róla, nem mondtuk el, hogy mit csinálunk, de megpróbáljuk egy kicsit azokat a családokat rávezetni, hogy akiről úgy számoljuk, hogy belefér ebbe a körbe. **A legközelebbi ülésen nem szeretnénk csak a külterületi ügyfelekkel foglalkozni. Azért még egyszer három órát nem üldögélek.**

Szerintem így jó ez a bizottság. Talán alkalomadtán meg lehetne hívni a körzeti orvost, aki nőgyógyász, hogy a cigányok körében ezt a felvilágosítást meg kellene oldani. Itt kéne kezdeni. Úgy gondolom, megtenné ezt. Aranyos ember. Lehet, hogy csak úgy lenne hajlandó, hogy a tanács valami térítést fizetne neki... Erre nagyon nagy szükség lenne. Meg arra rávezetni, hogy járjon a gyerek óvodába, tanuljon a gyerek, meg a tisztálkodásra.”²³

A szociális bizottság vezetője pedig így foglalta össze a véleményét a közelmúlt és a jelen szociálpolitikájáról:

„Van olyan dolog ebben, amit én inkább ellenzek, a bizottságban is vannak olyan tagok, akik teljesen ellene vannak ezeknek a szociális dolgoknak. Ha egyszer kap valaki, akkor kapjon valamilyen formában mindenki. Nincs itt égető dolog. Nem azt mondom, hogy a félbe lévő sportöltözőt nem kell megcsinálni... Azt meg kell csinálni, de ez folyamatban van. Különösebben nem érzem, hogy probléma lenne. Nem kéne kötelezően itt ennyi pénzt szociális támogatásokra elkölteni, mert úgy gondolom, dolgozik mindenki itt annyit, legalábbis aki akar dolgozni, hogy nincs annyira rászorulva senki se arra a két-három ezer forintra. Meg tudnának élni az emberek enélkül is.”

Egyelőre azonban, minden ellenérzésük ellenére, a **hidosiak** is osztanak szociális segílyeket. Találkoztunk azonban két specialitással is. Mindkettőt a konkrét **hidosi** helyzet, a cigány lakosság nagy aránya hívta életre. Az egyik próbálkozás még felemás, a másik kudarcba fulladt.

Legyen szó először az elsőről. Ez a **közmunka** sajátos, **hidosi** értelmezése. Részlet a polgármesterrel készített interjúból:

„Hiányzik az a régi vaskéz politika. Mert volt itt olyan időszak, amikor ledózerolták nekik a kunyhóikat, meg egyszerűen... nagyon nagy szarvat kaptak most ezek az emberek. Különösen itt most a cigányokra gondolok. Meg ez a nagyon nagy demokrácia meghozta azt, hogy az istentől se félnek. Egyszerűen azt mondja, hogy én **magával** nem foglalkozok, majd én írok ide meg oda. Ír a kábé irodának. Azt hiszi, még most is működik a pártbizottság. Amikor bejön a cigány segílyt kérni, és mondjuk neki, hogy rendben van, barátom, munkanélküli vagy? Igen, az vagyok. Ráérsz? Rá. Hát, akkor be kéne egy kicsit segíteni itt vagy ott. **Lesz segíly.** ÁÁÁÁ, szó se róla. Én nem dolgozok! Hát a cigányoktól ered, azt hiszem, az a mondás, hogy ha én elmegeyek dolgozni, ki keres a családnak? Van

persze köztük olyan is... Adtunk például a törlesztéshez kamatmentes hiteleket. És akkor például megmondtuk, hogy Feri, figyelj ide, **mi jók vagyunk hozzád**, de tudod, valamit valamiért. Mert ha mi most neked ezt nem adjuk, akkor fizeted, mit tudom én, húsz évig... És tényleg: a Feri, akármikor szólunk neki, akár a jegyző, akár én, jó, jövök. Itt vagyok, csinálom, mit kell. Van ilyen is köztük. De ez a kevesebbik része. Nem akarnak vállalni semmiféle munkát. Teljes mértékben jogot formálnak arra, hogy neki van hat gyereke, mit tudom én, akkor tartsa el az állam. Tudom, hogy a segélynek és a munkának ez a cseréje nem legális, de azért egy kicsit... Azt mondjuk, hogy egy kis kölcsönösség alapján... Hát méltányolni kéne őket azt a részt, hogy ha kapok segílyt, egy-két napot esetleg teszek érte valamit.²⁴ De nem. Hallani se akarnak róla. Nem úgy van, mint a városban, hogy árkot rendezni, padkát nyesni... Csak ilyen szakképzetlen munkára lehetne **befogni** őket. Vagy itt van most ez a nagy postaépület, ami bontás alatt van. Az is egy kegyetlen nagy épület, ezt így meg lehetett volna oldani, hogy elbontani. De oda már munkahelyi vezető kell. Inkább meghirdettük árverés útján, és eladtuk egy felelős kádernek, az bontatja. (— A cigányok szerették volna megkapni az egyébként még nem rossz állapotú épületet, akár lakások kialakítására, akár anyagként. —) Nagyatádon szerveztek közmunkát, de azt mondták, hogy mi fizessük meg azt a harminc százalékot, amit kell. **Mi fizessünk azért, hogy ők foglalkoztatják?** Ez furcsa lett volna egy kicsit. Végülis nem fizetünk, mert a bejárás költség is elég tetemes. Mi nem éreztük annak lényegét, hogy mi miért fizessünk azért, hogy Nagyatádon dolgozik. Nekik ingyenbe jött volna, ha még azt a harminc százalékot is odatesszük, és az ő városképüket csinósítják.”

Nem tudjuk, vajon akadt-e volna **hidosi ember** — cigány vagy nem-cigány —, aki elvállalta volna a nagyatádi közmunkát, de úgy gondoljuk, hogy a polgármester sem tudhatja, mert a községi vezetés fel sem ajánlotta, pedig a 30 százalék, az 1800 forintnyi összeg, még annál is alacsonyabb, mint amennyit rendkívüli szociális segélyként a cigánynak is *muszáj* kifizetni, ha egyszer teljesen jövedelem nélküli. Annál is inkább, mert **Hidoson** nem adódik semmiféle közmunka, nincsenek parkok, nincs csatorna, az útpadkát, árkot a lakosok maguk karbantartják, a temetőben pedig főállású gondnok van. (Általában a felsoroltak a közhasznú munka színterei.)

A szociális bizottság is foglalkozik a segély—munka csere lehetőségével:

„Arról beszélgettünk a jegyző úrral, hogy próbálunk ilyen közhasznú munkát szervezni. Mivel nagyon sok kérelem jött be, hogy ő szívesen dolgozna, de sajnos, nincsen hol. Bizottság elé fogjuk vinni. Kap háromezer forintot, de eljön például **ezért** öt napot árkot pucolni, vagy a temető mellett rendet csinálni, vagy a szemételepen. És akkor a falu is érzi a hatását, és ő is érzi, hogy na, **ezért** a pénzért tettem is valamit, nemcsak egy papírt írt alá. Szerintünk ezek lennének a járható utak. Sajnos, ebben a helyzetben sok mindent nem lehet tenni, nem úgy, mint pár évvel ezelőtt. **Nem lehet munkára kényszeríteni azzal, hogy közveszélyes munkakerülő.** Ebben a közhasznú munkában így látok rációt.”

Ez a munka természetesen nem számít munkaviszonynak (mert nem közmunka, nem úgy van, mint **Domboson**), nem jár utána társadalombiztosítás, nem jár utána munkanélküli segély, ez egy alkalmi munka: öt nap a szemételepen vagy a temető mellett — 3 ezer forint segély. Ha valaki cigány. Előbb-utóbb lesz valaki, aki elvállalja, és ez új távlatokat fog megnyitni a segélyezésben.

A másik hidosi kísérlet teljes kudarccal végződött — nem is történehetett volna más-

képp, és csak tovább rontotta cigányok—nem-cigányok kapcsolatát, az amúgyis feszült viszonyt mindkét fél részéről újabb indulatokkal terhelte meg.

A képviselőválasztáson indult jelölt a cigánytelepről. A fiatalember harmincas évein innen van, nyolc általánost végzett, jelenleg munkanélküli segélyből él. Úgy gondolta, hogy

„ha a cigányságból feljutott volna valaki erre a posztra, sokkal jobban el tudta volna intézni azokat az ügyes-bajos problémákat, ami a kisebbségnek pláne ebben a világban nagy probléma.”

Nem jutott be a képviselőtestületbe („azt mondta a polgármester, hogy nekem nem lett meg az elég szavazat”), de a testületnek és a hivatalnak volt egy közös kezdeményezése: *legyen ő a cigányok szószólója*. A szociális előadó szemszögéből nézve az alábbi történt:

„A szociális bizottságnak van egy tiszteletbeli tagja, az **etnikai kisebbségnek** a tagja, az egyik cigány, aki a választásokon elnyerte a többség szavazatát (— sajnos, nem tudjuk, mit értett ezen az interjúalany —), és ő a testületi bizottsági ülésekre is mindig meg van hívva. Egyetlen egy alkalommal jött el. **Amiatt kérte a bizottság, hogy jöjjön el ez a fiatalember, mert az értelmesebbje közé tartozik, cigány ugyan, de értelmesebb,** hát most pillanatnyilag nincs munkahelye, de idáig volt, munkanélküli segélyes, de két gyermeke van, ő nem jön segélyt kérni. (— Egyébként ez tévedés. Ő is kért egyszer, majd kiderül, hogyan zajlott a dolog. —) Ő is ugyanott alik, de mégis más életmódot folytat, és ő **majd véleményezi a cigányok helyzetét**. De hát nem jön el. Nem nyilatkozott, hogy miért nem jön. Tegnap este is nagyon vártuk, mert kábé olyan tíz vagy tizenegy segélyügy volt, és ebből csak kettő volt, ami nem cigány. És mégsem jött el a cigány képviselő. **Pedig nagyon jó lett volna. Mert amikor eljött, bizony mindenki nagyon meg volt elégedve a véleményével, mert olyan véleménnyel volt, mint itt a többi testületi tag.** Valóban, soknak nem érdemes adni a segélyt, de kellett, hogy adjunk. A gyerekekkel nagyon keveset törődnek. Azért, hogy kocsnába vigyék, ne adjunk segélyt. **Sokat tudna segíteni a bizottság döntésében, ha mindig is olyan véleményen lenne, mint akkor egyszer, amikor részt vett a bizottság ülésén.**” (Valójában egyébként, amíg nem volt szociális bizottság, a testületi üléseken vett részt, majd a megalakulás után elment a szociális bizottság ülésére is.)

A cigány szószóló szemszögéből más a történet. Íme:

„Voltam több ízben gyűléseken, de kikötötték, hogy szavazati jogom nekem csak akkor lehet a falu dolgaiban, ha a többi nyolc beleegyezik, illetve a polgármester is, meg az írrok. Voltam több ízben, de az én szavam, annyit nem nyom ott a mérlegen, hogy minimális mértékben megmozdítsa ott a léghört. Most már a negyedik alkalom, hogy nem mentem el. ... Az utolsó előtti gyűlésen is olyan dolgok hangzottak el, amikbe én nem szólhattam bele. Hogy hatvan vagy hetven ezer forintos beruházás a sportpályára, meg az iskolaudvarban lévő futballpályára, meg a trikók megvételére százezret beszélnek. De a cigányságra, erre az utcára fordítani nem tudnak. Sportfelszerelésre, ilyesmire tudnak fordítani száz-százötvenezer forintokat. A vízbevezetésre, ami már egy létminimum, erre nem tudnak százötvenezer forintot fordítani. Pedig szerintem erre nem is kellene ennyi, mert ha jól meggondoljuk, három-négyezer forintból megvan a kerti csap meg a rákötetés. Megvennénk mi is. Vannak itt négy-öt családos emberek, és a **hidosi cigányság** kilencvenöt

százaléka munkanélküli segélyből él, ami nem rúg ki ötezer forint havi átlagra sem.²⁵ A többi cigány társam sem hallgat már rám. Mert nem tudok nekik felmutatni semmit. Eleinte még jól indult a dolog. Küldtek, elmentem hozzájuk házról házra, ők is eljöttek hozzám ide, elmondták az ügyes-bajos dolgaikat. Elmentem a gyűlésekre, én ott elmondtam ezeket, mert végeredményben egy szószólónak az a feladata, hogy amit itt hallott, azt mondja el ott, amit ott hallott, azt mondja el itt. Aztán akárhogy beszélhettem én hidegre a belső részemet, nem hallgattak rám. Itt nem láttak semmit abból, amit én csinálok, **elvesztettem a bizalmukat**. Nem tudok én nekik felmutatni semmit. Ha a vezetőség nem segíti az ilyen kisebbség szószólóját... Sokat beszéltem én, de lelegyintett, majd később, nem érek rá. Általában megfigyeltem, hogy amikor én felszóltam, akkor a polgármester mindig intett a titkárcsajnak, hogy jegyezze, vagy ne jegyezze. Tartom a kezem, hogy szólni akarok... Majd később... Ebben az évben egyetlen egyszer tette ki ide a lábát a polgármester,²⁶ mert volt egy vita a földkiméréssel, és hozott egy térképet. Se a többiek, se a polgármester ide ki nem jött. Az kéne, hogy innen is legyen képviselő, aki minket képvisel, szavazati joggal, és nem akkor, amikor ők megengedik. Hogy amikor úgy érzem, hogy nekem beszélnem kell a többiek érdekében, akkor igenis, hadd beszéljek. Nem az, hogy meg kell kérdeznem attól a tizenöt főtől, hogy 'szabad mondanom valamit?'. Nem azért ülök én ott, hogy bólogassak.

Kijöttek ide környezettanulmányozásra, bejöttek ide. Leültem őket. Azt mondja: 'Vagyontárgya mi van?' Mondom, körül lehet nézni. Erre beírják, hogy van egy tévé — vagyon. Van egy szekrény — vagyon. Van egy dobkályhám — vagyon. Van egy kutyám. 'Kutyája van?' 'Van.' **Beírják a kutyát vagyonnak!** Akkor most mit szóljon az ember, ha be megy a faluba, és ott meglátja a teheneket, disznókat, baromfikat, a színes tévét, a videót, mindent. Ez a gazdagság. Van egy rossz hűtőszekrény, megmutatom. Ez egy hűtőszekrény doboz! Kérem, ez üzemképtelen. És fölírták vagyonnak! ... Amikor beindult itt ez a dolog, és én eljártam, és látták itt a többi társaim, hogy nem megyek semmire, megkérdezték tőlem, hogy „menjek lopni?” Mondom, ha éhes vagy, és nincs mit enned, akkor menjél. Most már nem tudok mit mondani. Most már nem. És ilyenkor az emberre igencsak kivetik a büntetést, a börtönt. De azt nem veszik figyelembe, hogy hogy él, hogy miből élünk. Akinék családja van, annak enni kell. Ott nincs olyan, hogy nem lehet, mert ez szabályba ütköző, vagy törvénybe ütköző dolog. Én nem tagadom... Nézze meg, ott tartom a krumplit. Azt is úgy loptam. A tsz-ból, a fölből. Mert megmondom bárkinek, hogy loptam. Négyezeröttszáz forintos munkanélküli segélyből negyedmagammal nem tudok megélni. Loptam. És lopni is fogok, amíg munkát nem biztosít ez a magyar népköztársaság vagy akárcsicsoda, az állam. Én addig lopni fogok. Azért, hogy a két gyerekemet fönntartsam.

...Én nem tudok nektek semmit felmutatni, hogy ezt meg ezt el tudtam intézni, evvel nektek könnyebb lett... Csináljuk tovább, mert ennek értelme van??? Mert már itt van hat-hét hónapja! Nem tudok nektek felmutatni egy szalmaszálat! Akkor miért? Én nem mondhatom nektek, hogy üljetek nyugodtan, éhezetez tovább! Mindenki szerezzé meg ott, ahol és azt, amit tud. Én is azt csinálok. Elmentem négy-öt alkalommal. Kétszer szólalhattam fel. Akkor is olyan ügyben, hogy megkérdezték tőlem... akkor ők azt már eldöntötték, hogy egy nőnek az otépéjét felesben lefizetik. Az volt a kérdés, hogy megbízhatnak benne, hogy odaadják a pénzt, és ő fizesse be, vagy ő adja a pénzt a polgármesteri hivatalba, és az fizesse be. Nekem megállt szemem-szám. Hát akkora bizodalma nincs a saját felelőssége alá tartozó emberekben, hogy igenis odaadom azt a két vagy három ezer forintot, mert nagyobb összegről nem volt szó ebben az esetben?! Hát akkor most mit mondjak én neki? Mondom, hogy ez úgys el van döntve, akkor mi a jó istennek kérdez engem. Csinálok hat vagy hét hónapja, és nem tudok felmutatni semmit. Legalább minimálisan segítené-

nek. Pedig tudják a problémákat. Jobban tudják, kérem, mint én. Azt mondja a polgármester: 'Tudod, mit mondok? Dolgozz te is annyit, mint én, és akkor neked is lesz annyi, mint nekem.' Csakhogy az én szüleim nem hagytak rám két házat, meg nyolc disznót, meg telket, meg a bankban pénzt...'

Az eddig leírtak ellenére **Cserepesen** az önkormányzat fennállásának első félévében több embernek adott szociális segílyt, mint a tanács, bár alacsonyabb összegeket. **Hidoson** viszont megkétszereződött a segílykiutalások száma. Ez — mint említettük — részben az 1990-es helyi felmérés eredménye, és a megsokszorozódáshoz az is kellett, hogy igen alacsonyról induljon a község. A felmérés során még az egész községet figyelembe vették, cigányok és nem-cigányok egyaránt kaptak segílyt. Azóta — mint láthatuk az interjúkból — némileg változott a helyzet, és most keresik annak a lehetőségét, hogy ne a „notórius segílykérőket” segílyezzék.

A gyámügyi segílyeknél valamelyest más a kép: **Hidoson** sokkal több, **Cserepesen** kb. ugyanannyi család kapott pénzsegélyt, mint korábban, de lényegesen kisebb összegeket. **Hidoson** átlagosan közel 700, **Cserepesen** közel 500 forinttal csökkentek a segílyek. Hasonló helyzetben van az összes többi olyan település, ahol magas a cigányok száma — ld. a táblázatokban **Tinód** és **Kallós** adatait. Egyedül **Pusztakút** kivétel, ahol a segílyek ugyan még nőttek, de a segílyezett családok száma kevesebb mint harmadára csökkent.

A **cserepesiek** és a **hidosiak** határozott lépéseket tettek az univerzális segítség irányába. Egyelőre még, elsősorban a törvényességet képviselő jegyzők miatt, ha fenntartásait hangoztatva is, de megadják a segílyt is bizonyos jövedelemhatárok alatt — ha végképp nem találnak kizáró okot.

A cigánytelepi vízvezeték ügye egyúttal rávilágít egy másik problémára is: ma a kisebbségek felé irányuló pozitív diszkrimináció szinte lehetetlen lenne. Talán csak olyan fajta paternalista, karitatív „adományok” férnek bele a helyi gondolkodásba, mint amilyenről a **hidosi** polgármester beszámolt, egy-egy nyolcadikos cigánygyerek felöltöztetése a ballagásra. Az ehhez fűződő illúzió azonban — hogy ti. ez *ösztönző* hatással van/lesz az iskolabajjárásra (ld. a 20. számú lábjegyzetet), ha valóban így gondolják, és ebben nincsen okunk kételkedni, tulajdonképpen tragikus félreértése a pozitív diszkriminációnak.

Szinte bizonyosra vehető azonban, hogy legalábbis **Hidoson** meg fogják találni a módját, hogy a teljesen ellehetetlenült helyzetű helyi cigányságot a helyi segílyekből kiszorítsák, ha másképp nem, olyan emberek bevonásával, akik szintén a nyugdíjminimum környékén élnek, de még nem kaptak segílyt („igazságosabban kell elosztani”, „azokat az öregeket is segíteni kell, akik székelynek segílyt kérni”), és ez ellen volta-képpen a szavát sem emelheti fel senki. Ugyanis az egész rendszer képtelen, és teljesség-gel megoldhatatlan — és megoldhatatlan cigányok nélkül is.

Már tíz esztendővel ezelőtti vizsgálatok (rendszeres nevelési segílyről, tanácsai segílyezésről) érzékeltették, hogy a segílyek elosztását rögzítő szabályok egyfelől, a megélhetés költségeihez képest alacsony nyugdíjak és társadalombiztosítási jövedelmek, a rokkantsági nyugdíjmegállapítás problémái, a lakásproblémák stb. másfelől csak diszkriminatív, megbélyegző és végső soron diszfunkcionális „közsegítési” rendszert tartanak fenn. Akkor is nyilvánvaló volt már a családok egy részének egyre súlyosbodó anya-

gi instabilitása, hiszen az élet olyan kivédhetetlen velejárói, mint egy betegség, baleset, válás szinte egyik hónapról a másikra taszították a tartalék nélkül élő, alapvető létszükségleti cikkek miatt eladósodott családokat lehetetlen helyzetbe, és szorították őket a köz segítségére. Ugyanakkor inkább rosszul, mint jól, de működtek még olyan intézmények, amelyek elfedtek (ha meg nem is oldottak) némely problémákat: volt munkásszállás, ami nemcsak hajlékot jelentett, hanem annak lehetőségét is, hogy a munkaalkalmakkal inkább rendelkező városokban vállaljanak munkát, volt dotált közlekedés, amely ténylegesen lehetővé is tette az ingázást, mindenek előtt azonban volt munka, és nem utolsósorban 10 százalék alatt volt az infláció.²⁷

Hiába indultak el e települések — ha nem is nagyon markánsan eltérő, de mégiscsak — különböző utakon a helyi szociálpolitikát elsősorban és legnagyobb volumenben képviselő szociális segélyezésben, a végeredmény azonos: az önkormányzat segítsége iránti igények rohamosan nőnek, az ellátás színvonala rohamosan romlik. Ugyanis problémáik forrása is azonos: a munkahelyek száma csökken, ezzel az egyébként egyre szűkülő, de a megélhetési költségekbe hagyományosan belekalkulált munkahelyi szociálpolitikai juttatások is egyre vékonyabbak. A munkahelyi étkezés lehetősége, kedvezményes tüzelőakciókban való részvétel lehetősége (ez különösen fontos — volt — az alacsony nyugdíjban részesülő egykori tsz-tagoknak), közlekedési költségek támogatása vész el (vannak munkahelyek, ahol csak akkor alkalmazták a jelentkezőt, ha szerződésben vállalja, hogy nem tart igényt a közlekedési költség részleges térítésére sem). A lakáshoz jutás támogatásáról nem is beszélünk, hiszen ez eleve csak a munkavállalók egy bizonyos rétegét érintette. A munkanélkülieket a munkaerőhivatal a munka elvesztését követő első három hónapban nem segélyezi, hanem az önkormányzatokhoz irányítja „áthidaló segélyért”, az általános iskolát és a középfokú iskolát frissen végzettek pedig segélyre sem (voltak) jogosultak, három hónap múltán sem, és ezeken a kis településeken nem ritka, hogy a tanév végén az előző tanévben végzetteknek a még frissebben végzettekkel kellett versenyezniük az idején-munkapiacra. Végül is a helyi szociális „tárcának” kell átvállalnia a munkaügyi kiadásait, nyilvánvalóan az összes többi ember rovására.

De lényegében ugyanez vonatkozik a nyugdíjból vagy a gyerekek után járó társadalombiztosítási jövedelmekből élőkre, és az elképesztően alacsony keresetek miatt a még dolgozók egy részére is.²⁸

5. Összegzés

A rendszer legnagyobb ellentmondása mára szerintünk már nem egyszerűen az érdemes-érdemtelen dichotómia és a rászorultság összekapcsolása. Ma ugyanis a különböző típusú szociális segélyek növekvő hányada vagy munkanélküli segély félét helyettesít, vagy arra hivatott, hogy a hivatalos bérminimumokat messze alulmúló kereseteket, az infláció mértékével lépést nem tartó társadalombiztosítási ellátásokat — valamilyen módon tehát a munka világának diszfunkcióit — korigálja. Ha pedig ez így van, a rászorultság megállapításánál semmiféle érdemnek vagy érdemtelenységnek, amely az életvitellel, illemmel, sőt, újabban: községi célokért munkavégzési hajlandósággal kapcsolatos, még annyi keresnivalója sem lehet, mint korábban, amikor sokkal nagyobb arányban kellett a szociálpolitikai juttatásoknak egyéni kudarccokat vagy például beteg-

ségből stb. fakadó nehéz élethelyzeteket kompenzálniuk. Így most már a munkanélküli ellátást (vagy minimálbér alatti munkabért) *helyettesítő* szociális segélyekből zárnak ki embereket, azaz szelektív juttatást működtetnek munkaalkalomhoz sem jutó emberek sokaságának. Számuk a közeljövőben tovább fog növekedni, hiszen nyilvánvaló, hogy az önkormányzatoknak kell valahogy kiegészíteniük a munkanélküli járadékból is kieső emberek havi 5000 forintos, a munkaügyi tárca által a szakszervezetek közreműködésével megszabott juttatását. A mind erősebb szelekcióhoz pedig helyben minden támogatottság meglesz, hiszen a segélyek felől döntő helyi képviselők a többség igazságérzetére, a közösség pénzére és érdekeire hivatkozva fognak válogatni a növekvő számú rászoruló között, és egyre inkább oda fogják a pénzt csorgatni, ahol „látszata is lesz”, és nem ahol a legnagyobb a szükség. A segélyezés pedig végképp átalakul szociálpolitikai-ból karitatív jellegű tevékenységgé, amelynek normáit természetesen elsősorban az adományozók értékei alakítják. (Csak emlékeztetünk a hidosi bizottsági tag megjegyzésére: „A legközelebbi ülésen nem szeretnénk csak a külterületi ügyfelekkel foglalkozni. Azért még egyszer három órát nem üldögélek.”)

A szisztéma rafinált: az önkormányzatokkal fizeteti meg az egyre inkább nem csak az ipar, hanem a mezőgazdaság összeomlásából is eredő ellátatlanságot. Az önkormányzatok pedig relatíve legalábbis egyre kevesebbet fognak ilyen kiadásokra tervezni, hiszen az érdekérvényesítési képességgel rendelkező többség (vagy az erősebb kisebbség? — valószínűleg települése válogatja) infrastrukturális fejlesztéseket fog szorgalmazni, azzal a teljesen racionális érveléssel, hogy ez a vállalkozásfejlesztés, azaz a munkahelyteremtés elengedhetetlen kelléke. Azoknak az embereknek a nagy része azonban, akik most segélyért versenyeznek egymással, ennek aligha fogja hasznát látni: az új vállalkozásoknak egyre kevésbé lesz szüksége öreg, beteg, tönkrement, minimális iskolai végzettséggel vagy még azzal sem rendelkező, kieső településeken élő, szakképzetlen vagy elavult szakképzetséggű munkaerőre. („Hát vagyunk háromszáztizenheten, annak is egy része cigány. Ki telepítene ide bármit is?” — így néz ez ki alulnézetből, gálosdi perspektívából.) Nekik pedig, eldugott kis falvakban élőknek, egyre kevesebb befolyásuk lesz saját életük alakítására, egyre kiszolgáltatottabbak lesznek a kemény ítéletű, a lakosság többségének igazságérzetére apelláló, tisztségének fontosságát öntudattal vállaló helyi elitnek. És vajon hányan lesznek ez utóbbiak közül, akik felismerik azt, amit egy cserepesi képviselő kimondott:

”Végső soron mi most egy eszköz vagyunk, akinek ki kell mondani azt, hogy ‘te kapsz, te meg nem kapsz.’”

És mi van akkor, ha felismerik?

JEGYZETEK

1. Csak a hasonló élethelyzetek érzékeltetésére: az egyik elutasított egy 39 éves cigány férfi 30 éves felesége. Két 14 éves, egy 13 éves és egy 9 éves gyereket nevelnek a férj keresetéből és a családi pótlékból — 1990 márciusában összesen 15 150 forintból, vagyis 2525 forint fejenkénti jövedelemből.

„A rendszeres szociális segélyt az asszony kérte, de csak 50%-os rokkant, tehát nem kapott. Könnyű munkára alkalmas, kérjen járadékot.”

— ezt lehetett róla olvasni az elutasító határozatban. A környéken semmilyen munkát nem lehet találni, nem hogy könnyűt. Rendkívüli segélyt *sem* kaptak.

2. Az olvasónak feltűnhet, hogy a községek segélyezési hajlandóságát természetes pozitívumként említjük. Ez voltaképpen így is van. Az anyagi szegénységnek olyan megdöbbentő számadatai láttán, mint a segélyben részesítettek havi jövedelme, valóban csak pozitívan értékelhetjük a tanácsok (önkormányzatok) ebbéli — egyébként csökkenő — készségét. (A jövedelmekről lesz még majd szó a későbbiekben.) Természetesen tudjuk, hogy ilyen anyagi színvonal mellett a segélyek zöme csak lassítja, de meg nem állítja a tömeges elszegényedést.

3. Nem tudjuk viszont, hogy hányan kértek. A szóbeli információk szerint minden kérés és visszautasítás írásban történik. És — legalábbis az 1989-es és az 1990-es évekre vonatkozóan — azt az információt kaptuk, hogy „általában mindenki kapott, aki kért”. A később megkapott adatok fényében azonban úgy tűnik, hogy komoly rosta működött, az irattárak anyagába azonban természetesen nem volt módunk betekinteni. Semmilyen egyéb hihető magyarázat nincs a csökkenésre. A tanácsi tisztviselőkkel és az önkormányzati képviselőkkel készült interjúk alapján valószínűsíthető, hogy már 1990-ben, az önálló tanácsi gazdálkodás bevezetésével elkezdődött a segélyezés visszaszorítása, az önkormányzatok ezt a gyakorlatot folytatták, és verbális szinten is vállalták. Hogy egyúttal gondolkodnak-e bármilyen más alternatívában, arról a következő részben még szó lesz.

4. Általában a temetésre kért segélyeknél törekednek arra, hogy a váratlan kiadást „hatásosabban” kompenzálják. A nagyszegű (4 ezer forint körüli vagy magasabb) segélyek túlnyomó része temetési segély volt. De volt olyan község, ahol a temetési hozzájárulást a főbb szociális gondok egyikének tartották. Idézzük az egyik ötszáz egynehány lelkes község polgármesterét:

„A harmadik szociális gond, hogy néhány ember a legrosszabbra nem számítva, fölélte a gazdasági tartalékát. A legrosszabbra, a halálra gondolok. Volt olyan, hogy valakit elütöttek a közúton, és a hátramaradott nem tudta eltemettetni, az önkormányzatnak kellett magára vállalni a temetést. Ebben az évben három családnak ötezer-ötezer forint temetési segélyt kellett kiutalnunk. Hála istennek, van anyagi lehetőségünk, de bizonyos emberi felelőtlenséget is látok mellette. Igenis volt közöttük néhány olyan család, aki a befolyt pénzösszeg alapján meg tudta volna teremteni azt a biztonságos tartalékot, és mégis nekünk kellett, mármint a falunak helyettük helyt állni.”

5. A táblázatnak lehetséges egy másik olvasata is: eszerint olyan sokan vannak a rászoruló, hogy kétharmad részük általában új segélyezett.
6. Csak emlékeztetőül: ezt az interjú vizsgálatot az idő rövidsége miatt nem tudtuk mindenhol elvégezni. A 7. számú táblázatban * -gal megjelölt községekben, összesen 13 községben jártunk 1991 késő őszén.
7. A támogatás mértékének alapja az önkormányzatok 1991. évi nevelési segélyezésre (rendszeres és eseti nevelési segély, ételmezési térítési díj kedvezmények) tervezett saját forrása. Központilag számították ki az állami támogatás mértékét, a pályázati kiírás szerint június és szeptember hónapban kerül „leutalásra”, a felkeresett községekbe minden esetre augusztusban érkezett meg.
8. Hidoson, a cigánytelepen, ahol a helyi cigány lakosság zöme él, a 100-110 főnyi lakosság munkaképes korú részének 95 százaléka munkanélküli, egy részük még munkanélküli segélyt sem kap. Pusztakúton pedig — ahol a vedresi iskola cigány származású tanulóinak többsége lakik — szinte a lakosság száz szá-

zaléka van munka nélkül. A községben csak néhány nem-cigány család él, mindnyájan nyugdíjasok. Innen még remény sincs a munkába járásra, mert a napi két buszjárat nem igazodik a munkakezdéshez, a munkásbusz járatokat pedig megszüntették. Munkahely egy darab sincs a faluban. Volt egy kaposvári ki-helyezett részleg, ahol tíz-húsz nő szerelt össze villamossági alkatrészeket, de gazdaságtalanság miatt a gyár 1990-ben felszámolta ezt a részleget. A cigányasszonyok — a polgármester elmondása szerint — sírva hagyták ott havi háromezer forintos keresetét biztosító munkahelyüket. Cserepesen is egyre több a munkanélküli cigány, de néhányan a vasútnál még dolgoznak, és olyan munkahelyeken, amelyeket más nem fogadna el — ahogy a szociális bizottság vezetője jellemezte (a munkahelyeket vagy a cigányokat — vagy mindkettőt).

9. Ha már: ezt vajon csak a picit rossz lelkiismeret mondatja, vagy valóban nem számít, hogy a segélyért folyamodó esetleg ötszáz, esetleg ötezer forinthez jutott-e „mostanában”?
10. A felülvizsgálat és a váltás tulajdonképpen jóval korábban megkezdődött, mint ahogy a bizottság létrejött, már az önkormányzat felállításával. Az 1991-es tervezésnél már a korábbiaktól eltérő koncepció látszik: a rendkívüli segélyezésre szolgáló keretet a szociális segélyek esetében ugyanis 170 ezer forinttal csökkentették 1990-ről 1991-re, a gyámügyi segélyeknél pedig változatlanul hagyták. Ezzel egyidejűleg viszont jelentősen emelkedett a — főleg a gyerekeket illető — rendszeres segélyekre tervezett összeg, ezzel lényegében az előző évi gyakorlatot támasztották alá: 1990-ben **Domboson** az addigi 11 család mellett további 9 család gyerekeit részesítették rendszeres nevelési segélyben, messze megelőzve ezzel a számmal az összes többi községet. A hasonló nagyságú **Vedresen** például mindössze 12 család részesül ebben az ellátásban.
11. Lehet, hogy ezt máshol is számba veszik, de csak itt mondták el, hogy önálló, családos emberek szüleinek anyagi helyzetét is figyelembe veszik a szociális helyzet megítélésénél. Egyebek között ezt is jelenti az, hogy falun vagyunk, ahol áttekinthetőbbek, személyesebbek a viszonyok, mint egy nagyobb, strukturáltabb településen. Kétségtelen azonban, hogy kényszerhelyzetek szorításáról van szó, és a fordítottja — a gyerekek anyagi helyzetének számbavétele a szülők szociális helyzetének megítélésében — egészen a legutóbbi évekig részét képezte a szociálpolitikai gyakorlatnak. Sőt: a felkeresett települések egyikében ma is bekérlik a gyerekek kereseti kimutatását, ha egy idős ember segélyt kér, és a gyerekeivel egy házban lakik, megállapítandó, valóban rászorult-e, vagy csak „elküldték a gyerekek a mamát egy kis segélyért”. Máshol az önkormányzat felkutatja a távol élő gyerekeket, hogy kifizettesse a víz- vagy villanyszámlát, ha a szülő az önkormányzathoz fordul segítségért.
12. Panaszkodnak a bizottsági tagok, hogy bizonytalan eredetű számlákat is el kell fogadniuk. Ehelyett inkább a szociális gondozónő vagy az ifjúságvédelmis megy el bevásárolni. Ezzel azonban a legolcsóbb vásárlási lehetőségektől (pl. KGST piac) éppen a legrászorultabbak esnek el.
13. Az 5040 forintos rendszeres szociális járadékról van szó, ill. özvegyi nyugdíjakról. Ezzel sikerült kiváltani a rendszeres szociális segélyek egy részét.
14. Ezen belül pedig rendkívüli szociális segélyekre az előző évi teljesített kiadás 78 százalékát (az 1989. évi-nek ez 68 százalék) tervezték. A rendkívüli gyámügyi segélyeknél a négy község lényegében az előző évi szintet célozta meg (740 eFt helyett 750 eFt-ot), itt azonban igen jelentős növekedés állt be a nyár végén megkapott céltámogatással. Sajnos, nem tudjuk, hogy lehetett-e már ezzel valamelyest is kalkulálni a tervezés időszakában.
15. Ugyanerről a problémáról a gyámügyi elődó:
„Harcolnom kellett a képviselőkkel, hogy ne negyvenezer forintot határozzanak meg egy évre gyámügyi segélyként. Ezek a családok sok-sok helyen sokkal jobban rá vannak szorulva, mint a nyugdíjasok. Beszélünk a minimálberről. Hol van itt a minimálbér?! A téésznél is, meg máshol is. Négyezer forintos jövedelmek vannak a családoknál. Ötezer forintos jövedelmek itt már szenzációnak számítanak! Főleg itt, a gyámügyben. És ebben a családi pótlék is benne van! Igazolt jövedelem, nem az, amit bemond. A kaposvári húskombinát, ami foglalkoztatta az embereket, állandóan le-

épít, Pusztakútra már a munkásbusz sem megy be. Van, aki egy hónapból egy hetet dolgozik. Nem is tudom, miből élnek. Életművész némelyik család. Nem kocsmáznak. Megmarad a családi pótlék, és nincs más. Hihetetlen, **higgye el**, hogy tényleg nagyon nehéz körülmények között élnek. Ha a családi pótlékot megszigorítják, éhen fognak halni. A téesz már nem fogad munkaerőt. Nem tudnak busszal kijutni a faluból, hogy bárhova menjenek munkát vállalni. Nem azért, mert nem akarnak, hanem azért, mert nem tudnak.”

16. Csak emlékeztetünk a körjegyző korábban már idézett szavaira:

„A képviselőtestülettel szembe kellett helyezkednem. Mert ők mindenkit szociális juttatásban akarnak részesíteni. Be akartak vonni egyszerűen mindenkit a körbe. Mondtam, hogy az nem szociálpolitika, hogy itt mindenki részesüljön. Csak a rászorultakat, akik pillanatnyilag megszorultak, azokat kell ahhoz segíteni, hogy átvészeljék ezt az időszakot, és hozzásegíteni őket, hogy normális kerékvágásba kerüljenek.”

A jegyző érvelése egy kissé már avitt ugyan, mert a segélyezettokról szerzett ismereteink szerint az esetek többségében valószínűtlen, hogy itt „pillanatnyi megszorultságokról” lenne pusztán szó. A Vedres és környéki adatok azonban arról tanúskodnak, hogy valóban az anyagi rászorultság volt a korábbi elosztásban a domináns szempont. Ilyen értelemben fedezete van a szavainak.

17. Részlet az **egresfai** képviselőtestület egyik tagjával készült interjúból:

„Nehéz kérdés, hogy mit szeretnék a szociálpolitikában. Sokat beszélgettünk erről, mert életerős fiatal emberek ezek, akik nem dolgoznak. Vagy ittak, és azért mondtak fel nekik, vagy nem jártak el rendesen dolgozni. Szerintem biztos, hogy önhibájukból kerültek ilyen helyzetbe. Szerintem nagyon csúnya dolog, hogy idejön havonta egy-két család segélykérelemmel, elutasítjuk, és akkor van ez a káembé (— a köztársasági megbízott —). Hála istennek, most már az önkormányzat hatáskörébe tartozik, hogy elutasítani vagy megadni. Eddig lehetett fellebbezni a megbízottnál, és igen-csak fellebbeztek. Régebben jobban meg volt kötve a kezünk, akkor is kaptak segélyt az emberek, ha mi elutasítottuk. Most, az év közepe óta ez a mi hatáskörünk. Most nemigen kérnek segélyt. Hivatalból még soha nem kezdeményeztük. Mondtuk egynek-kettőnek, hogy írjon és adja be, miből áll az, megírni a kérelmet. De nem. **Lehet, hogy félnek a falu szájától.** Én se merek kérni, pedig rászorulnék nagyon. Egyszerűen nincs képem hozzá.” (kőműves kisiparos, a másik testületi tag magángazdálkodó, a harmadik postás a faluban)

18. Az egyik falu polgármestere mondja a helyi cigányokról:

„Nagyon törni nem török magukat, ez már a vérükben is benne van. De egy-kettő már beköltözött a faluba az emberek közé, egy kicsit igyekeznek a másiktól úgy elhatárolni magukat.”

19. Arra, hogy a kettős mérce mennyire bele van ivódva a gondolkodásba, sok-sok interjúbeli példánk közül csak egyet idézünk. Természetesen itt is a segélyezés dilemmáiról van szó:

„Legtöbbször olyan helyre kell adni a segélyt, ahova az ember tényleg nem szívesen adja. Mert olyan a család, hogy nem érdemli meg. Nem is megy dolgozni. Most már meg azt mondja, hogy minek menjen dolgozni, mert **több munkanélküli segélyt kap, mintha elmenne dolgozni.**”

(A kijelentés igazságtartalma valószínűleg erősen vitatható általában. Konkrétan viszont tény, hogy sok helyütt terjed egy riasztó jelenség, az ugyanis, hogy messze áron alul alkalmaznak embereket, megspórolva természetesen a biztosítást, építve a munkanélküliek kiszolgáltatottságára. Aztán persze futótűzként terjed, ha valaki ezt a fajta foglalkoztatást nem vállalja. Ha teheti.)

Ugyanez a polgármester a parasztok alternatíváiról valamint a befektetéssel és megtérüléssel ésszerűen kalkuláló magatartásukról a következőket mondja:

„Ez itt a gond: a mezőgazdasági árunak egyáltalán nincs értéke. Hiába termeli meg, pedig eddig ebből megélt, meg ebből ment valamire a nép. Hiába akarják visszatérni a földet, mert minek vegye vissza? Mi a biztosíték arra, hogy amit termel benne, el tudja adni? Kinek? Ami pénzt összerakott eddig, beteszi a bankba. Az is harmincegy százalék minden hónapban. Azt a földből nem termeli ki.”

Ismételjük: a kijelentések igazságtartalma itt most nem megítélés tárgya. Pusztán arról van szó, hogy az idézett két fél magatartása teljesen azonos gyökerű. Ám, ha az egyiket az éppen aktuális bűnbak (munkanélküli vagy netán cigány munkanélküli) testesíti meg, másképp méretik meg, mintha egy egyszemélyes.

20. A polgármester — talán maga is érzi, hogy a vízbevezetés körüli machinációk nem voltak egészen pártatlanok, az eufémisztikus „huncutság” szó használata is erre utal — a helyi együttérzés, szolidaritás példaként említette a már „hagymánynak tekinthető” szokást:

„A cigánygyerekeket, akik a nyolcadik osztályos kort megélik az iskolában, nem mennek előbb férjhez, vagy nem szülnék, vagy nem nősülnek meg, akkor őket felöltöztetjük a ballagásra. Az osztályfőnök megkapja a csekket, elmegy és bevásárol a gyerekeknek. Ez ösztönzi arra, hogy amikor én nyolcadikos leszek, lesz egy szép ruhám, mert addig ügysem volt. A másik pedig az, hogy a lehetősége sem volt meg, hogy ilyen szépen felöltözzön, és kilóg akkor a sorból. Tavaly megkapta ezt egy cigánygyerek és egy magyar gyerek. Ez öt-tíz év óta így van. Ez egyrészt ösztönző...”

21. A tanulmány hátra lévő részében az eddigieknél kissé hosszabban idézzük az interjúalanyokat, mert plasztikusan érzékeltetik, hogy hogyan alakul ki egy markáns helyi gyakorlat, és hogy milyen tényezők alakítják a helyi szociálpolitikai intézmények sorsát. Másol nyilván ugyanígy megvannak a jellegzetességek, de nem igazán sikerült megtalálnunk a mögöttest. Nem értjük például, hogy miért szolidáris a vedresi apparátus az esetekkel, akik között ráadásul igen sok a cigány; vagy például mi okozza a segítségre szorulóknak a „hűvösebb”, távolságtartó, de egyben a községek többségében tapasztaltnál kétségtelenül „tárgyilagossabb” megítélését a helyi vezetés részéről a még kevésbé problematikus helyzetű, Balaton közeli községekben stb. Valami miatt **Hidoson** ezek a problémák a képviselőtestületben és a szociális bizottságban ténykedő emberek között — csúnya szóval élve — kommunikálódtak. Talán az Ötöstől elválás során jött össze jobban ilyen problémák mentén is néhány ember.

22. Ez is érvényes nézőpont, és valószínűleg megélt tapasztalat. Minden bizonnyal persze, nem általános. Majd idézzük egy másik nézőpontot is — a cigányokét. Voltaképpen azonban mindig iszonyúan nehéz — ha ugyan nem lehetetlen — az általános szintjére emelt egyedi esetekkel vitatkozni. Ennek ellenére, nem gondoljuk, hogy számon lehetne kérni akárkin az egy-két évszázados szocializációs előny, a nem ilyen hosszú múltra visszatekintő, de mégiscsak meglévő iskolázottsági és civilizációs előny, az anyagi életkörülmények jelentette előnyök stb. okainak és következményeinek empatikus megértését. Arról nem is beszélve, hogy mindez itt és most hogyan befolyásolhatja a gyakorlatot. Viszont a cigányoknak (is) itt és most kell megélniük, ha önerőből nem megy, akkor valamilyen közösségi támogatással. Ha pedig ezt megtagadják tőlük...

23. Nagy felháborodást váltott ki egy helybéli eset. Az egyik, nem a telepen lakó család rendszeres nevelési segítyt kért, de csak a még óvodáskorban innen lévő gyerekeknek állapították meg a havi 1500 forintot, a többiek óvodai, ill. iskolai térítési díjban részesültek volna. „És bejöttek ide reklamálni, hogy ők nem így gondolták, mert ők fürdőszobát szeretnének csinálni. Ennyire rafináltak ám!”

24. A közmunka és a szociális segély összekapcsolásának a lehetősége máshol is foglalkoztatja a szociális bizottságok tagjainak a fantáziáját, de tudomásunk szerint a felkeresett községek egyikében sem jutottak el a „tettekig”. **Felsővárott** a bizottság tagja — jelentős számú helyi cigányság híján — a munkanélküli segédmunkásokban véli megtalálni azokat, akikkel kapcsolatban változtatni kellene a segélyezés szisztémáján:

„A munkanélkülieket ilyen közhasznú munkán foglalkoztatnám. Ha egyszer úgyis fizet az állam, akkor csináljanak is érte valamit. Lehet, hogy így valamivel többet is kapna az az illető. Akkor nem tölténék az idejüket a kocsmában, meg kevesebbet csavarognának. Nem azt mondom, hogy a diplomás munkanélkülieknek, de az ilyen segédmunkásokat így foglalkoztatnám. A községben is tudnánk így csinálni, ha abból a munkanélküli keretből kapna a község is. Ki lehetne pucoltatni az árkokat, nagy gondunk a szemételep, meg a szemét a határban.”

25. Vagy nem kap munkanélküli segítyt sem, mert a segélyezés szabályai a munkanélküliek egy részét eleve kizárják, és kizárják azokat is, akik nem tudván eligazodni a munkáltatók zűrzavaros ügyeiben, vagy egyéb munkahely nem lévén, ott és olyan feltételekkel vállalnak munkát, ahol és ahogy adódik:

„Bementem a tanácsra. Van egy másfél hónapos lányom, és egy kilenc éves gyerek. Lakom egy kis sárgunyhóban, bádog a teteje. Kértem, hogy segítsenek, hogy ezt a telet valahogy kihúzzam, hogy építsek oda mellé valamit. Azt mondták, hogy szedjek össze hetvenezer forintot, hogy beindulhasson az építkezés. Hogyan? Miből? Nem dolgozok. Kétszer négyes kis helyiségben negyedmaggal alszok. Bejöttek a tanácstól megnézni, azt mondták, 'jó ez': Ahol utoljára dolgoztam, az egy kisszövetkezet volt, de az egyszerűen megszűnt. A régi főnökségből az egyik meghalt, a másik börtönben van, nem tudják igazolni a munkaviszonyomat, a keresetemet. Munkanélküli segélyre nem vagyok jogosult. Mindennap járom a falut, hogy fölvegyenek valahova. De nincs munka.”

Csak hogy érzékeltessük, mennyire különböző szinten élők, és saját létproblémáit önerőből megoldani nem tudó emberek kényszerülnek tartósan vagy átmenetileg az önkormányzatokhoz fordulni: emlékeztetünk rá, hogy **Domboson** a szociális bizottság tagjai olyan emberek igényjogosultságát kérdőjelezték meg, akiknek autójuk van („luxusnak tartjuk ilyen körökben az autót” — mondta a benzinkutas szociális bizottsági tag: néhány évvel ezelőtt minden bizonnyal teljes mértékben egyet lehetett volna érteni vele). Bármennyire elképzeltően hangzik is: falun ez biztosít olyan mozgékonytságot, amivel munka után lehet menni. Nem véletlen, hogy az előbb idézett cigány a falut járja munkáért. Buszra egyszerűen nincs pénze.

26. Nem csak a polgármester tartózkodik a cigánytelep felkeresésétől. A szociális bizottság sem érzi szükségét, hogy — ha amúgy is a telepiek kérik a legtöbb segítyt — legalább körülnézzenek a faluvégen. Emiatt némely tag fejében az idill és a fantázia sajátosan hamis egyvelege él a cigánytelepről:

„**Én még nem jártam arra kint a telepen**, csak ahogy a kézbesítő is mondja... Ott is csak ülnek, mint itt... Volt olyan, hogy valamelyiket meghívták, hogy kap segítyt, de menjen el egy kicsit a temetőbe segíteni... Hát, van, amelyik megcsinálja, de van, amelyik inkább leül ide fél nyolckor a posta lépcsőjére, és megvárja, amíg megjön a munkanélküli segíty. Egyszerűen nem hajlandó. Az életvitelükön kellene változtatni. Van kertjük, majdnem mindegyiknek, mert a tanács épített nekik normális, szép házakat. De viszont egy szál krumplit nem ültetnek. Csak gazt termelnek. Általában lovak is előfordulnak náluk, sőt, videójuk van, színes tévé. Ez őnáluk nem annyira luxuscikk. De viszont a kiskertjüket nem művelik meg. Szóval nincs meg az alapja, nem szolgál rá.” (a postamester, szociális bizottsági tag)

27. Hogy egy kicsit szemléletesebbé tegyük, hogy mit jelent a segítyre szoruló körében az infláció, idemácsoljuk egy 1984-es rendkívüli gyámügyi segítykiutalás tanácsnál bemutatott vásárlási blokkjait. A segíty 500 forintról szólt, és a segítyezett egy észak-magyarországi faluban az alábbiakra költötte. Mellette láthatjuk, hogy ugyanezekért a cikkekért mennyit kellene fizetnie ma:

	1984	1991 december	
3 kg zsír	75 Ft	150 Ft	
2 üveg olaj	57 Ft	150 Ft	
4 kg cukor	70 Ft	196 Ft	
3 kg rizs	78 Ft	180 Ft	
10 l tej	60 Ft	210 Ft	
10 kg kenyér	54 Ft	310 Ft	
10 kg liszt	67 Ft	210 Ft	
2 db konzerv	39 Ft	110 Ft	
	500 Ft	1516 Ft	— 303 %

A két darab konzervtől eltekintve mindegyik tétel elemi élelmiszerszükségletet fedezett.

1984-ben tíz mázsa tüzfát 1000 forintért lehetett venni. Ma ugyanennyiért 3600-4000 forint közötti árat kell kifizetni.

28. Egy polgármester így fogalmazta meg feloldhatatlan dilemmáit:

„Ezek az emberek úgy voltak, hogy a munkájukból mindig megélték, és szegyeznek most elmenni máshoz kért, akármilyen nyomorúságosan élnek is. Vannak nyugdíjasaink hatezer forinttal, rájuk is férne egy kis segíty. De a másik oldalról jön a tévész-tag, hogy 6 meg csak ötöt keres.”

KÉT MARGINÁLIS CSOPORT A MUNKAERŐPIACON: KIZÁRTAK ÉS JÁRADÉKOSOK

A munkanélküli kutatások renezanszukat élík Magyarországon. Amikor 1990 végén hozzázékdtem a munkanélküliek két speciális csoportjának, a munkanélküli segélyből kizártaknak és az átmeneti munkanélküli járadékban részesülőknek vizsgálatához, akkor a munkanélküliek száma még a bűvös 100 ezer fő alatt volt. A kutatók és a gazdaságpolitikusok arról vitatkoztak, hogy létszámuk mennyivel fog növekedni egy éven belül. A legfrissebb adatok azt mutatják, hogy a pesszimistáknak lett igazuk: 1991 végére a munkanélküliek száma megnégyszereződött, vagyis elérte a 400 ezret. A valóság rációfolt arra a nem is olyan régen még domináns véleményre, hogy a munkanélküliség növekedését kézben lehet tartani, illetve hogy a munkanélküliség csak a problémás, szakképzetlen munkaerőt fogja érinteni. Igaz, hogy a segéd munkások még mindig felülreprezentáltak a munkanélküliek körében, de a szakképzettek aránya fokozatosan nő; a munkanélküliek összetétele egyre inkább közelít az aktív népesség összetételéhez. Ezzel egyidőben vészesen csökken a száz munkanélküli-re jutó bejelentett álláshelyek száma, növekszik az átlagos segélyezési idő, a munkaerő kereslet és kínálat sem strukturálisan, sem regionálisan nem illeszkedik egymáshoz.

1991 márciusában a parlament elfogadta a IV. törvényt a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról, amelyben a kormány a munkaerőpiaci intézmények és a munkanélküli-ellátások szabályozása mellett az aktív munkaerőpiaci politika pilléreit is lerakta. A munkanélküliek számának rohamos növekedése miatt azonban a kormányzat a munkanélküli-ellátások pénzügyi alapjainak biztosításával volt elfoglalva, a munkaügyi központok pedig a segélyezés gyakorlati ügyintézésének bonyolításával. A kormány által 1991 őszén benyújtott törvény-módosítási javaslat kizárólag a munkanélküli-ellátások szigorítására irányul. Ennek hatására szűkült a pályakezdőnek minősített fiatalok köre,¹ és a munkanélküli járadék maximális folyósítási ideje két évről másfél évre csökkent. Szintén a kiadások csökkentését célozza az az intézkedés, amellyel az Országos Munkaügyi Központ-hoz csatolva egy ellenőrzési szervet hoztak létre a munkanélküli-ellátást jogtalanul igénybe vevők kiszűrése. A segélyezés pénzügyi alapjainak előteremtése és védelme háttérbe szorította az aktív munkaerőpiaci politika ösztönzésének kérdését, valamint elterelte a figyelmet a rendszer működésének néhány diszfunkcionális vonásáról is.

* * *

Ebben a tanulmányban a munkanélküliek két csoportjának elemzésén keresztül szeretném bemutatni a munkanélküliség kezelésének néhány diszfunkcionális elemét. Az egyik csoport a munkanélküli segélyből kizártakból áll, a másik az átmeneti munka-

1. Jelenleg az a munkanélküli jogosult a pályakezdő munkanélküli segélyére, aki egy évnél nem régebben szerezte felső- vagy középfokú oktatási intézmény nappali tagozatán oklevelét. Az 1991 márciusában elfogadott IV. törvényben az a munkanélküli minősül pályakezdőnek, aki két évnél nem régebben fejezte be iskoláit.

nélküli járadékban részesülők^{ből}, vagyis azokból, akik több mint egy éve segélyen élő tartós munkanélküliek.

A kutatás célja

Az Országos Munkaügyi Központ statisztikáiból kiderül, hogy a munkanélküli segélyre jogosultak bizonyos százalékát **kizárják** a segélyezési rendszerből. Ennek hivatalos oka, hogy „nem működnek megfelelően együtt a Munkaügyi Központtal”. Vizsgálatom egyik célja annak felderítése volt, hogy milyen valóságos helyzetet takar a „nem megfelelő együttműködés” címkeje, hogy milyen okból és milyen indokokkal zárnak ki embereket a minimális megélhetést biztosító segélyből. Nemcsak a munkaügyi központ működése és eljárás módjai érdekeltek, hanem a segély megvonása nyomán előálló kritikus élethelyzet, valamint az, hogy az emberek hogyan próbáltak erre a válságos helyzetre megoldást találni, és próbálkozásuk milyen sikerrel járt.

A tartós munkanélküliség kezelése a munkaerőpiaci politika egyik legproblematicusabb kérdése. Minden országban komoly dilemma, hogy a foglalkoztatáspolitikai meddig kezelje a tartósan munkanélkülieket potenciális munkaerőként, mennyit áldozzon az állami költségvetés arra, hogy ezeknek az embereknek a munkaerőpiaci pozícióját javítsa. Ráadásul minél inkább tartós a munkanélküliség, annál valószínűbb, hogy olyan pszichés- és életmódzavarok alakulnak ki, amelyek önmagukban is nehezítik a munkavállalást. Az átmeneti munkanélküli járadékban részesülők vizsgálatának célja egyrészt az volt, hogy a tartós munkanélküliek csoportjának strukturális jellemzőit feltérképezem: kikből lesznek Magyarországon tartós munkanélküliek, miben különböznek a munkanélküliek más csoportjaitól, milyen utat jártak be a munkaerőpiacon, milyen esélyük van a munkaerőpiacra való visszakerülésüknek, történik-e valami annak érdekében, hogy munkaerőpiaci pozíciójuk javuljon és milyen tényezők nehezítik munkavállalásukat. Másfelől az érdekelt, hogyan élnek meg az emberek a munkanélküliséget egyrészt szubjektíven, másrészt az élet nagyon is kemény anyagi vonatkozásában: hogyan erősíti fel a munkanélküliség az elszegényedést, van-e valamilyen mozgósítható tartalék az embereknek, működnek-e a családi segítségnyújtási hálóok. Végül pedig arra voltam kíváncsi, hogy ebben a krízishelyzetben kapcsolatba kerülnek-e ezek az emberek bármilyen szociálpolitikai intézménnyel.

Módszerek, minta

A felmérést Somogy megyében végeztem. 1991 tavaszán személyesen felkerestük az embereket, és kérdőívet töltöttünk ki velük.² A kérdőívet úgy szerkesztettem meg, hogy a két csoport jellemzőit össze lehessen hasonlítani. Az első mintája azokból állt, akiket 1990-ben Somogy megyében kizártak a munkanélküli segélyből. Ez összesen 138 főt érintett. A teljeskörű mintavétel azonban nem sikerült, mert a 138 fő 42 százalékát

2. A kérdésben közreműködtek: Boros Károly, Geskó Sándor, Kovács Katalin, Pál Tibor, Varjú Gabriella és Zolnay János. Ezúton is szeretném megköszönni kitartó és hozzáértő munkájukat.

nem találtuk meg (Ez 58 főt jelent: 22 fő elköltözött;³ 17 fő nem minősült kizártnak, mivel saját maga mondta vissza a segélyt; 7 fő nem volt hajlandó válaszolni; 6 fő nem tartózkodott soha otthon; 5 esetben a cím ismeretlen volt és 1 ember meghalt. Így a minta végül 80 főt számlált (58 százalék).

1990-ben 3800-an kaptak munkanélküli segélyt Somogy megyében. A kizárt 138 fő a segélyezettek közel 4 százalékát jelenti. Ha azt vesszük, hogy az év során 3800 fő közül 1185 került ki a segélyezési rendszerből, és ezek számához viszonyítjuk a kizártak számát, akkor azt kapjuk, hogy a rendszerből kikerülők közel 12 százalékánál a segélyt a munkaügyi központ hatóságilag szüntette meg.⁴

Az átmeneti munkanélküli járadékosok mintája azokból állt, akik részére Somogy megyében 1990 folyamán ítélték meg a járadékot. Ez összesen 97 főt érintett. A kizártakhoz képest a járadékosok közül arányosan több embert sikerült megtalálnunk: összesen 71 emberrel töltöttük ki a kérdőívet (73 százalék). Azok közül, akik nem kerültek be a mintába 8 fő elköltözött, 6 fő nem volt hajlandó válaszolni, szintén 6 fő soha nem tartózkodott otthon, 3 ember meghalt, és 3 esetben a cím ismeretlen volt. A segélyezettek számához viszonyítva (3800 fő) a járadékosok aránya közel 3 százalék volt. Más megyékhez képest itt később jelentek meg a foglalkoztatási gondok, így a járadékosok aránya 1990-ben az országos átlagnál alacsonyabb volt.

A helyi munkaerőpiac néhány jellemzője

A munkanélküliség szempontjából Somogy megye nem tartozik a válság-övezetek közé, a munkanélküliségi ráta csak némileg haladja meg az országos átlagot, növekedési üteme erősen szezonális jellegű.⁵ A Balaton közelsége miatt Somogy megye északi részén jelentős az ideny munka szerepe, tehát a megye északi részén a foglalkoztatási gondok ciklikusan jelentkeznek. A megye déli részén a munkanélküliségi ráta gyorsabban növekszik, itt az állami vállalatok felszámolása még nagyobb gondot okoz, ráadásul a magánszektor felszívó hatása elenyésző a Balaton partvidékéhez képest. A tartós munkanélküliségnek nagyobb a valószínűsége a megye déli részén lakók körében.

3. Meglepően magas volt a gyakorlatilag 1 éves időtartamon belül elköltözötték száma. Ez a fent említett 22 főnél még magasabb volt, mivel azonban több esetben a szomszédok meg tudták adni az új címet, sikerült elérni a keresett személyeket. Az volt a benyomásom, hogy a költözések kisebb hányada irányult a megyehatárokon kívülre. Akik mégis túllépték a megyehatárt, azok általában a dunántúli nagyobb városokban találtak munkát. Ők a költözők kevésbé elesett csoportja. A megyén belüli költözések esetén jellemzőbb volt a falvak közötti mozgás. Itt a költözés elsődrendű célja nem a jobb munkavállalási lehetőség megteremtése volt, hanem a mindennapi megélhetés jobb biztosítása. Ezt pedig úgy lehetett elérni, ha a családok a rokonokhoz közelebb költöztek, vagy eladták házukat, és olcsóbb helyen vettek másikat.
4. Más megyékhez képest Somogy megyében viszonylag magas a kizártak aránya. Országos szinten 1990-ben az összes segélyezett 2 százalékát zárták ki a rendszerből; a rendszerből kikerülőkhöz képest pedig 6 százalék volt a kizártak aránya.
5. 1990 decemberében az országos munkanélküliségi ráta 1,7% volt, Somogy megyében pedig 2,4%. 1991 júniusában az országos munkanélküliségi ráta 3,9%, míg Somogyban 4,1%-ot ért el. Az adatok is azt bizonyítják, hogy a téli hónapokban Somogy megyében relatíve nagyobb a munkanélküliség.

Somogy megyében az egy munkaviszonyban nem álló álláskeresőre jutó álláshelyek száma 1990 folyamán végig az országos átlag alatt volt (lásd 1. tábla). A munkaerőkereslet általános csökkenése mellett 1990 júniusában Siófok, Boglárlelle és Fonyód térségében az arányok kifejezetten kedvezően alakultak. Ezenkívül kizárólag Kaposvár térségében találtunk a megyei átlagnál jobb munkaerőhelyzetet. Ebben az időszakban például Csurgón nem volt egyetlenegy állásbejelentés sem, és hasonlóan kedvezőtlen volt a helyzet Marcali térségében is. Decemberben, a szezonális munkák holtidőszakában, az egy munkát keresőre jutó állások száma drámain csökkent. (A Somogy megyei átlag ekkor 0,14 volt.) Decemberben a Balaton vonzáskörzetében ugyanolyan rossz volt — ha nem rosszabb — a munkaerőhelyzet, mint a megye többi részén. A egyetlen kivétel ezalól Kaposvár és környéke volt, de júniushoz képest ott is számottevően romlott a foglalkoztatási helyzet. 1991 tavaszán, amikor hozzákezdünk a kérdőívek kitöltéséhez, már érzékelhető volt a helyi munkaerőpiac élénkülése. Azok, akik arról számolhattak be, hogy időközben sikerült elhelyezkedniük, többségükben a tavaszi, nyár eleji hónapokban találtak munkát. A statisztikai adatok is azt mutatják, hogy a januári mélypont után fokozatosan emelkedik az egy munkát keresőre jutó álláshelyek száma. Júniusban már eléri a 0,28-as értéket. Ez az 1990 decemberi értéknek ugyan a kétszerese, de az egy évvel korábbiaknál pont a fele.

Említettem már, hogy a tartós munkanélküliség esélye Somogy megye déli részén nagyobb. Érdemes közelebbről megvizsgálni azt is, hogy a kizártak és a járadékosok hogyan helyezkednek el az összes munkanélküli segélyezetthez képest a megye területén (lásd 2. tábla). A legtöbb segélyezett (26 százalék) Kaposváron és környékén volt található 1990-ben. A járadékosok körében ugyanilyen arányban találhatók kaposváriak. A kizártak szintén Kaposváron és környékén találhatók a legnagyobb arányban (34 százalék), de a segélyezettek arányához képest figyelemre méltóan magasabb az arányuk ebben a körzetben. A segélyezettek második legnépesebb csoportja (18 százalék) Marcaliban és környékén él. Ugyanez mondható el a járadékosokról is, sőt, arányuk némileg meg is haladja a segélyezettekét (22,5 százalék). A kizártaknál épp ellenkező a helyzet. 1990-ben egyetlen segélyezettet sem zártak ki a munkanélküli segélyből ebben a körzetben. A többi Somogy megyei körzetben a segélyezettek aránya 5 és 10 százalék között mozog. Nagyságrendbeli eltérést a járadékosok körében Csurgón találtam. Ezen a vidéken él a járadékosok 18 százaléka. A kizártak körében viszont feltűnően magas a Siófok és Boglárlelle körzetéhez tartozók aránya (26,5 százalék, illetve 17,5 százalék). Összefoglalóan azt mondhatjuk tehát, hogy a Kaposvár, Siófok és Boglárlelle körzetében élő munkanélkülieknek a legnagyobb az esélyük arra, hogy kizárják őket a munkanélküli segélyből. A tartós munkanélküliségnek viszont Marcali és Csurgó vidékén a legnagyobb az esélye.

A Megyei Munkaügyi Központnak kilenc kirendeltsége működik Somogy megye kilenc városában. Ennek megfelelően a megye területe kilenc körzetre van osztva. Sajnos a munkaügyi központ adatfeldolgozása nem teszi lehetővé, hogy településtípusok szerint megismerjük a munkanélküliek megoszlását, tehát, hogy képet alkothassunk a városi és falusi munkanélküliség mértékéről. A Megyei Munkaügyi Központ vezetője szerint 1990-ben a segélyezettek zöme a városokból került ki. A munkanélküliek általam vizsgált két csoportja viszont jelentős mértékben falusi: a kizártak fele, a járadékosok 56 százaléka lakik falvakban (lásd 3. tábla).

A kizártak és a járadékosok a munkanélküliek két speciális csoportját képviselik. Ezért nagyon óvatosnak kell lennünk atekintetben, hogy következtetéseink mennyiben extrapolálhatóak a munkanélküliekre általában. A közös nevező kétségkívül az, hogy mindegyik megkérdozett munkanélkülivé vált, és hosszabb vagy rövidebb ideig munkanélküli segélyben részesült. Lesznek olyan kérdések, amelyek kizárólag vagy a kizártakra, vagy a járadékosokra vonatkoznak, más kérdések esetében viszont érdemesnek tűnik együtt kezelni a két csoportot, mert nagy valószínűséggel nem torzítunk, ha azt feltételezzük, hogy a következtetések általában jellemzők a munkanélküliekre. A két csoport közötti összehasonlítások pedig elősegíthetik — a különbségek felszínre kerülésével —, hogy markánsabban fogalmazzuk meg egyik vagy másik csoport jellemzőit.

1. Segélyezettek, járadékosok, kizártak

Először azt szeretném bemutatni, hogy a kizártak és a járadékosok mennyiben különböznek a Somogy megyében 1990-ben munkanélküli segélyben részesülők csoportjától, illetve mennyiben hasonlítanak hozzájuk. A Megyei Munkaügyi Központ adatbázisa négy paraméter mentén teszi lehetővé az összehasonlítást: a nem, az iskolai végzettség, az életkor és állománycsoportok szerint. Ez utóbbi hármat nemek szerinti bontásban is megadja.

Általános tendencia Magyarországon és más országokban is, hogy a munkanélküliek körében a férfiak nagyobb arányban fordulnak elő. Etekintetben a Somogy megyei adatok sem különböznek. 1990-ben az összes segélyezett között 58 százalékban voltak jelen a férfiak és 42 százalékban a nők. A kizártak és a járadékosok körében is érvényesül ez a tendencia, de kisebb mértékben. Mind a kizártak, mind a járadékosok körében 54 százalék volt a férfi és 46 százalék a nő. Tehát a nők mindkét csoportban némileg felülreprezentáltak.

Az állománycsoportok szerinti besorolás a foglalkozási hierarchiában elfoglalt hely „durva” megközelítésének felel meg. A segélyezettek körében 26 százalék volt a segédmunkások, 27 százalék a betanított munkások, 23 százalék a szakmunkások és 24 százalék a szellemi foglalkozásúak aránya (lásd 4. tábla). A segélyezett férfiak leginkább a szakmunkások körében felülreprezentáltak (30%, +16%), a nők viszont a betanított munkások (36%, +17%) és a szellemi foglalkozásúak körében (28%, +7%).

A kizártakra leginkább a szakmunkások magasabb aránya (33%, +10%) és a szellemi foglalkozásúak alacsonyabb aránya (11%, -13%) jellemző. (Ezenkívül megfigyelhető volt még a segédmunkások nagyobb súlya is (30%, +4%)). Férfi — női bontásban nézve az adatokat azt láthatjuk, hogy a szakmunkás kizártak felülreprezentáltságát a szakmunkás férfiak kiugróan magas hányada (44%, +14%) idézi elő. A kizárt nők viszont a segédmunkások körében vannak túlsúlyban (35%, +13%).

A járadékosok esetében a különbségek szintén jól körülhatárolhatóak. Legszembetűnőbb a segédmunkások felülreprezentáltsága (34%, +8%), valamint a szellemi foglalkozásúak — igaz, a kizártakhoz képest kisebb mértékű — alulreprezentáltsága (15%, -9%). A járadékos férfiak körében roppant erősen érvényesül ez a tendencia, a nőknél

kevesbé hangsúlyosan. A járadékos nők állománycsoportok szerinti megoszlása alapvetően a segélyezett nők megoszlásához közelít.

Az **iskolai végzettséget** tekintve a **segélyezettek** túlnyomó többsége az általános iskola nyolc osztályát (31%) vagy a szakmunkásképzőt (27%) végezte el (lásd 5. tábla). A segélyezett férfiaknál a szakmunkásképzőt végzetek vannak nagyobb arányban (34%, +17%), a nőknél az általános iskolai végzettségűek (40%, +15%). Köztudott, hogy a gimnáziumot végzetek körében többségben vannak a nők. Ez a tendencia a segélyezettek körében is érvényesül (hasonlóan van ez a kizártaknál és a járadékosoknál is).

A **kizártak** iskolai végzettség szerinti megoszlása nem tér el lényegesen a segélyezettekétől.

A **járadékosok** iskolai végzettsége azonban markánsan eltér a segélyezettekétől. A járadékosok 21 százaléka nem végezte el az általános iskola nyolc osztályát sem. Több analfabéta emberrel találkoztunk. Lényegesen alacsonyabb ebben a csoportban a szakmunkásképzőt végzetek aránya is (17%, -10%). Másfelől viszont kiugróan magas a technikumot (11%, +8%),⁶ illetve az egyetemet (8%, +6.5%) végzetek aránya. A Megyei Munkaügyi Központ vezetője elmondta, hogy Somogy megyében régóta gondot jelent a felsőfokú végzettségűek foglalkoztatása, mivel a megyére a telephelyes ipari szerkezet a jellemző. A vállalatközpontok legtöbb esetben ugyanis Budapesten vannak, így helyben kevesebb szellemi foglalkozására van szükség.

Az 1990-ben segélyben részesülők kétharmada 21 és 40 év közötti volt (lásd 6. tábla). A 21 év alattiak azért vannak olyan kevesen, mert 1990-ben a pályakezdők még nem kaphattak munkanélküli segélyt. A segélyezettek körében a 40 év feletti aránya fokozatosan csökken a nőknél és a férfiaknál egyaránt. A férfiak és a nők életkori megoszlása között nincsen számottevő különbség. A segélyezettek átlagos életkora 1990-ben 37 év volt.

A **kizártak életkori megoszlása** a fiatalabb korosztályok irányába tolódik el. A kizártak több mint háromnegyede 20 és 40 év közötti. Ez a tendencia a kizárt nők esetében még erőteljesebben érvényesül. A kizártak átlagos életkora 1990-ben 34 év volt.

A **járadékosoknál** épp ellenkező a helyzet. A járadékosok több mint a fele (51%) 40 évnél idősebb. A járadékos férfiak életkori megoszlása méginkább az idősebb korosztályok felé tolódik el. A járadékosok átlagos életkora 1990-ben 40 év volt.

Az eddig elmondottak alapján is érzékelhető, hogy a járadékosok és a kizártak több vonatkozásban különböznek a munkanélküliek legnagyobb csoportjától, a segélyezettekétől. De nemcsak a segélyezettek csoportjától különböznek, hanem egymástól is erősen eltérnek. A **kizártak** fiatalabbak, inkább a foglalkozási hierarchia középső szegmensén helyezkednek el, iskolázottságukra is inkább a középfokú végzettség jellemző. A **járadékosok** idősebbek, túlnyomó többségükben a foglalkozási hierarchia alsó részén helyezkednek el, de jelen van az ellentétes pólus is. Iskolázottságukra is a két szélső véglet jellemző: dominál az alsófokú végzettség, de nem elhanyagolható a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya sem. A két csoport hasonlít abban, hogy némileg felülreprezentáltak a nők, és a fálvakban élők.

6. A technikum a szakmunkásképző iskolákhoz képest magasabb színvonalú képzettséget nyújtott, mégis a technikumot végzett emberek ma rosszabb munkaerőpiaci pozícióval bírnak, mint a szakmunkásképzőt végzetek. Mi sem bizonyítja jobban a technikum végzettség „zsákutcás” jellegét, hogy segélyezettekhez képest a tartósan munkanélküliek körében közel négyszeres a technikumot végzetek aránya.

2. A munkaerőpiaci pozíciót befolyásoló tényezők

2/a A szakképzettség

Az iskolai végzettség és az állománycsoportok szerinti megoszlás elemzése nyomán látható, hogy a kizártak körében több a szakképzett, mint a járadékosoknál. A kizártaknál a szakképzettek aránya eléri az 57,5 százalékot, a járadékosoknál azonban csak 48 százalék (lásd 7.tábla). A kérdőívben azt is megkérdeztük, hogy munkahelyeiken végeztek-e szakmászító tanfolyamokat. Kiderült, hogy a járadékosok nagyobb arányban végeztek ilyet. A járadékosok 30 százaléka számolt be tanfolyami végzettségről, a kizártaknak csak a 24 százaléka (lásd 8. tábla). Tehát a járadékosoknak kevesebb az iskolában szerzett, papírral igazolható szaktudása, és több a munkahelyhez kapcsolódó, hivatalosan el nem ismert tanfolyami végzettsége, amelyet az adott munkahelyről kikerülve már nem tudnak kamatoztatni.

Általános tendencia Magyarországon, hogy a nők és a falvakban lakók körében alacsonyabb a szakképzettek aránya. Ez a tendencia a munkanélküliek esetében még erősebben érvényesül, de a két csoportban nem teljesen egyformán. *A kizártaknál a nem és a településtípus ugyanolyan mértékben differenciáló tényező a szakképzettek arányát tekintve.* A kizárt férfiak 67 százalékának van szakképzettsége, a nőknél 46 százalék ez az arány (lásd 9. tábla). Hasonló eltérést találunk a városiak és falusiak között is. A városban lakó kizártaknak 67,5 százalékban van szakképzettsége, a falusiaknak 47,5 százalékban (lásd 10.tábla). A szakképzettséget tekintve a járadékosoknál a településtípus jobban differenciál, mint a nem. A járadékos férfiak 53 százalékának, a nők 42 százalékának van szakképzettsége. A városban élő járadékosok szakképzettség szerinti megoszlása nem különbözik a városi kizártakétól, kétharmaduknak van szakképzettsége. Azonban a falvakban élők sokkal kevésbé szakképzettek, mint az ugyanott élő kizártak. Csak egyharmaduk rendelkezik szakképzettséggel. Mindkét csoportban a legkevésbé szakképzettek a falun élő nők.

2/b Az egészségi állapot

Az egészségi állapot fontos tényező abból a szempontból, hogy milyen munkát tud valaki elvállalni. Méginkább így van ez a fizikai foglalkozásúaknál. Az egészségi állapot romlásának mértéke fontos dimenziója a társadalmi egyenlőtlenségeknek, a társadalmi hierarchián lefelé haladva nő a korai életkorban szerzett tartós betegségeknek a valószínűsége. Nincsenek adataink arra vonatkozóan, hogy a rosszabb egészségi állapot mennyiben növeli annak az esélyét, hogy valakit elbocsátanak a munkahelyéről. Valószínűnek látszik azonban, hogy a munkanélküliség növekedésével fokozódni fog az a tendencia, hogy az emberek eltitkolják egészségi problémáikat, egyrészt azért, hogy ne bocsássák el őket, másrészt azért, hogy könnyebben találjanak munkát. Természetesen hosszútávon ennek súlyos következményei lesznek: a munkahelyeken található rossz munkakörülmények miatt az emberek egészségi állapota méginkább veszélyeztetve lesz.

A nyolcvanas évek második felében készült országos reprezentatív vizsgálat alapján lehet tudni, hogy Magyarországon az aktív népesség mintegy egyötöde rendelkezik tartós betegségekkel.⁷ Kíváncsi voltam arra, hogy a munkanélküliek hány százaléka szen-

7. Egészségi állapot, egészségkárosító szokások. KSH 1987

ved olyan betegségekben, amelyek befolyásolják, hogy milyen munkát tudnak elvállalni. Kiderült, hogy a **járadékosok lényegesen betegebbek, mint a kizártak**. A járadékosok 55 százalékának van olyan betegsége, amely korlátozza munkavállalási képességüket (lásd II. tábla). A kizártaknak „csak” 30 százalékuk beteg. Igaz, hogy a járadékosok idősebbek, mint a kizártak, esetükben azonban nagy valószínűséggel arról van szó, hogy a munkaerőpiacról való tartós kiszorulásuk egyik döntő oka éppen az egészségi állapotuk.

A férfiak mindkét csoportban nagyobb arányban betegek, mint a nők (lásd 12. tábla). A járadékos férfiak 58 százalékuk, a kizárt férfiak 33 százalékuk beteg. Érdekes módon a település típusa egyik csoportnál sem befolyásolta a betegek arányát.

2/c Etnikai hovatarozás

Nem lehet nem beszélni a cigányság munkaerőpiacról való tömeges kisodródásáról. A cigányok részaránya a munkanélküli népességben belül feltűnően magas. A kizártak 18 százalékuk, a járadékosok 25 százalékuk (!) cigány (lásd 13. tábla). Úgy tűnik, hogy a cigány férfiakkal szemben erősebben működnek az előítéletek, mint a cigány nőkkel szemben. A munkanélküli segítyből kizárt cigány emberek 64 százalékuk férfi. A járadékos cigányok körében viszont a nők vannak felülreprezentálva: az összes járadékos 46%-a nő, a cigányok esetében pedig 50 százalék a nők aránya (lásd 14. tábla). Fontos megemlíteni, hogy a cigányok minden csoportban betegebbek, mint a nem cigányok, és közel kétharmaduk falvakban lakik, így a településtípusból fakadó hátrányok erőteljesen sújtják őket.

A cigányok munkaerőpiaci pozícióját tovább rontja, hogy nagyon alacsony a szakképzettségük. Összesen 19 százalékuknak van szakképzettsége, a nem cigányoknál ez az arány 63 százalék. Ugyanakkor figyelemre méltó az a tény, hogy az első munkakör és a munkanélkülivé válás előtti utolsó munkakör besorolását összehasonlítva, a cigányok esetében a munkanélküliséget megelőzően egy relatív felfelé mobilitásnak lehetünk tanúi. Munkábaálláskor a cigányok közel háromnegyede (72%-a) a legalacsonyabb besorolású segédmunkás munkakörökben helyezkedett el. Ez a relatív felfelé mobilitás azt jelenti, hogy a munkanélkülivé válást megelőzően az eredetileg segédmunkát végző cigányok több mint egytizedének (13%-ának) sikerült betanított munkás, illetve szakmunkás munkakörökbe kerülnie. A nem cigány népességnél viszont ezzel ellentétes tendenciát figyelhetünk meg: vagyis a kiinduló állapothoz képest relatív romlást (lásd 15. és 16. tábla). Tehát a munkanélküliség a cigányoknál egy lassú felfelé mobilitási, a nem cigányoknál pedig egy lecsúszási folyamatot szakít meg. Természetesen ez nem változtat azon a tényen, hogy abszolút értelemben a nem cigány népesség sokkal kedvezőbb adottságokkal rendelkezik.

A cigányok munkanélkülivé válásának növekvő valószínűségét a fenti tényezők mellett felerősíti az is, hogy az állami ipar és építőipar a hetvenes évek folyamán kezdte felszívni a cigány munkaerőt a foglalkozási hierarchia alján található legrosszabb segédmunkási és betanított munkakörökbe. Pontosan azokba a munkakörökbe áramlottak be a cigányok, amelyekben a gazdasági átalakulások miatt ma a legnagyobb esélye van a létszámleépítéseknek, az elbocsátásoknak. A munkába álláskor a cigányok fele még a mezőgazdaságban dolgozott segéd- és betanított munkásként, és csak kevesebb mint egyharmaduk dolgozott az iparban, építőiparban. Az átrendeződési folyamat tisztán kirajzoló-

dik a nyolcvanas évek végére. A munkanélkülivé válás előtt már 50 százalékuk az iparban és építőiparban dolgozik. A mezőgazdaságban végzett munka gyakorlatilag megszűnt, helyét a vendéglátóipari időnyomunka vette át.

A munkanélkülivé válás előtörténete

1. Munkaút, mobilitás

Nagyon keveset tudunk arról, hogy a munkanélküliség milyen élettörténetbe ágyazódik, hogy inkább a lecsúszókat érinti-e, vagy ettől teljesen függetlenül szedi áldozatait. Arról is roppant keveset tudunk, hogy a munkanélkülivé válás hogyan befolyásolja a további élettörténetet, hosszútávon érezteti-e hatását, vagy csak átmeneti, később korrigálható törést jelent az életpályában. Ez utóbbi kérdésre most még nem tudunk válaszolni, ezt majd a későbbi kutatások fogják megmutatni. Most irányítsuk a figyelmünket arra, hogy a munkanélküliek az apák generációjához képest milyen mobilitási utat jártak be, illetve hogy saját életútjukon belül a munkábaálláshoz viszonyítva hová jutottak a munkanélküliséget megelőzően.

Az apák munkaköri beosztásának megoszlása sem a kizártaknál, sem a járadékosoknál nem tér el számottevően az adott csoporttól (*lásd 17. tábla*).⁸ A két csoportnál összevontan az apák 35 százaléka segédmunkás volt, 20 százaléka betanított munkás, 31 százaléka szakmunkás és 14 százaléka szellemi foglalkozású. Ehhez képest elég jelentős belső átrendeződések zajlottak le a két csoporton belül, mégpedig a kizártak csoportjában erőteljesebben, mint a járadékosok csoportjában. Mind a felfelé mobilitás, mind a lefelé mobilitás jelentősebb volt a kizártaknál. Az apákhoz képest a kizártak 33 százaléka emelkedett a társadalmi ranglétrán, 37 százalékuknak a státusza azonos maradt az apákéval, és 30 százalékuk esetében tapasztaltunk lefelé irányuló mobilitást (*lásd 18. tábla*). A járadékosoknak több mint a fele (52%-a) apjához képest azonos helyen maradt, 22 százalékuk emelkedett a foglalkozási hierarchiában és 26 százalékuknak alacsonyabb a munkaköri besorolása.

A két csoport munka-életútját összehasonlítva nem lehet azt mondani, hogy a kiinduló helyzethez képest az egyik csoport inkább lecsúszó volna, mint a másik. Az első munkakörhöz viszonyítva mind a kizártak, mind a járadékosok durván egyötöd része került lejjebb a munkaköri beosztásban (*lásd 19. tábla*). Kérdés, hogy ez abszolút értelemben véve sok vagy kevés. Valószínűnek látszik, hogy a lefelé mobilitásnak ez a mértéke az országos átlagnál jelentősebb. Másfelől viszont a felfelé mobilitás is ugyanekkora mértékű volt a két csoportnál. Az azonos szinten maradás pedig 60 százalék körül mozgott. Figyelembe véve azt a korábban már említett tényt, hogy a kizártaknál a kiinduló helyzet jobb volt, mint a járadékosoknál, megállapítható, hogy a két csoport közötti különbségek abszolút értelemben véve megmaradtak. A kizártaknál a legmobilabbak (felfelé) a kezdetben segédmunkás munkakörben dolgozók voltak. A leginkább lecsúszók pedig a kezdetben betanított munkásként dolgozók, akik közül 41 százalék segédmunkásként dolgozott a munkanélkülivé válás előtt. A járadékosoknál a leginkább felfelé mobilak a

8. A munkanélküliek esetében a segély előtti utolsó munkakört vettem figyelembe.

betanított munkások, és a leginkább lecsúszók a kezdetben szellemi foglalkozásúak voltak.

Egyik csoportra sem lehet azt mondani, hogy ők lennének a korábban „vándormadaraknak” bélyegzettek. A járadékosok eddigi életük során átlagosan több mint hat évente változtattak munkahelyet. A kizártak némileg gyakrabban, átlagosan több mint négy évente (lásd 20. tábla). A gyakoribb munkahely változtatás a kizártaknál valószínűleg fiatalabb életkorukkal is összefügg. A nyolcvanas években már sokkal kisebb társadalmi nyomás nehezedett az emberekre, hogy tartósan egy helyben dolgozzanak, mint az előző évtizedekben. A fiatalok esetében ez méginkább jellemző volt. Fontos azt is megjegyezni, hogy az elmúlt másfél évtizedben a munkaerőpiaci pozíció érvényesítésének, a béralkunak egyik útja a munkahely változtatás volt. Tehát a gyakoribb munkahely változtatás sok esetben jobb stratégiának bizonyult, mint a huzamosabb ideig egy munkahelyen dolgozás. A munkanélkülivé válás kisebb megrázkódtatás azok számára, akiknek nagyobb gyakorlatuk van a munkahely változtatásban, akiknek az életük nem egy munkahelyhez kapcsolódik, akik tapasztaltabbak a munkahely keresés technikáiban, vagy akik már átérték életükben, hogy átmenetileg nem tudtak elhelyezkedni.

Azzal a feltételezéssel kezdtem ezt a munkát, hogy a mai munkanélküliek valamilyen formában már átérték azt a helyzetet, hogy nem találtak munkát (— bár akkor még nem tekintették ezt munkanélküliségnek). Ezzel szemben a megkérdezettek 83 százaléka azt mondta, hogy élete folyamán soha nem került olyan helyzetbe, hogy ne tudott volna elhelyezkedni. A járadékosok és a kizártak között nem volt különbség e tekintetben (lásd 21. tábla). A kizártak körében találkoztunk néhány olyan emberrel, aki nem most kapott először élete folyamán munkanélküli segélyt. Másoknál inkább arról volt szó, hogy gyereknevelés vagy más ok miatt saját elhatározásból tudatosan vonultak ki több évre a munkaerőpiacról. Úgy tűnik azonban, hogy az emberek saját maguk számára nem definiálták munkanélküliségként korábbi elhelyezkedési nehézségeiket, és igyekeztek elkerülni annak látszatát is, hogy abban az időben sem dolgoztak „rendesen”, amikor hivatalosan nem volt még munkanélküliség. Másfelől, a korábbi elhelyezkedési nehézség határozott tagadása azt is sugallta, hogy még nem voltak ehhez hasonló helyzetben, hogy ez az állapot, a munkanélküliség, teljesen új, minden eddigi tapasztalatuktól eltér, minőségileg más.

2. Az utolsó munkahely megszűnése

Az emberek döntő többsége **elbocsátás** következtében lett munkanélküli. Kevesebb mint egyharmad volt azoknak az aránya, akik saját maguk mondtak fel munkahelyüknek, és azt követően nem tudtak elhelyezkedni. A kilépettek aránya mindkét csoportban rendkívül alacsony, éppen hogy eléri az 5 százalékot (lásd 22. tábla). A járadékosoknál némileg magasabb az elbocsátottak aránya, a kizártaknál pedig a felmondás a munkavállaló részéről, de a különbség nem számottevő. A kizártak és a járadékosok összehasonlítása egyértelműen bizonyítja, hogy *a két csoport gyakorlatilag nem különbözik a munkanélkülivé válás módjában, döntő többségüket a munkáltatók bocsátották el, és nem saját elhatározásukból hagyták ott munkahelyüket.* Nem igazolható tehát az a közkeletű vélekedés, hogy a kizártak eleve felelőtlenebbek, hogy inkább otthagyják önként munkahelyüket azért, hogy a munkanélküli segély összegét felvehessék. A munkaviszony meg-

szűnésének módja azért is fontos, mert az akkor érvényben lévő rendelet szerint (A munkanélküli segélyről szóló 114/1988(XII.31)MT rendelet) a munkanélküli segély összege a munkaviszony megszűnésének módjától függött. Amennyiben a munkáltató szüntette meg a munkaviszonyt, akkor az előző évi átlagkereset 75 százalékát kapták segélyként, ha a munkavállaló mondott fel, akkor 65 százalékát, ha pedig a munkavállaló kilépett a munkahelyéről, akkor előző átlagkeresete 60 százalékát kapta. Az új foglalkoztatási törvény már nem a segély összegét illetően szankcionál, hanem a segély folyósításának kezdő időpontját szigorította meg. Akinek saját kezdeményezésére szűnt meg a munkaviszonya, az a munkaügyi központban való jelentkezés napjától számított 90 nap után kaphat csak munkanélküli segélyt.

A munkáltatók legtöbbször **létszámcsökkentésre, átszervezésre** hivatkozva szüntették meg a munkaviszonyt (30%). Az elbocsátás második leggyakoribb indoka a **csőd**, illetve a **vállalat felszámolása** volt (lásd 23. tábla). Érdemes kiemelni, hogy a kizártak 20 százalékát az időnyomunka lejártja miatt bocsátották el, ezzel szemben a járadékosoknál az időnyomunka egyáltalán nem szerepelt az elbocsátás okai között. Az elbocsátás okai között szerepelt még a meghatározott időre szóló szerződés lejártja, a közös meg egyezés, a munkavállaló alkalmatlansága a munkakör ellátására és szerepeltek egészségügyi okok is.

E kutatás keretében nem volt mód arra, hogy részletesebben foglalkozzam az elbocsátás körülményeivel, a kérdés során azonban kiderült, hogy a munkáltatók általában teljesen önkényesen és több esetben jogellenesen jártak el. A nyugati országokban az elbocsátásnak rögzített szabályai vannak, és az előkészítő fázisnak — főleg a tömeges elbocsátások esetén — döntő szerepe van. Ebben az előkészítő munkában általában részt vesznek a munkavállalók érdekképviseleti szervei, a munkaerőközvetítők és adott esetben az önkormányzatok. Az elbocsátások előkészítése csökkentheti az elbocsátottak munka nélkül töltött idejét, amennyiben időt ad a munkavállalóknak a tájékozódására, és a munkaügyi központoknak az átképző tanfolyamok megszervezésére, a lehetséges állásajánlatok felkutatására. Magyarországon csak néhány kísérlet történt a tömeges elbocsátások előkészítésére. Az 1991 márciusában elfogadott foglalkoztatási törvény már részletesebben szabályozza az elbocsátás módozatait. Legalább 10 fő elbocsátása esetén a felmondás előtt 30 nappal kell tájékoztatni a munkavállalókat és a munkaügyi központot. Legalább 50 fő elbocsátása esetén pedig 3 hónappal korábban. Ezekben az esetekben a munkavállalók képviselőit magában foglaló bizottság létrehozását is előírja a jelenleg hatályos törvény. Ez a törvény elvileg intézményes keretek közé tereli az elbocsátások előkészítésével és lebonyolításával kapcsolatos érdekegyeztetést. A korai tájékoztatásnak Magyarországon kiemelten fontos szerepe lenne, annál is inkább, mert az emberek túlnyomó többsége számára teljesen új élethelyzetet jelent a munkanélküliség. Nem tudom, hogy a törvény elfogadása mennyiben változtatta meg a munkáltatók magatartását. Tény azonban, hogy az általam megkérdezett **munkanélküliek 30 százalékát gyakorlatilag minden előzetes információ nélkül egyik napról a másikra bocsátották el.** Ezen felül néhány esetben a munkáltató szólította fel a munkavállalót, hogy mondjon fel, ez pedig az akkori szabályozás értelmében hátrányt jelentett a munkanélküli segély mértékének megállapításakor. Az emberek gyakran nincsenek tisztában jogaikkal. Csak néhány ember fordult munkaügyi döntőbizottsághoz jogsérelmének orvoslására, jogorvoslatot azonban egyikük sem kapott. *A munkáltatók elmaraszthatók továbbá amiatt*

is, hogy elbocsátott dolgozóikat nem világosítják fel arról, hogy mi a teendő akkor, ha nem találnak munkát. Az elbocsátottak háromnegyede nyilatkozott úgy, hogy a munkáltatótól nem kapott eligazítást, információt erre vonatkozóan (lásd 24. tábla). Feltételezhetnénk, hogy az idő előrehaladtával a munkáltatók beletanulnak az elbocsátások humánusabb lebonyolításába, és jobban odafigyelnek arra, hogy milyen segítő információkkal bocsátják útjukra a munkavállalókat. A felmérés adatai cáfolni látszanak ezt a feltételezést. Az 1988 és 1990 közötti periódusban egyáltalán nem javult a munkáltatók ezirányú magatartása. Az 1988-ban vagy korábban elbocsátottak ugyanolyan arányban nem kaptak segítséget, a tájékozódást elősegítő információt, mint az 1990-ben elbocsátottak (lásd 25. tábla). Nem hiszem, hogy elviselhetetlenül nagy idő és pénz ráfordítással járna, ha a munkáltatók és a munkaügyi központok együttműködnének az elbocsátottak számára nyújtandó előzetes tájékoztatás megszervezésében. Mindössze arra volna szükség, hogy az elbocsátottak megtudják, hogy melyik területi munkaügyi központhoz tartoznak, milyen feltételei vannak a munkanélküli segély folyósításának, és ehhez milyen „papírokkal” kell rendelkezniük.

A munkanélküliség váratlanul és felkészületlenül érte az embereket. A járadékosok többsége 1988, illetve 1989 során lett munkanélküli; ekkor még kevés tapasztalatot szerezhettek a munkanélküliségről közvetlen környezetükben. De a kizártak is — akik később, többnyire 1990 során lettek munkanélküliek — arról számolnak be, hogy váratlanul érte őket a munkanélküliség (lásd 26. tábla). Az emberek valahogy úgy gondolkodnak, hogy „igaz, hogy egyre nehezebb elhelyezkedni, és a tévében is mondják, hogy növekszik a munkanélküliség, de miért pont én ne találnék munkát, amikor eddig mindig volt valamilyen munkalehetőség”. A munkanélküliséggel mint eshetőséggel még azok sem számoltak, akik saját maguk mondtak fel vagy léptek ki munkahelyükről. A munkanélküliségtől általában félnék az emberek, de mint számukra is reális kockázattal nem számolnak. Ezért is hat rájuk olyan bénítóan az új helyzet.

3. Kapcsolatfelvétel a munkaügyi központtal

Az emberek a munkaviszony megszűnte után csak hosszabb-rövidebb idő elteltével definiálják magukat „munkanélküliként”, mert — érthetően — szeretnék elkerülni ezt a negatív címkét. A megkérdezettek döntő többsége (87%a) a munkaviszony megszűnése után megpróbált önerőből munkát találni, próbálkozásaik azonban nem jártak sikerrel. Amíg nem jelentkeznek munkanélküli segélyért, addig köztes állapotban vannak; ha már kapnak segélyt, akkor nincs „kibújás”, a környezetük is munkanélküliként fogja számontartani őket. Mire eljutnak a munkaügyi központba — főleg az elbocsátottak — több lélektani fázison mennek keresztül: a munkahely elvesztése, illetve a sikertelen munkahely keresés okozta sokk hatására nem tudják, hogy mihez kezdjenek, a cselekvés helyett a düh dominál, majd a depresszió. Az egyik legnehezebb lélektani tényező, hogy az embereknek le kell küzdeniük a szégyenérzetüket, amiért olyan helyzetbe jutottak, hogy rászorulnak a segélyre. Az volt a tapasztalatom, hogy ez különösen a férfiak és a falun élők számára jelentett megpróbáltatást. A férfiaknál méginkább jellemző, hogy a munkanélküli segély kérelem előtt megpróbálnak önerőből munkát találni, — valószínűleg ezzel is magyarázható, hogy a férfiaknál általában hosszabb idő telik el a mun-

kaviszony megszűnése és a munkaügyi központ felkeresése között, mint a nőknél. (lásd 27. tábla és 28. tábla).

Az egyéni elhatározás azonban még nem elégséges feltétel a munkaügyi központtal való kapcsolatfelvételhez. Rendelkezni kell azzal az információval is, hogy hol és milyen módon lehet munkanélküli segílyt kapni. Amint ezt sejteni lehetett, a legtöbb ember **informális csatornán, ismerősökön keresztül** jutott ehhez az információhoz (34%). Az, hogy a tanácshoz, önkormányzathoz fordultak felvilágosításért, főleg a falun élők esetében volt jellemző (17%). A munkáltatók csak a harmadik legfontosabb információforrásnak számítanak a sorban (15%). Ezenkívül meghatározó még a tömegkommunikációs eszközök (TV, sajtó, rádió) hatása, amelyek segítségével a munkanélküliek 13 százaléka szerezte meg a szükséges információkat (lásd 28. tábla). A munkanélkülieknek nyilvánvalóan az az érdekük, hogy minél előbb eljussanak a munkaügyi központba, hisz akkor maradnak a legrövidebb ideig jövedelem nélkül. A felmérés adatai szerint erősen szóródik az, hogy ki milyen gyorsan jut el a munkaügyi központba. Az emberek 40 százaléka már a munkaviszony megszűnése utáni két héten belül eljutott a munkaügyi központba, az ellentétes póluson viszont a megkérdezettek 15 százaléka csak több mint 6 hónap után kereste fel a munkaügyi központot (lásd 29. tábla).

A munkanélkülivé vált emberek fele (52%) egy hónapon belül jutott el a munkaügyi központba. Az információk megszerzésének módja azonban jelentősen befolyásolta, hogy ki milyen gyorsan kereste fel a munkaügyi központot. A legtöbben azok közül keresték fel egy hónapon belül, akik a volt munkáltatójuktól kaptak felvilágosítást teendők felől (87%), illetve azok, akik a tanácshoz (önkormányzathoz) fordultak (60%). A tömegkommunikáció hatása már esetlegesebb volt, a legkevésbé hatékonyak pedig az informális csatorna bizonyult (34%) (lásd 30. tábla).

Ezek a tények is bizonyítják, hogy milyen fontos volna, hogy a munkáltatók jobban odafigyeljenek erre a kérdésre, és feladatuknak tekintsék, hogy megfelelő információk birtokában engedjék útjuk munkavállalóikat. Az előző évekhez képest az 1990-ben munkanélkülivé váltak körében némi javulás mutatkozik ugyan a munkáltatók felvilágosító tevékenységében, de minőségileg ez sem hozott változást. Természetesen ebben a folyamatban a munkaügyi központok közvetítésével a munkaügyi kormányzatnak is szerepet kellene vállalnia, mégpedig nagyon sürgősen. Ez annál is fontosabb volna, mivel 1990-ben az informális csatornán szerzett információ súlya is növekedett, és 1989-hez képest összességében csökkent azok aránya, akik a munkanélkülivé válást követő egy hónapon belül eljutottak a munkaügyi központba (lásd 31. tábla).

Amikor valaki felkeresi a munkaügyi központot, akkor még nem kap rögtön munkanélküli segílyt. Az illető általában még nem rendelkezik az összes dokumentummal, így ezeket utólag kell beszereznie. Másrészt, ha a munkaügyi központ tud a számára megfelelő munkahelyet ajánlani, akkor azokat előbb végig kell járnia. Jellemzőbbnek bizonyult azonban az, hogy a munkaügyi központ már a kezdet kezdetén sem tudott állást ajánlani a jelentkezőknek (lásd 32. tábla). Ebben nem volt különbség a kizártak és a járadékosok között. Mindkét csoportban 55 százalék körül volt azoknak az aránya, akiknek a központ nem tudott a regisztráció időpontjában munkahelyet ajánlani.

Ha valaki minden szempontból eleget tett ezeknek a formásokoknak még az sem volt biztosíték arra, hogy rövid időn belül hozzájutott a segílyhez. *A munkanélküliség gyors növekedésével párhuzamosan lassult a segílyek kifizetésének üteme.* Az 1988-ban jelent-

kezők 86 százaléka még a megjelenést követő 1 hónapon belül megkapta az első segélyt. 1990-ben ez az arány már 40 százalékra csökkent. Sőt, 1990-ben 23 százalékra nőtt azoknak az aránya, akik több mint 2 hónap elteltével kapták kézhez az első munkanélküli segélyt (lásd 33. tábla). 1988-ban ilyen hosszú várakozási idő még egyáltalán nem fordult elő. Mivel pedig az emberek egy része már huzamosabb ideje munka nélkül volt, mielőtt eljutott a munkaügyi központba, az akár nagyon alacsony összegű segély kérése is súlyos krízishelyzeteket idézhetett elő ezekben a családokban.

A munkaügyi központnak a munkanélküli jelentkezők el kell magyaráznia, hogy milyen feltételei vannak a munkanélküli segély folyamatos folyósításának. Ha az ügyintézőnek több ideje van, akkor szóban is hangsúlyozza a legfontosabb szabályokat, ha erre nincs mód, akkor felhívja a munkanélküli figyelmét, hogy a munkanélküli könyvecskéjében részletesen le vannak írva a követelmények. A járadékosok 99 százaléka, sőt, a kizártak 90 százaléka is elismerte, hogy a szükséges felvilágosítást megkapta (lásd 34. tábla). Kérdés persze, hogy az ügyintéző megfelelően tudja-e mérlegelni, hogy ki az, aki képes megérteni, feldolgozni a törvény hivatalos szövegét, és ki az, akinek szüksége van a szóbeli magyarázatra. Az is kérdés, hogy a kizártak esetében sok-e vagy kevés az a 10 százalék, aki azt válaszolta, hogy neki nem adták meg a szükséges előzetes információkat. Utólag nagyon nehéz eldönteni, hogy ez a körülmény milyen mértékben játszott közre a későbbi kizárástásukban, erre a tényre azonban mint mentő körülményre nem hivatkozhattak.

A munkanélküliek általában havonta egyszer kötelesek megjelenni a munkaügyi központban, hogy lepecsételtessék a munkanélküli könyvecskéjüket, és ha a központ tud állást ajánlani, megkapják a közvetítési papírt. A megkérdezettek 15 százalékának viszont ennél gyakrabban, hetente vagy kéthetente kellett jelentkeznie (lásd 35. tábla). Nem derült ki egyértelműen, hogy ennek inkább ellenőrző funkciója van-e, vagy inkább a szakképzettebbeknél alkalmazzák-e, akik számára gyakrabban tudnak állást ajánlani.

Mindkét csoportban 55 százalék volt azok aránya, akik számára a munkaügyi központ felkeresése útiköltséggel járt. Abszolút értelemben talán nincs is szó nagy összegekről, csupán 50–150 forintról, de ez a munkanélküliek költségvetésében, amelyben minden forint számít, relatíve nagy súlyt képvisel. A hatályos rendelkezések szerint „a munkanélküli részére a munkahely kereséssel kapcsolatos (ideértve a lakóhelyétől a munkaügyi központhoz történő oda- és visszautazást is), a tömegközlekedési eszközök igénybevételével felmerült **indokolt** helyközi utazási költséget meg kell téríteni”. (Foglalkoztatási Törvény 31. paragrafus) Hasonló rendelkezés a foglalkoztatási törvényt megelőzően is érvényben volt. Ennek ellenére azt tapasztaltam, hogy a költségtérítésnek ez a formája nem működik olajozottan. Egyrészt azok a munkanélküliek, akik nem a munkaügyi központtal azonos településen laknak, nem kapják automatikusan a költségtérítést, hanem nekik kell külön kérniük. Az ügyintéző jóindulatától függ, hogy felajánlja-e ezt a segítséget, vagy sem, illetve hogy egyáltalán tájékoztatja-e a munkanélkülit erről a lehetőségről. Másrészt, ha a munkanélküli más forrásból értesült arról, hogy számára elvileg jár utazási költségtérítés, és kéri az ügyintézőtől, akkor sem biztos, hogy „indokoltnak” minősítik kérelmét. Az nincs ui. szabályozva a törvényben, hogy mi számít „indokoltnak”, a munkanélküliek tehát ebben a kérdésben is kiszolgáltatottak az ügyintézőknek. A járadékosok nagyobb hányada kapott útiköltségtérítést, mint a kizártaké, de az ő csoportjukban is csak 32 százalék azok aránya, akik minden alkalommal, rendsze-

resen kaptak útiköltségtérítést. (Ennek formája egyébként a napra szóló ingyenes buszjegy. Azok, akik vonattal közlekedtek, eleve kimaradtak a juttatásból. Igaz, a megyén belül jellemzőbb a buszkozlekedés.) Voltak olyanok, akik esetenként kaptak, de nem rendszeresen és kiszámítható jelleggel, többségükben azonban sem a járadékosok, sem a kizártak nem jutottak hozzá ehhez a kedvezményhez (lásd 36. és 37. tábla). A kizártak 67 százaléka, a járadékosok 55 százaléka nem kapott utazási költségtérítést. A családok életszínvonalának ismeretében aligha valószínű, hogy a munkanélküliek felénél-kétharmadánál indokolható csak a térítés.

Az aktív foglalkoztatás-politika megvalósulásának egyik feltétele, hogy az ügyintézők és a munkanélküliek között **személyes kapcsolat** alakuljon ki. Enélkül nem képzelhető el, hogy az ügyintéző egyénre szabott javaslatokat tudna tenni a pályaorientációra vonatkozóan, akár munkahely ajánlatról, akár átképzésről vagy más megoldásról van szó. A minimális személyes kapcsolat kialakulása azért is elengedhetetlenül fontos, mert ha a munkanélküli azt érzi, hogy partnereknek tekintik a munkaügyi központ munkatársai, akkor sokkal nagyobb lesz a belső késztetése arra, hogy együttműködjön velük. A munkaügyi központ munkatársai és a munkanélküliek között csak akkor alakulhat ki — a szó igazi értelmében — együttműködés, ha viszonyuk a kölcsönös bizalmon alapul. Mindkét félnek lélektanilag nehéz helyzettel kell megküzdenie. Nem kétséges, hogy nagyon sok munkanélküli feldúltan, visszafojtott dühvel és agresszióval van tele, amikor először keresi fel a munkaügyi központot, és túlérzékenysége miatt az első „rossz szóra” ugrásra készen áll. Ám ők vannak kiszolgáltatott helyzetben, tehát a munkaügyi központ munkatársainak a feladata volna, hogy megértő és segítőkész magatartásukkal pozitív irányba fordítsák a viszonyt. A munkanélküliek megérik, ha a másik, ráadásul a hatalommal rendelkező fél azzal a hozzáállással ül le az asztal másik oldalához, hogy „lehet, hogy te a saját hibádból lettél munkanélküli, és ráadásul segínyt kapsz, akkor ne legyenek külön kívánságlistáid, ne akadékoskodj, hanem mindent csinálj úgy, ahogy azt én mondom”. Nyilvánvaló, hogy a munkaügyi központok munkatársainak a munkanélküliekhez való viszonyát, a velük szemben alkalmazott eljárásmodokat hatalmi pozíciójuk mellett az objektív feltételek szabta korlátok (a rendelkezésre álló idő, jogszabályi kötöttségek, a rendelkezésre álló eszközök korlátozottsága) és az általuk képviselt szemlélet eredőjeként lehet értelmezni. **Az egyenlő partnerségi viszony kialakulása nélkül azonban a munkanélküliek a passzív ellenállás magatartási szabályait követik a munkaügyi központ munkatársaival szemben**, ahelyett, hogy az ügyintézőknek sikerült volna megnyerniük őket arra, hogy aktívan részt vegyenek saját sorsuk alakításában. A pozitív személyes kapcsolat kialakulásának fontosságát tükrözi, hogy a munkaügyi központ működésének megítélésében a munkanélküliek részéről kiemelt szerepet kap az ügyintézők emberi hozzáállása. A munkaügyi központ munkatársait nem szakmai tevékenységük, nem is az általuk nyújtott megoldási lehetőségek szerint, hanem **emberi magatartásuk** alapján ítélik meg a munkanélküliek. Azok, akik pozitívan nyilatkoztak róluk, azt emelték ki, hogy „rendesek”, „segítőkészek”, „szépen beszélnek az emberrel”, akik pedig negatív minősítést adtak, azok azt hangsúlyozták, hogy „lenézik az embert”, „gyanakvóak”, „nem emberségesek”, „igazságtalanok”. Megítélésem szerint a megkérdezett munkanélküliek minősítései, főleg a járadékosok esetében, akik többnyire jelenleg is függőségi viszonyban vannak a munkaügyi központtal, inkább a pozitív válaszok irányába tolódtak el. De még a kizártak egy részénél is tapasztalható volt a válaszádsban,

hogy „biztos, ami biztos, nem mondanak rosszat”. A járadékosok 73 százaléka, és a kizártak 34 százaléka pozitívan nyilatkozott a munkaügyi központ munkatársairól. A járadékosok körében elenyésző azoknak az aránya, akik kategorikusan negatív formában fogalmazzák meg a véleményüket, és amennyiben negatívumot említenek, akkor az objektív lehetőségek (állásajánlatok, az ügyfélre fordítható idő) szűkösségét emelik ki. A kizártak közel fele negatívan ítélik meg a munkaügyi központ munkatársairól, 17 százaléka pedig az „is-is” álláspontján van (lásd 38. tábla).

A kívánatos tendenciákkal ellentétben, a munkanélküliség növekedésével az ügyintéző és a munkanélküliek közötti személyes kapcsolat kialakulásának az esélye egyre csökken, hiszen a munkaügyi központok létszáma nem növekszik olyan ütemben, mint a munkanélkülieké.⁹ Kíváncsi voltam arra, hogy a személyes kapcsolat hiánya, a munkanélkülivel való találkozás rövidsége vajon milyen mértékig játszik közre abban, hogy valakit kizárnak a munkanélküli segélyből. Az adatokból csak közvetve — az ügyintézőre várakozás hossza alapján — tudunk következtetni arra, hogy az egyes Somogy megyei körzetekben mennyire megterheltek a munkaügyi központ ügyintézői. Hosszú várakozásnak azt tekintettem, ha a munkanélkülinek több, mint egy órát kellett várakoznia az ügyintézőre, amikor az előre megbeszélt időpontban felkeresi a munkaügyi központot. A két csoportot együtt kezelve a munkanélküliek egyharmadának kellett 1 órát meghaladó ideig várakoznia az ügyintézőre. Ha a várakozási időt külön-külön vizsgáljuk a két csoportban, akkor azt látjuk, hogy a kizártaknál jellemzőbb volt a hosszú várakozási idő, mint a járadékosoknál. A kizártak 39 százaléka, a járadékosok 22 százaléka kellett átlagosan 1 órát meghaladó ideig várakoznia az ügyintézőre (lásd 39. tábla). A leghosszabb ideig Siófokon, Boglárlellén és Kaposváron kell várakozniuk a munkanélkülieknek, éppen azokban a körzetekben, ahol a kizárás esélye a legnagyobbak bizonyult (lásd 40. tábla). Tehát, ha elfogadjuk azt a feltételezést, hogy az ügyintézőre várakozás ideje közvetve az ügyintézők megterheltségét jelzi, akkor a kizárás azokban a körzetekben valószínűbb, ahol az ügyintézők inkább leterheltek, és ahol a személyes kontaktus kiépítése is nagyobb valószínűséggel marad el.

Kit lehet kizárni a munkanélküli segélyből?

A vizsgálatunkba került munkanélkülieket ugyan még az 1988-as rendelet¹⁰ alapján zárták ki a segélyből, de az 1991-ben elfogadott foglalkoztatási törvény¹¹ is ugyanazokat az elveket érvényesíti a segély megszüntetésével kapcsolatban, mint elődje. A munka-

9. Egyetlen olyan területtel találkoztam, amely a rutinfeladatokon kívül esett, és amelyre a jelek szerint odafigyel a munkaügyi központ: ez pedig a leszázalékolási eljárás megindítása a tartósan beteg munkanélküliek körében. A rokkantnyugdíj megszerzése természetesen nagyobb biztonságot jelent a munkanélküli számára, mint a munkanélküli segély (bár erősen hátrányos, hogy ilyen esetekben a munkanélküli segély összege alapján számolják ki a rokkantnyugdíjat). A figyelmet azonban az is motiválja, hogy a munkaügyi központnak érdeke, hogy a rendszerből kikerüljenek azok az emberek, akiknek semmi esélyük nincs az elhelyezkedésre.

10. A Minisztertanács 114/1988. (XII.31.) MT rendelete a munkanélküli segélyről.

11. 1991. évi IV. törvény a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról.

nélküli segély folyósításának feltétele, hogy a munkanélküli együttműködjön a munkaügyi központtal, rendszeres kapcsolatot tartson vele, a felajánlott munkalehetőségeket felkeresse, maga is részt vegyen megfelelő munkahely felkutatásában, törekedjen arra, hogy a munkaviszony létrejöjjön, és a megfelelő munkahelyet, illetve átképzési lehetőséget elfogadja. Tehát a segély folyósításának két legfontosabb kritériuma, hogy a munkanélküli **havonta egyszer** (ritkább esetben hetente egyszer) a munkaügyi központ által megadott időpontban megjelenjen, illetve a felkínált munkahelyeket felkeresse, és ha azt a központ „**megfelelőnek**” ítéli, akkor azt köteles elfogadni.

A következő kérdés tehát az, hogy mi minősül megfelelő munkahelynek. Hivatalosan négy szempontot vesznek figyelembe. Az első a képzettségi szint, a második az egészségi állapot, a harmadik a várható kereset és a negyedik az utazási idő. Néhány megjegyzés a „**megfelelő munkahely**” kritériumairól:

1. A **képzettség** az a tényező, amely az objektív mérlegelés szempontjából viszonylag a legkevesebb gondot okozza. Bár konfliktus tárgyát képezi, hogy a munkaügyi központ nem differenciál eléggé az alapfokú, a középfokú és a felsőfokú képzettségi szinteken belül. Szintén problémát jelent, ha valaki képzettségi szintje alatt vállalt munkát, mert akkor már a munkaügyi központ nem köteles figyelembe venni az eredeti szakképzettséget. Ez főleg azoknál fordul elő, akik a munkanélküli segély elkerülése érdekében alacsonyabb színvonalú munkát vállaltak, de utána — második lépcsőben — mégis munkanélküliekké váltak. További probléma, hogy a képzettségi szint a munkaügyi központ által felajánlott képzésekkel /átképzéssel/ együtt értelmezendő. Ez azt jelenti, hogy kötelező részt venni mindennemű átképzésen függetlenül attól, hogy azok mennyire találkoznak az egyéni igényekkel. Természetesen nem az a gond, hogy az átképzéseken kötelező részt venni, még kevésbé az, hogy vannak átképzések (— inkább az a baj, hogy viszonylag kevés van belőlük), hanem az a gond, hogy a tanfolyamokat nem egyénre szabottan választották ki. Más országok gyakorlata megmutatta, hogy az átképzések sikerességének előfeltétele, hogy azok minél inkább igazodjanak az egyéni adottságokhoz, igényekhez.

2. Azt, hogy egy munkakör megfelel-e a munkanélküli **egészségi állapotának**, az adott munkahely üzemorvosa hivatott eldönteni (amennyiben van ilyen). Az alkalmassági vizsgálatok azonban az esetek túlnyomó többségében felületesek, és nem a munkavállaló érdekeit veszik figyelembe. Ha a munkanélküli feltárja, hogy milyen egészségi problémái vannak, könnyen abba a gyanúba keveredik, hogy „nem törekszik a munkaviszony létrehozására”.

3. Ha a **várható kereset** akár egy forinttal is magasabb, mint a munkanélküli járadék (segély), akkor a munkanélküli már köteles elfogadni az adott munkahelyet. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy sokszor a hivatalos minimálbér alatti ajánlatokat is kötelesek elfogadni. Ha azt vesszük, hogy a segély az előző átlagkereset 70 százaléka (de lehet 50 százaléka is), és hogy általában hosszabb idő telik el az utolsó munkahely megszűnése és az elhelyezkedés között, akkor — az inflációval számolva — ez abszolút értelemben gyakran közel 60 százalékos vásárlóerő csökkenést jelent.

4. A **utazási idő** maximumát a törvény 3 órában határozza meg. A három órás utazási idő önmagában is sok, de ha ehhez hozzávesszük, hogy a tömegközlekedési eszközök nem mindig igazodnak a munkaidő-beosztáshoz, akkor kiderül, hogy a tisztán 3 órás utazási idő a gyakorlatban ennél sokkal több is lehet.

A kizárás: a munkaügyi központ szemszögéből

A munkaügyi központ egyszerre lát el **szolgáltató** és **hatósági** funkciót. Még mindig jelen van az a szemlélet — ha csökkenő mértékben is —, hogy a munkanélküliek a hibásak abban, hogy munkanélküliekké váltak, és ki kell szűrni közülük azokat, akik nem igazán törekednek arra, hogy elhelyezkedjenek, hanem csak a segélyt akarják felvenni. A rendszerbe belépőknek a kezdet kezdetén meg kell küzdeniük az ügyintézők általános gyanakvásával. Ne feledkezzünk meg arról a fontos lélektani körülményről sem, hogy az ügyintézők esetleg maguk is a kiutalt segélyeknél nem sokkal magasabb bérért napi nyolc órát dolgoznak általában nehéz munkakörülmények között. A munkaügyi szervezet nem volt felkészülve a munkanélküliek számának gyors növekedésére. A többletmunka terheit a munkanélküliekkel foglalkozó ügyintézőknek kell viselniük. Az egy munkanélküliire fordítható idő fokozatosan csökken. A személyes kapcsolat kialakításának egyre kisebb az esélye. Az ügyintézés szükségszerűen egyre formálisabbá válik. Az ügyintéző munkáját aszerint ellenőrzik, hogy minden esetben a rendelkezéseknek megfelelően járt-e el, és van ugyan némi lehetőség a szubjektív mérlegelésre, de az ügyintéző számára a legkisebb kockázatot és a legkevesebb munkát a formális eljárás mód jelenti.

Fontos kiemelni, hogy a kizárások többsége a segélyezés kezdeti szakaszára, általában az első három hónapra esik. A kizártak 29 százalékát a munkanélküli segély folyósításának kezdetét követő 1 hónapon belül már kizárták, és 70 százalékuk három hónapnál rövidebb ideig kapta a munkanélküli segélyt (lásd 41. tábla). Ha valakinek sikerült legalább három hónapig bennmaradnia a rendszerben, akkor már sokkal nagyobb a valószínűsége, hogy a nagyon formális kritériumok mellett az ügyintézők mérlegelni fogják egyéni helyzetét és igényeit. Ugyanolyan okok miatt, amelyek miatt az újonnan jötteket kizárják a rendszerből, a régóta segélyezetteket nem feltétlenül zárják ki. Kiderült, hogy a járadékosok körében majdnem ugyanolyan gyakran fordult elő az, hogy nem keresték fel a munkaügyi központot a megadott időpontban, mint a kizártaknál (a járadékosok 32 százaléká, a kizártak 39 százaléká). Az sem csak a kizártakra jellemző, hogy nem fogadták el a munkaügyi központ által felajánlott munkahelyet vagy átképzési lehetőséget. A járadékosok között 25 százalékban találtunk olyanokat, akik nem fogadták el a munkaügyi központ által felajánlott munkahelyet. (A kizártak esetében ez az arány természetesen magasabb, 71 százalék volt, de emiatt közülük sem zártak ki mindenkit.) Tehát a szubjektív megítélés elemei igenis jelen vannak a rendszerben. Nem is lehet kizárni, hiszen a munkaügyi központok olyan emberek sorsáról döntenek, akik rengeteg problémával küszködnek, krízishelyzetben vannak. Ugyanakkor a munkanélküli számára kiszámíthatatlan, hogy mikor talál megértésre, és mikor alkalmazzák vele kapcsolatban szigorúan a törvény betűit. A jogtalanul segélyezett kiszűrésére irányuló hatósági törekvéseknek olyanok is áldozatul esnek, akiket egy kicsit körütekintőbb és emberibb mérlegelés esetén nem kellene kizárni. A kérdés az, hogy ha csak nagy „hibaszázalékkal” lehet kiszűrni az abszolút számban kevés jogtalanul segélyezettet, akkor nem volna-e emberségesebb megoldás „futni hagyni” azt a keveset, mint az, hogy olyan emberrel is megvonják a segélyt, akik számára ez létszükséglet. Az elmúlt időszak eseményei arra engednek következtetni, hogy a munkaügyi központok hatósági funkciója tovább növekszik. A munkaügyi központok szervezetén belül külön részleget hoztak létre

a segéllyel való visszaélések felderítésére, a segély mellett feketén dolgozók kiszűrésére. A bizalmatlanság erősödése csak negatívan befolyásolhatja a szervezet amúgyis háttérbe szorult humánszolgáltató funkcióját, arról nem is beszélve, hogy azt senki nem ellenőrzi, hogy a munkanélkülieket mikor érik jogtalanságok.

A kizárás : a munkanélküliek szemszögéből

A kizárás leggyakoribb oka, hogy a munkanélküli **nem fogadta el a felajánlott munkahelyet**. Ez az indok szerepelt az esetek több mint felében (54%). A második leggyakoribb indok az volt, hogy a munkanélküli **nem jelent meg a megadott időpontban a munkaügyi központnál**. Ezért vonták meg a segélyt a kizártak több mint egynegyedétől (28%). Az indokok között szerepelt még az is, hogy a munkanélküli **nem kereste fel a felajánlott munkahelyet (4%)**, vagy **nem fogadta el a felajánlott átképzést (4%)**, illetve, hogy **nem törekedett arra, hogy a munkaviszony létrejöjjön (4%)**. De néhány esetben (4%) az is előfordult, hogy a segélyezett saját maga kérte, hogy szüntessék meg a segélyét, mert szégyellte, hogy rászorul, vagy mert úgy ítélte meg, hogy nem beszéltek vele emberségesen.

A kizárás általában teljesen váratlanul érte az embereket. Ők ugyanis az esetek legnagyobb részében meg voltak győződve arról, hogy nem hágják át a munkaügyi központ szabályait, vagy ha mégis, akkor olyan indokokat tudnak felhozni mentségükre, amelyeket a központnak el kellene fogadnia.

Nézzük meg, hogy milyen indokok alapján utasították vissza a munkanélküliek a felajánlott munkahelyeket (lásd 42. tábla). A leggyakrabban előforduló érv a „**túl alacsony kereset**” volt. A felajánlott munkahelyek 30 százalékát ezzel az indokkal utasították vissza. Hozzá kell tennünk, hogy a munkaügyi központ olyan munkahely elfogadására is kötelezheti a munkanélkülit, ahol a várható kereset a jelenlegi minimálbér alatt van.

Egy húsz éves, szakképzettség nélküli fiatalembernek két munkahelyet ajánlottak fel. Az első ajánlat az volt, hogy legyen postás. Az addig rakodómunkásként dolgozó fiú nem tudta elképzelni magát postásként, és nem fogadta el a munkahelyet. Másodszor felajánlották, hogy legyen udvaros a gimnáziumban, de ezért a munkáért kevesebb fizetést kapott volna kézhez, mint a 4600 forintos segélye. Úgy döntött, hogy ezt a munkakört sem fogadja el. Ekkor kizárták a segélyből. A fiú rokkantnyugdíjas szüleiivel él együtt, és jelenleg is munkanélküli, időnként alkalmi munka gyanánt rakodómunkát végez. Tehergépkocsi-vezetői jogosítványt szeretne szerezni, de ez 40 ezer forintba kerül, ezért számára jelenleg elérhetetlen.

Olyan probléma is felmerült, hogy a munkáltató a hivatalos állás bejelentésnél magasabb jövedelmet jelölt meg, mint amelyet a helyszínen a munkanélkülinek ajánlott: A munkaügyi központ a vitás esetekben sohasem vállalja a szembesítést, hanem abból indul ki, hogy a „munkanélkülinek úgy sincs igaza”.

Egy 59 éves férfinak, aki addig 4200 forintos segélyt kapott, 5600 forint fizetéssel ajánlottak munkahelyet — a munkaügyi központban. A helyszínen a vállalat 3900 forintot kínált fel. A férfi nem fogadta el a munkahelyet, és kérte a munkaügyi központ vezetőjét, hogy

vállalja a szembesítést a vállalat képviselőjével. Azt a választ kapta, hogy „látatlanban is a vállalatnak hisz, szembesítésre nem hajlandó”.

Számos olyan esettel találkoztam, ahol a felajánlott munkakörrel járó kereset ugyan magasabb volt, mint a segély, de alacsonyabb, mint az utolsó munkahelyen kapott kereset. Lélektanilag az emberek nagyon nehezen viselik el, hogy a megelőző keresetnél kevesebért vállaljanak munkát. Érthető módon úgy élik meg, hogy „ezért a pénzért nem érdemes dolgozni, még azon az áron sem, ha ez adott esetben a segély megvonásával jár”. Az emberek egy része inkább vállalja, hogy elessen a segély összegétől, mint hogy az önbecsülését romboló munkakört elvállaljon.

Sajátos probléma azoké, akiknek tavasztól őszig van bevált munkahelyük, és biztosak abban, hogy az idény elején visszaveszi őket a régi munkahely. Ezek az emberek nem szívesen vállalnak az átmeneti téli hónapokban alacsony fizetésért állandó munkahelyet. A Balaton vonzáskörzetében dolgozó munkaügyi központok nehezen tudják kezelni ezt a problémát. Úgy tűnik, informális módon gyakran elfogadják, hogy télen segélyezzék azokat, akiknek biztosan van állásuk tavasztól. Ezeknek az embereknek egyszerűen nem is ajánlanak fel állást.

Általában véve elég nagy mozgásteret van a munkaügyi központnak abban, hogy kinek milyen állást ajánl fel. Az ügyintézőnek módjában áll előre megbeszélni a munkanélkivel, hogy érdekli-e ez vagy az az állás. Abban sincs teljesen kialakult gyakorlat, hogy milyen esetekben lehet visszautasítani egy állást, és milyen esetekben nem. Van ahol elnézően kezelik az első visszautasítást, és csak a második vagy harmadik esetben élnek a kizárással. Mindezek informálisan zajlanak, és adott esetben a munkanélküli számára teljesen kiszámíthatatlan, hogy milyen elbánásmódban fog részesülni.

A munkahelyek elutasításának második leggyakoribb indoka a **három műszakos munkarend**, illetve a **rossz munkaidő-beosztás**. (17%-ban fordult elő.) A több műszakos munkarend, illetve a rossz munkaidő-beosztás többnyire a kisgyermekes anyákat érinti hátrányosan. A jelenlegi törvény nem említi a „megfelelő munkahely” kritériumai között a műszak-beosztást, így ha a felajánlott munkahely megfelel a munkanélküli képzettségének, egészségi állapotának és a három órás utazási időn belül van, akkor a munkanélküli köteles azt elfogadni. A munkaügyi központ a saját nyilvántartásában rögzíti, hogy az adott személy milyen műszak-beosztásban kíván dolgozni. Tehát ismét csak az ügyintézőtől függ, hogy ajánl-e olyan munkahelyet, amely az igényekkel ellentétes vagy sem. Sok esetben figyelembe veszik a műszak-beosztásra vonatkozó igényeket, de nem mindig — ezért kiszámíthatatlan a központ magatartása.

Egy 30 éves asszony 4 éves és 9 éves kisgyerekekkel, rokkantnyugdíjas férjjel egy műszakos állást kért a munkaügyi központtól. Két állást ajánlottak neki. Az egyik esetben egy középiskolában kellett volna takarítani az iskolai rendezvények után. Ez sok esetben azt jelentette volna, hogy este hat óra után lehet elkezdni a takarítást, miközben lakóhelyére az utolsó busz nyolc órakor indult. A második esetben reggel nyolc órától kézbesítői munkát kellett volna ellátnia, és délután négy óra után takarítani. Mindkét esetben megoldhatatlan lett volna a gyerekek ellátása, illetve a közlekedés. A kizárás ellen az asszony fellebbezett, választ azonban többszöri sürgetés ellenére sem kapott a vizsgálat időpontjáig. Több hónap után végül idénymunkához jutott a régi munkahelyén.

A felajánlott munkahelyek visszautasításának harmadik leggyakoribb indoka a **túl hosszú utazás, a rossz közlekedés, illetve az útiköltségtérítés hiánya** volt (14,5%). A falvakban lakó emberek elhelyezkedésének ez az egyik gátja, és a segélyből való kizárásuknak döntő oka. A rossz közlekedés miatt a falusi lakosság a munkavállalási lehetőség szempontjából eddig is hátrányban volt, az azonban új jelenség, hogy a vállalatok nem hajlandók megtéríteni a bejárók útiköltségét. Kaposváron például gyakorlatilag nincs olyan vállalat, amely 15 kilométeres körzetnél távolabbi helyről hajlandó volna munkavállalókat alkalmazni. A bérletárak emelkedése miatt azonban az útiköltség sok esetben eléri az ajánlott kereset 25-50 százalékát.

Egy nagyon szegény sokgyermekes férfi úgy vesztette el a munkahelyét, hogy megvonták tőle az útiköltség támogatást, amely a 3300 forintos nettó kereset mellett további 830 forintot jelentett. A munkaügyi központ **ugyanerre** a munkahelyre közvetítette ki, ahol két hónapra alkalmazták volna. A férfi azt kérte a munkahelytől, hogy előlegezzék meg neki a 830 forintos bérlet árát, hogy tudjon közlekedni. Mivel ezt nem kapta meg, nem fogadta el a munkahelyet, így kizárták a segélyből. A férfi és felesége jelenleg munkanélküli, egyikük sem kap segílyt, egyedüli jövedelemforrásuk a családi pótlék.

Egy másik esetben egy 35 éves elvált nő két iskoláskorú gyerekkel (12 éves és 7 éves) felszolgálóként dolgozott egy olyan üdülőben, ahol télen biztosítottak a dolgozók számára ipari összeszerelő munkát. Abban az évben ezt nem sikerült megszervezni, így munkanélkülivé vált. Olyan munkahelyet ajánlottak neki, ahol két műszakban kellett volna dolgoznia, és az addiginál messzebbre kellett volna utaznia. A gyerekek miatt ezt nem tudta megoldani. A kizárás után fellebbezett, de nem kapott érdemben választ fellebbezésére. Két hónapig nem volt semmilyen keresete, a családi pótlékból és a tartásdíjból éltek. (Szerencséjére két hónap után visszakerült régi munkahelyére.

Ez is olyan eset volt, ahol formailag a munkaügyi központ nem követett el hibát, a körülmények ismeretében azonban nyilvánvaló, hogy az asszonynak nem volt más választási lehetősége. A jelenlegi szabályozás a gyermeküket egyedül nevelő szülők, illetve a 10 év alatti gyerekeket nevelő nők számára a 3 óra utazási időt 2 órában maximálja. De a legtöbb esetben ez sem jelent megoldást a falvakban lakók számára.

A visszautasítás negyedik leggyakoribb oka az volt, hogy valamilyen okból kifolyólag **nem tetszett a munkakör vagy a főnök** (13%).

Egy varrónó szakképzettséggel rendelkező asszonynak például felszolgálást ajánlottak egy presszóban. Előzőleg nem a szakmájában dolgozott, hanem boltvezető volt az AFÉSZ-nél, és így a munkaügyi központ nem volt köteles figyelembe venni a szakképzettségét. A felszolgálást az asszony nem vállalta, mert „szinten alulinak” érezte. Egy másik esetben a munkanélküli ismerte leendő főnökét, és nagyon rossz véleménnyel volt róla, ezért nem akarta elvállalni azt a munkát. És volt olyan eset is, hogy valakit oda akartak visszaküldeni beosztottnak, ahol addig ő volt a főnök.

A visszautasítás indokai között szerepelt még az is, hogy a felajánlott munkakör **nem felelt meg a munkanélküli egészségi állapotának** (8,5%) vagy **szakképzettségének** (6%).

Egy 35 éves epilepsziás és gerincműtétes férfinak, aki addig portásként dolgozott, **rakodómunkát** ajánlottak kétszer is. A férfi orvosi igazolással bizonyította betegségeit, és kérte, hogy ajánljanak neki könnyebb munkát, mert ezeket nem fogja bírni. Azt a választ kapta, hogy neki semmilyen munka sem tetszik, és ki is zárták a segélyből. A vizsgálat időpontjában már egy éve munkanélküli, a nővére családjá tartja el, most akarják elindítani a leszázalékolási eljárás.

Emlékeztetőül jelzem, hogy a kizártak közel egyharmada számolt be olyan egészségi panaszokról, betegségekről, amelyek korlátozzák munkavégzési képességüket.

Összefoglalva az eddig elmondottakat: a kisgyermekes anyák, a falun élők és a betegek nemcsak a munkanélkülivé válás esélyét tekintve vannak hátrányos helyzetben, hanem annak is nagyobb a valószínűsége, hogy a munkanélküli segélyből kizárják őket.

Fentebb már említettem, hogy a kizárásra az esetek több mint egynegyedében (28%-ban) az adott okot, hogy a munkanélküli **nem jelent meg a megadott időpontban a munkaügyi központban**. A magyar szabályozás tulajdonképpen liberális ate tekintetben, hogy a munkanélkülinek milyen gyakran kell jelentkeznie. Belgiumban például a munkanélkülieknek mindennap más időpontban „lyukasztania” kell a munkanélküli kártyáját. Ezzel akarják megakadályozni a fekete munkavállalást. Ugyanakkor a munkanélküli saját maga döntheti el, hogy milyen gyakran keresi fel a munkaerőkövetítő hivatalt, hogy érdeklődjön az álláslehetőségek felől. Az ennél liberálisabb gyakorlatot követő Hollandiában egyáltalán nincs meghatározva, hogy a munkanélkülinek milyen gyakran kell jelentkeznie. A biztosító és a munkaerőkövetítő hivatal egymástól teljesen elkülönülten tevékenykedik. A biztosító képviseli a hatóságot, a munkaerőkövetítő hivatal viszont kizárólag szolgáltató funkciót lát el. A munkaerőkövetítő hivatal nem köteles az információkat kiadni a biztosítónak. A biztosító szűrőpróbaszerűen kötelezi a munkanélkülit, hogy jelenjen meg és dokumentálja, hogy milyen erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy új munkahelyet találjon. A munkaerőkövetítő kizárólag azzal foglalkozik, hogy a kliensnek megadja a legnagyobb segítséget abban, hogy a lehető leg-rövidebb időn belül megtalálja azt a munkahelyet, amely a saját szempontjából jól illeszkedik munkakarrierjébe.

A magyar szabályozás abban tehát liberálisnak mondható, hogy általában csak havonta egyszeri megjelenést tesz kötelezővé. Ugyanakkor azonban ragaszkodik ahhoz, hogy csak azon a napon lehet megjelenni, amelyet a munkanélküli könyvecskében megadnak. Ezalól elvileg csak az orvosi igazolás mentesít. Tehát attól függetlenül kötelező megjelenni, hogy a munkaügyi központ tud-e vagy nem tud állást ajánlani. A jelentkezés többnyire formálissá vált, mert egyre ritkábban fordul elő, hogy a munkaügyi központ valóban tud állást ajánlani. Az utazást és a több órás várakozást figyelembe véve az irodában való megjelenés gyakorlatilag egész napos elfoglaltságot jelent. A munkanélkülieket tájékoztatják arról, hogy a segély folyósítása érdekében eleget kell tenniük ennek a kötelezettségüknek, de érthetetlen számukra, hogy miért van annak akkora jelentősége, ha egy vagy két nappal később jelennek meg. Ráadásul környezetükben találkozhattak olyan példakkal, amikor személyes problémák miatt elnézte a munkaügyi központ az egy-két napos késést. A kizártak 39 százalékával esett meg, hogy nem jelentek meg a megadott időpontban, de csak 28 százalékuk esetében vált ez a kizárás indokává. Az esetek túlnyomó többségében már az első késés elég indokot jelentett a kizáráshoz. Meg-

kérdeztük a munkanélkülieket, hogy miért nem mentek időben a munkaügyi központba. Az indokok között szerepelt, hogy elnézték vagy elfelejtették a dátumot (21%); valamilyen családtagja beteg volt (15%); munkát keresett (12%); alkalmi munkája adódott, amelyet nem akart kihagyni, mert nagy szüksége volt a pénzre (12%); ő maga volt beteg, de nem kért előre orvosi igazolást (6%) (lásd 43. tábla).¹²

Egy 45 éves asszony például egy napot késett a megadott időponthoz képest, és rögtön kizárták a segélyből. Kérte, hogy nézzék el a tévedését, mert az élettársa is munkanélküli, ráadásul nem jogosult segélyre, és nagyon szükségük van a pénzre. Az asszony súlyos beteg, ezért nem tud nehéz munkát elvállalni. A fia az egyetlen kereső a háztartásban, de ő is csak 9 ezer forintot keres, és ebből kell hármójuknak megélniük. Az előző télen tüzelet sem tudtak venni. Az asszony jelenleg ott tart, hogy akár 3 ezer forintért is hajlandó lenne elmenni dolgozni, csak lenne hová.

Egy másik esetben a fiatalasszony beteg gyermekét vitte az orvoshoz injekcióra, és ezért egy nappal később ment a munkaügyi központba. Mondta, hogy tud hozni orvosi igazolást, vagy hívják fel az orvost, hogy megbizonyosodjanak igaza felől. Ezt visszautasították, és azt sem engedélyezték, hogy utólag hozzon orvosi igazolást. A fiatalasszony fellebbezett a döntés ellen, de a kérdéses időpontjáig sem kapott rá választ. A gyereket nem hajlandók felvenni az óvodába arra hivatkozva, hogy ő munkanélküli. Így továbbra sem tud munkát vállalni, mert nincs kire hagynia kiskorú gyermekét.

A munkáltatók és a munkanélküliek

Nem vizsgáltam külön a munkáltatók viszonyát a munkanélküliekhez, azonban találoztam néhány olyan esettel, amelyről érdemes beszámolni. Köztudott, hogy a munkáltatók nem szívesen vesznek fel munkanélkülieket, idegenkednek tőlük. Ennél azonban súlyosabb tényekről is van szó. Több olyan eset fordult elő, amikor a munkáltató magatartása miatt zárták ki a munkanélkülieket a segélyezésből. Említettem már, hogy többször előfordult, hogy a munkáltató a helyszínen alacsonyabb fizetést ajánlott, mint amilyet hivatalosan bejelentett. De az is előfordult, hogy nem voltak hajlandók lepecsételni a munkanélküli közvetési papírját.

Egy fiatalasszonyt az erdőgazdasághoz közvetítettek ki. A férjével elment a megadott helyre, ahol azt mondták neki, hogy kizárólag férfiakat alkalmaznak, és nem értik, hogy őt miért küldték ide, valamint, hogy ők nem írják alá a papírt, mert azt csak a gazdaság központjában tehetik meg (ez 60 kilométerrel távolabb volt). Az asszony arra már nem vállalkozott, hogy olyan messzire utazzon a papír aláíratása végett. A munkaügyi központ viszont arra hivatkozva, hogy nem kereste fel a munkahelyet, kizárta a segélyből.

12. Összehasonlításuképpen jelzem, hogy a járadékosok körében szintén 21% volt azoknak az aránya, akik azért nem keresték fel a megadott időben a munkaügyi központot, mert elfelejtették vagy elnézték a dátumot. A járadékosok körében magasabb volt azoknak az aránya (39%), akik saját betegségük miatt nem tudtak a megadott napon megjelenni, és némileg alacsonyabb volt a gyerek betegsége miatt vagy a munkahely keresés, illetve alkalmi munkák miatt késők aránya.

Egy másik esetben egy válófélben lévő asszonyt takarítói munkára közvetítettek ki egy olyan munkahelyre, ahol előző fizetésénél ugyan kevesebbet ajánlottak fel (5600 Ft), de még így is elfogadta volna. Azt kérte csupán a vállalatától, hogy a válás bírósági tárgyalásaira engedjék el munkaidőben. A vállalat szóban beleegyezett. Az asszony visszavitte a papírt a munkaügyi központba, és ott derült ki, hogy a munkahely azt írta rá, hogy nem hajlandó elfogadni az állást. Elmesélte jelenlegi krízishelyzetét a munkaügyi központban, és arra kérte őket, hogy szembesítsék azzal, akivel tárgyal. Mint más esetben, a munkaügyi központ ebben az esetben sem volt hajlandó erre.

Egy falun lakó 23 éves fiatalembert azért zártak ki a segélyből, mert a titkárnő mást írt a közvetítési papírra, mint amit a főnöke diktált. Ahelyett, hogy azt írta volna rá, hogy „nem ér be időben a munkahelyre”, azt írta rá, hogy „nem akarja elvállalni”. Előzőleg már volt egy olyan munkahely ajánlata, amelyet nem fogadott el, mert a magán építőipari vállalat nem biztosított volna munkásszállást a huzamosabb ideig tartó vidéki munka során. Ráadásul néhány hónappal azelőtt az öccse meghalt, és ezért nem akarta semmiképpen sem egyedül hagyni a szüleit. A munkaügyi központ a két visszautasított munkahely miatt kizárta a segélyből. A fiatalember felkereste a központ vezetőjét, és részletesen elmesélte a történeteket. Ez nem változtatott a helyzeten.

A munkanélküliek nemcsak a munkaügyi központnak kiszolgáltattak, hanem — mint láttuk — a munkáltatóknak is, akiknek nem áll érdekükben elismerni, hogy a központnál bejelentett állások fiktitívek. A munkáltatóknak sokszor terhes a hozzájuk közvetített munkanélküliekkel járó adminisztráció. Azzal a prekoncepcióval kezelik őket, hogy „úgy sem akarnak dolgozni, csak a papírt akarják lepecsételteni”. A munkaügyi központ pedig cinkosságot vállal a munkáltatókkal. Olyan hatalmi pozícióban van, hogy ezt minden következmény nélkül megteheti. Pedig, ha körületekintőbb lenne a munkahely ajánlásban, talán kevésbé terhelné meg a vállalatokat az adminisztrációval, és a munkanélküliek sem azt éreznék, hogy őket válogatás nélkül küldözgetik mindenhová.

Igazságos vagy igazságtalan a kizárás?

A kizártak kétharmada úgy ítélte meg, hogy igazságtalanul vonták meg tőle a munkanélküli segílyt. Egynegyedük elismerte, hogy a munkaügyi központ a jogszabályoknak megfelelően, tehát igazságosan járt el. A megkérdezettek 9 százaléka pedig azt mondta, hogy mindkét félnek van igazsága. Érdekes módon, amikor azt kérdeztük tőlük, hogy hibásnak érzik-e magukat abban, hogy így alakult a helyzetük, akkor azok, akik addig elismerték, hogy a munkaügyi központ a jogszabályoknak megfelelően járt el, most külön kiemelték, hogy nem érzik magukat hibásnak. Összesen a kizártak 12 százaléka vallotta magát teljesen hibásnak, több mint kétharmaduk továbbra is fenntartotta, hogy nem hibás a történetekben, és 18 százaléku tartotta magát részben hibásnak (lásd 44. és 45. tábla).

A kizártakat általában nem figyelmeztették előre, hogy meg fogják vonni a segílyüket. (Ez pusztán 40 százaléku esetében fordult elő.) Így általában teljesen váratlanul érintette őket a kizárás, amelyről az esetek felében postai úton kézbesített határozatban értesültek.

Ahhoz képest, hogy milyen sokan érezték igazságtalannak a munkaügyi központ dön-

tését, nagyon kevesen nyújtottak be fellebbezést a határozat ellen. Az emberek nem tudják, hogy milyen jogaik vannak, nem járatosak az intézményekkel való harcban, vagy épp ellenkezőleg: nagyon sok rossz tapasztalatuk van, és ezért eleve nem látják értelmét a fellebbezésnek. Az alacsony fellebbezési arányhoz hozzájárulhatott az is, hogy első fordulóban a megyei munkaügyi központhoz kell benyújtani a fellebbezést. Ezt a kizártnak csak az egyötöde tette meg. A munkanélküliek kiszolgáltatottságát jól jellemzi az a tény, hogy egyetlenegy olyan esettel találkoztunk, ahol helyt adtak a fellebbezésnek. Amint a leírt példákából is kiderült, gyakori volt, hogy a megyei munkaügyi központ mégcsak nem is válaszolt a fellebbezésre. Ezt persze csak azért teheti meg, mert senki nem ellenőrzi munkáját abból a szempontból, hogy a munkanélküliek jogait megsérti-e vagy sem. Másodfokon a munkanélküliek a bírósághoz fordulhatnak jogorvoslatért, de ennek már végképp nem látják értelmét. Egyetlenegy ilyen esettel sem találkoztunk.

Megkérdeztük a kizártakat, hogy véleményük szerint a munkaügyi központnak hogyan kellett volna eljárnia. A domináns vélemény (30%) az volt, hogy a munkaügyi központnak **tovább kellett volna folyósítania a segélyt** addig, amíg nem tudnak olyan állást ajánlani, amelyik jobban megfelelt volna a szakképzettségüknek vagy egészségi állapotuknak, vagy ahol némileg magasabb bért fizettek volna, illetve jobbak lettek volna a közlekedési viszonyok. Szintén sokan (26%) adtak hangot annak a véleményüknek, hogy a munkaügyi központnak **jobban kellene figyelnie az emberre, mérlegelnie kellene az emberek egyéni körülményeit, illetve rugalmasabban kellene alkalmaznia a merev jogszabályokat**. A munkaügyi központ ezzel ellentétben azt vallja, hogy neki nem feladata az emberek szociális helyzetével foglalkozni, mert nem szociálpolitikai intézmény. A megkérdezettek mintegy 18%-a elismerte, hogy a munkaügyi központ **a jogszabályoknak megfelelően járt el**. Mások viszont azt emelték ki (8%), hogy a **munkáltatók által elkövetett jogtalanságoknak utána kellett volna járni**, és nem lenne szabad abból kiindulni, hogy az ügyfél az, aki hazudik.

Úgy gondolom, hogy a kizárás az eseteknek durván az egyötödében bizonyult megalapozottnak és igazságosnak. Ez azt jelenti, hogy legfeljebb 30 fő esetében volt jogos a munkanélküli segély megvonása. Elgondolkodtató, hogy 30 fő miatt érdemes-e másik 100 ember amúgyis törekeny létbiztonságát kockáztatni. 1990-ben, amikor ezeket az embereket kizárták a munkanélküli segélyből, még nem volt törvényben rögzítve, hogy a kizárást követő 90 napon belül ismét lehet jelentkezni a munkaügyi központban munkanélküli segélyért. Ugyanakkor a Megyei Munkaügyi Központ vezetője már 1990 őszén elmondta, hogy ha valaki jelentkezik a munkaügyi központnál, akkor három hónap elteltével ismét folyósítják a segélyt. 1991 tavaszán, amikor a felmérést végeztük, csak néhány olyan emberrel találkoztunk, akiknek tudomására jutott, hogy jogosultak munkanélküli segélyre, és akik éltek is ezzel a lehetőséggel. A nagy többség abban a hitben volt, hogy **öt végérvényesen zárták ki a munkanélküli segélyből, legfeljebb akkor kaphat ismét segélyt, ha közben átmenetileg sikerült elhelyezkednie**.

A munkanélküliséggel összefüggő munkajogi sérelmek

A kutatás során kiderült, hogy valamilyen formában majdnem minden munkanélkülit értek munkajogi sérelmek. Ebben a fejezetben összegyűjtöttem és rendszereztem az elbocsátástól az elhelyezkedésig a munkanélküliek által elszenvedett szabálytalanságokat.

A munkanélküliek egytizedénél (11%) tapasztaltunk **nem jogszerűen végrehajtott elbocsátást**. Ezek azok az esetek, amikor minden előzetes információ nélkül, egyik napról a másikra bocsátották el a munkavállalókat, illetve felszólították őket, hogy mondjanak fel. A jogszabály nem írja elő pontosan, hogy a munkaügyi központban való jelentkezés után mennyi időn belül kell a munkanélkülinek a segélyhez (járadékhoz) hozzájutnia. Úgy ítélem meg, hogy a több mint két hónapos időtartam már kimeríti az elhúzódó ügyintézés fogalmát. A munkanélküliek egyötöde **több mint két hónap múltán jutott hozzá az első munkanélküli segélyéhez**. A munkanélkülieknek joguk van útiköltségtérítésre a munkaügyi központba utazáshoz és a munkahelyek felkereséséhez. Ezzel szemben a munkanélküliek egyharmada (34%) **nem kapott utazási költségtérítést**. Két fő esetben (1.3%) fordult elő, hogy munkanélküliségükre való hivatkozással **elestek más szociálpolitikai juttatástól**. A munkanélküliek 3 százalékánál **az ajánlott munkáltató élt vissza hatalmával**: vagy nem volt hajlandó aláírni a közvetítési papírt, vagy nem a valóságnak megfelelő helyzetről számolt be. A kizártak 14 százalékánál tényszerűen bizonyítható, hogy **a munkaügyi központ nem a jogszabálynak megfelelően járt el a kizárásnál**. Itt most nem vettük figyelembe azokat az eseteket, amikor a munkaügyi központnak a jogszabályi kereteken belül lehetősége lett volna körültekintőbben mérlegelni a munkanélküli egyéni helyzetét. A kizárási határozat ellen beadott **fellebbezések egyharmadára a munkaügyi központ nem is válaszolt**. És végül, de nem utolsósorban azoknak az egyötöd része, akiknek időközben sikerült elhelyezkedniük, **az érvényben lévő minimális bér (nettó 6000 Ft) alatti havi keresetért dolgozik**. És ezen munkahelyek egy részére a munkaügyi központ közvetítette ki a munkanélkülieket.

A segély nélkül maradt tartós munkanélküliek

Jelenleg a parlament előtt van az a kormány előterjesztés, amely a munkanélküli járadék nélkül maradt tartós munkanélküliek helyzetét kívánja rendezni.¹³ Eszerint az önkormányzatok hatáskörébe fog tartozni az ún. „szociális járadék” odaítélése. A munkanélkülinek kell kérelmeznie az önkormányzatnál a „szociális járadék” folyósítását. A szociális járadék nem automatikusan illeti meg a munkanélkülit, hanem egyéni elbírálás tárgyát képezi. Nyilvánvaló, hogy az elbírálás mechanizmusa a többi szociális segély elbírálási mechanizmusához fog hasonlítani. A tervek szerint a szociális járadékot nem a minimálbérhez viszonyítva fogják megállapítani, hanem fix összegben, havi 5000 Ft értékben fogják meghatározni.

A kérdéses időpontjában, 1991 tavaszán a 71 járadékos közül 10 fő esetében már lejárt a munkanélküli járadék folyósításának maximális ideje, de továbbra sem tudtak elhe-

13. A tanulmány 1992 első negyedévében készült.

lyezkedni. Tehát a megkérdezett járadékosok 14 százaléka maradt munkanélküli járadék nélkül. Ha a kérdezést az 1991-es év végén bonyolítottuk volna le, akkor ez az arány bizonyára magasabb lett volna, hiszen december 31-éig mindenkinek lejárt a munkanélküli járadéka, és — amint erről a későbbiekben részletesen beszámolok — a járadékosok körében nagyon kicsi — mindössze 13 százalék — az elhelyezkedés esélye.

A 10 fős esetszám olyan alacsony, hogy nem áll módomban statisztikailag elemezni a járadék nélkül maradt tartós munkanélküliek jellemzőit, néhány alapvető paraméter mentén azonban mégis szeretném bemutatni megoszlásukat, mielőtt az egyéni élethelyzeteket részletesebben elemzem. A 10 fő között 6 férfi és 4 nő van. Négyen Marcali körzetében, hárman Kaposvár körzetében laknak, egy-egy ember pedig Csurgó, Nagyatád és Siófok körzetében lakik. Összesen hatan laknak falvakban és négyen városban. Kettő nem végezték el az általános iskolát, négyen nyolc osztályt végeztek, kettő szakmunkás bizonyítvánnyal, kettő pedig felsőfokú diplomával rendelkeznek. Az utolsó munkahelyükön öten segédmunkásként dolgoztak, kettő betanított munkásként, egy fő szakmunkásként dolgozott és kettő voltak szellemi foglalkozásúak. Egy fő kivételével mindegyikük úgy töltötte el a munkanélküli járadék két évét, hogy nem ajánlottak nekik semmilyen átképzési, továbbképzési lehetőséget. A családok 1 főre jutó jövedelme jelenleg hat esetben 3000 és 4000 Ft között van, egy esetben ennél alacsonyabb, és három esetben ennél némileg magasabb. A tíz ember közül ötnek a családjában fokozatosan romlott az életszínvonal, de alapszükségeiteket még ki tudják elégíteni, három családban kritikusán romlott az életszínvonal, olyannyira, hogy a minimális megélhetés is veszélybe került, két család régóta él nagy szegénységben. A tíz ember közül hétnek van háztáji-ja, ebből négyen termelnek eladásra is. Gyakorlatilag mindegyiküknek (9 fő) van valamilyen tartós betegsége, amely korlátozza munkavállalási képességüket. A tíz ember közül négyen cigány származásúak. Gyakorlatilag egyikük sem kapott önkormányzati szociális segílyt. Összesen egy család részesül nevelési segílyben. Összefoglalva az eddig elmondottakat: a munkanélküli járadék nélkül maradt tartós munkanélküliek nem különböznek markánsan a járadékosok teljes csoportjától. Két paraméter mentén tűnik hátrányosabbnak a helyzetük: a **tartós betegségek** és a **cigány származásúak** arányát tekintve. Másfelől viszont valószínű, hogy a saját szükségleteiket meghaladó, eladásra is termelő háztáji gazdaságok súlya nagyobb, mint a járadékosok teljes csoportján belül, tehát körvonalazódní látszik egy, a foglalkoztatásra adott alternatív megoldási stratégia, a magángazdálkodóvá válás. A következőkben e tíz munkanélküli járadék nélkül maradt ember helyzetét mutatom be családonként röviden. A sorrendben az alacsonyabb iskolai végzettségűektől haladok a magasabb iskolai végzettségűek felé.

Az 54 éves cigány asszony férjével, anyósával, egyik elvált lányával és annak két kiskorú gyermekével él együtt kétszobás komfort nélküli házban egy Csurgó környéki faluban. Az asszony összesen hét gyereket nevelt fel, a hét gyerekből hatnak van munkája. Az asszony nem járt iskolába, analfabéta, utolsó munkahelyén segédmunkásként dolgozott nagyon rossz munkakörülmények között. Saját akaratából hagyta ott a munkahelyét, mert hátrgerincbetegsége miatt nem bírta tovább végezni azt a munkát. A férj dolgozik, szintén nagyon beteg, de nem engedheti meg magának, hogy táppénzre menjen. Kis háztáji gazdaságuk van, csak saját szükségletükre termelnek. Lányuk ugyanott dolgozik segédmunkásként, ahol annak idején az asszony is dolgozott. Gyerekei után tartásdíjat nem kap, mert a volt férje munkanélküli, és nem kap munkanélküli segílyt. Az asszony munkanél-

küli járadéka áprilisban lejárt, és most a munkaügyi központ segítségével szeretné elinté-
zni, hogy korkedvezményes nyugdíjat kapjon a hét gyerek után.

Egy másik, 38 éves cigány asszony éjjeliőrként dolgozott mindaddig, amíg egyszer nem ment be dolgozni, mert szívbeteg gyereke rosszul volt. Elmondása szerint az egyik rokona ezt megtudta, és éjjel ellopott húsz őrizetlenül hagyott kacsát. Az asszonyt fegyelmi fel-
bocsátották. A munkaügyi központ nem tudott neki munkát ajánlani. Egyszer ajánlottak neki egy átképzést, de azt a beteg gyerek miatt nem tudta elvállalni. A férje baleset követ-
keztében rokkantnyugdíjas. Négy gyermeke közül a legidősebb fiú a MÁV-nál dolgozik. A többi gyerek még eltartott. Menye néhány hónappal korábban leukémiában meghalt, és rámaradt az unoka nevelése, aki után nem kap árvaellátást. A család helyzete kilátástalan. A 41 éves özvegy cigány férfi négy kamaszkorú fiával él Kaposváron. Tizenhét éven át dol-
gozott az utolsó munkahelyén, a hűtőházban. Az állandó hideg miatt fiatalon megbetege-
dett, 40 százalékos csökkent munkaképességű lett, a könnyebb munka végett átkerült a
gyár hulladékártoló telepére, ahonnan bizonyos hulladékokat saját hasznosítás re-
ményében elszállított. Az ügy kitudódott, fegyelmi eljárást indítottak ellene, végül fegy-
lmiel elbocsátották. Ő munkaügyi döntőbíróshoz fordult, de nem járt sikerrel. Renge-
teg munkahelyet keresett fel, de a fegyelmi bejegyzés miatt sehol sem akarják felvenni. 1991 februárjában lejárt a munkanélküli járadéka. A gyerekek után kap 12 ezer forint csa-
ládi pótlékot, az önkormányzattól havi 5400 forint nevelési segílyt és tejjegyet. Az önkor-
mányzatnál azt mondták neki, hogy azért nem kap magasabb összeget, mert lopott. Köz-
ben megindította a leszázalékolási eljárást. Az első fordulóban nem kapta meg a
rokkantnyugdíjhoz szükséges 67 százalékos pótlékot, hanem csak 40 százalékos munkaképesség-
csökkenést állapítottak meg. A döntés ellen fellebbezett, most várja a másodfokú hatá-
rozatot.

Egy 28 éves cigány férfi lakóhelyétől elég távol dolgozott egy építőipari vállalatnál segéd-
munkásként. A napi ingázás nagyon fárasztó volt, nem tudott elég időt tölteni három kis-
korú gyermekével, ezért felmondott. A munkaügyi központ egyszer sem tudott munkát
ajánlani neki. Amikor lejárt a munkanélküli járadék, elhelyezkedett, de néhány hónapon
belül felmondtak neki. Jelenleg semmilyen más jövedelme nincsen, csak ami az alkalmi
munkákból bejön. Felesége a tsz-ben dolgozik, a családi pótlékkal együtt havonta 15000
forint jövedelemből kell megélniük. A gyerekeket ki kellett venni a napköziből. A családi
házuat évek óta nem tudják befejezni, 50000 Ft OTP kölcsönt vettek fel erre a célra. A
helyzetük kilátástalan.

Egy 22 éves fiatalember az általános iskola befejezése után a tsz melléküzemágában he-
lyezkedett el segédmunkásként. Munkaköre ún. rehabilitációs munkakör volt, mivel a fiú
fiatal kora ellenére szívbeteg és magas a vérnyomása. Miután felszámolták ezt az üzemet,
munkanélküli lett, és az egészségi állapota miatt sehol sem akarták alkalmazni. A szülők
letettek arról, hogy munkát találjon, inkább azt a stratégiát találták ki, hogy a fiú dolgoz-
zon a családi gazdaságban, ahol nincsen teljesítmény követelmény vele szemben. Az apa
rokkantnyugdíjas, de éjjeliőrként dolgozik. Az anya háztartásbeli. (Másik gyermekük kü-
lön háztartásban él férjével, mindketten munkanélküliek.) A család összes rendszeres havi
jövedelme 7000 Ft. Korábban mindenfélével próbálkoztak: nyulaztak, libáztak, csirkéztek
stb., de ezek a lehetőségek mára befulladtak. Tartalékaikat felélték. Most a nagyvádi kon-
zervgyárral tudnának szerződést kötni uborka termesztésre, ehhez azonban fel kellene
venniük százezer forint kölcsönt 36 százalékos kamatra. Nincs más lehetőségük, mint
hogy megtegyék ezt a lépést, de a bukás veszélye nagyon nagy.

Egy traktoros és növényvédő munkakörben dolgozó 40 éves férfi tsz-tag kérte munkáltató-
ját, hogy helyezze más munkakörbe, mert allergiás a vegyszerekre. A munkáltató erre

nem volt hajlandó, ezért ő megtagadta a munkát. A munkáltató ekkor „kilépett” bejegyzéssel visszaadta a munkakönyvét. A férfi egy „zárvány” faluban lakik, ezért a munkavállalásnál az utazás nagy gondot jelent. Amíg kapta a munkanélküli járadékot, a munkaügyi központ egyszer sem tudott neki állást ajánlani. Felesége az erdészetenél csemeteápoló 5000 forintért, kiskorú gyermeke után 2900 Ft családi pótlékot kap. A férfinak előző házasságából van még három gyermeke, akik után jelenleg nem fizet tartásdíjat. 1200 négyzetméter kukoricaföldet bérel, abban reménykedik, hogy a földkérdés rendeződése után több földet tud majd bérelni, és abból fognak megélni.

Egy géplakatos és hajógépész szakképzettségű, 43 éves férfinak 1987 végén mondott fel a vállalatát, mivel nem látta el rendszeren a munkáját. A férfi lecsúszása már korábban elkezdődött, utolsó munkahelyén már nem szakképzettségének megfelelő munkát végzett, hanem segédmunkásként dolgozott. Mint kiderült, a férfi alkoholistá, ezen felül valamilyen idegrendszeri betegsége is van, emiatt nem végezhet „szellemi felelősséggel” járó munkát. 1991 márciusától nem kap járadékot. Felesége szakács, egyik gyereke középiskolai tanuló, a másik katona. Jelenleg a család havi összbevétele 12000 Ft. Háztájiuk nincs. A férfi arról ábrándozik, hogy lakatosműhelyt létesít, de arra sincs pénzük, hogy az omladozó házfalat megjavítsák. A munkaügyi központ azt javasolta, hogy indítsák meg a leszázalékolási eljárást.

Egy 40 éves, női szabó szakképzettségű asszony saját elhatározásából felmondott munkahelyén, mert egy mandulaműtét szövődményeként allergiás lett a porra és a huzatra, ezért nem bírta a varrodai munkát. Több munkahelyet felkeresett, de sehol sem vették fel. Férjével, kislányával és nyugdíjas szüleiével él együtt. Férje jól keres, és nincsenek mindennapi gondjaik, de a munkanélküliség idegileg teljesen tönkretette. A mai napig szegyélli, hogy munkanélküli, senkinek nem beszél róla.

A főiskolai végzettségű, 46 éves nő egyetlen munkahelyen dolgozta le egész eddigi életét. Több munkakörben is dolgozott itt: volt munkaügyi előadó, technikus, és mindeközben aktívan politizált a pártban (MSZMP-ben). Saját maga mondott fel, mert megszüntették a munkakörét, és három műszakba kellett volna járnia, ezt gerincsérve miatt sem tudta volna vállalni. A munkaügyi központ a két év alatt egyetlen egyszer sem tudott szakképzettségének megfelelő munkát ajánlani. A férje egy nagykereskedelmi raktár vezetője, jól keres, de 27 ezer forintot vonnak le a keresetéből havonta OTP törlesztésre és gyermektartásra. Így összesen 1800 forintot kap kézhez. Egyetlen megélhetési forrásuk a háztáji, nagyon sokat dolgoznak a kertben, eladásra is termelnek, így próbálják átvészelni ezt a nehéz időszakot.

Az 55 éves kaposvári férfi mezőgazdasági mérnök szakképzettséggel lett munkanélküli. Saját elmondása szerint azért bocsátották el, mert szóvá tette a tsz-ben tapasztalható pénzügyi visszaéléseket. Munkaügyi döntőbíróvához fordult, ahol az ügy két évig húzódott. Többször visszahelyezték eredeti munkahelyére, de végül mégis munka nélkül maradt. Közben közel egy évig táppénzen volt, lábát visszerrel többször műtötték. A munkahelykeresésben nagyon aktív volt, minden lehetséges állást megpályázott. Próbálkozásai sikertelenek maradtak. (A túltelítettség miatt Somogy megyében nagyon nehéz ezzel a szakmával elhelyezkedni.) A férfi kétszobás lakótelepi lakásban él feleségével együtt, aki középiskolai tanár, és 12000 forintot keres. Egy felnőtt fiúk van, külön háztartásban él. A férfinak 1991 februárjában lejárt a munkanélküli járadéka. Egyetlen jövedelemforrása az egy éve vásárolt 1000 négyzetméteres szántó, ahol mezőgazdasági termeléssel foglalkoznak. Nem tartja alternatívának, hogy magángazdálkodóvá váljék (egészségi állapota miatt ez nem is reális), minden erejét a munkahelykeresésre fordítja, csak a munka adná vissza önbecsülését.

Az ismertetett tíz esetből ez az egyetlen olyan eset, ahol a tartós munkanélküli a mai napig is aktívan próbál munkahelyet keresni. A többiek lemondtak róla, illetve belefáradtak a munkahelykeresésbe, vagy koruk és egészségi állapotuk miatt nincs semmi esélyük az elhelyezkedésre. A munkaügyi központ a két éves együttműködés alatt egyiküknek sem tudott segíteni. Az emberek joggal hihetik, hogy ha a munkaügyi központ sem tudott állást ajánlani, akkor saját erőből még kevesebb az esélyük az elhelyezkedésre. A „szerencsésebb” beteg embereknek még a járadék folyósítása alatt sikerült lebonyolítaniuk a leszázalékolási eljárást, és nem kellett több hónapon keresztül jövedelem nélkül maradniuk. Azt is fontos kiemelni, hogy azok az emberek, akik az alkalmazotti foglalkoztatás helyett az önálló mezőgazdasági termelésben keresik megélhetésük biztosítását, kifejezetten bizonytalan helyzetben vannak, és valószínűleg rövid távon ki fog derülni, hogy a háztáji gazdálkodás felé fordulás az esetek túlnyomó többségében nem nyújt reális alternatívát a foglalkoztatottsággal szemben. Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert felmerültek olyan vélemények, hogy a háztáji gazdasággal rendelkezők számára nem feltétlenül kellene munkanélküli járadékot fizetni. Arra is fel szeretném hívni a figyelmet, hogy a tíz közül csak egy embernél találtunk olyan deviáns magatartási formát (alkoholizmust), amely önmagában nehezíti az elhelyezkedést.

Megélhetés, elszegényedés

A kérdéses során sok olyan lakásban jártunk, ahol a környezet tartós és nem újkeletű szegénységről árulkodott. Legalább ilyen megrázó volt azonban, amikor a pedánsan rendben tartott környezetben tudtuk, hogy azért nem kínálnak meg semmivel, mert nincs miből. A szociológiában a környezet jellege, állapota hagyományosan a társadalmi helyzet egyik fontos mutatója. A kutatás során megismert állapotok ezzel szemben nagy eltéréseket mutattak.

A megkérdezett emberek környezetét öt fokú skálán osztályoztam: kifejezetten szegény, lepusztult környezet; szegényes, de rendezett környezet; szerény kispolgári környezet; középosztályi környezet; és végül kifejezetten jómódú környezet. (Ez utóbbi elenyésző számban fordult csak elő.) Megvizsgáltam, hogy a fenti kategóriákba tartozó embereknek hogyan alakult az életszínvonala az elmúlt időszakban. Az életszínvonal alakulására a következő összefoglaló kategóriákat állapítottam meg: nem romlott az életszínvonala; fokozatosan romlott az életszínvonala, de alapszükségeit még ki tudja elégténi; kritikusan romlott az életszínvonala, a megélhetés minimális feltételei is veszélybe kerültek; és végül: régóta nagy szegénységben él.¹⁴ Nem okozott meglepetést, hogy

14. A fokozatosan romlott az életszínvonala kategóriájába például az a munkanélküli került, aki olyan háztartásban él, ahol az alapvető élelmiszerek beszerzése nem jelent problémát, ahol fizetni tudják a lakásfenntartás költségeit, a gyerekek ellátását a korábbiakhoz képest többé kevésbé azonos szinten meg tudják oldani. Az életszínvonalcsökkenés inkább a fogyasztás egyéb szféráinak visszaszorulását jelenti: gépkocsihasználattal kiiktatása, nyaralás, utazás, rokonlátogatás, szórakozás elmaradása, használt ruhák vásárlása. A kritikusan romlott az életszínvonala kategóriájába azok a munkanélküliek kerültek, akik csak a leg-szükségesebb élelmiszereket tudják megvásárolni, és a hónap bizonyos időszakában azokat is csak kölcsönpénzből, akik a lakásfenntartás költségeit nem tudják megfizetni, állandó díjhátralékuk van, és akik például kénytelenek a gyerekeket kivenni az óvodából vagy napköziből, mert a díját nem tudják kifizetni.

a kifejezetten szegény, lepusztult körülmények között élők körében találjuk legnagyobb arányban a régóta nagy szegénységben élőket, és az sem meglepő, hogy minél jobb környezetben él valaki, annál nagyobb arányban találunk olyanokat, akiknek az elmúlt időszakban nem romlott az életszínvonaluk. Az azonban már figyelemre méltó adat, hogy a középosztályi környezetben élők 12 százalékának, a szerény kispolgári környezetben élők 24 százalékának és a szegényes, de rendezett körülmények között élők 34 százalékának kritikusán romlott az életszínvonal, és a minimális megélhetés feltételei is veszélybe kerültek (lásd 46. tábla).

A munkanélküliség majdnem mindenkinél törést okozott a megélhetés feltételeinek biztosításában, az addigi életszínvonalban. *A munkanélküliek több mint háromnegyedének csökkent az életszínvonal a munkanélküliség ideje alatt (lásd 47. tábla).* Ezen belül az „új szegények” (akiknek olyan mértékben romlott az életszínvonaluk, hogy a minimális megélhetésük is veszélybe került) és a „régis szegények” aránya 38 százalék. A szegénységet legjobban azzal a kérdéssel lehetett „mérni”, hogy okoz-e problémát az alapvető élelmiszerek beszerzése. Az előző adattal összhangban, a munkanélküliek 38 százalékának problémát jelent az alapvető élelmiszerek beszerzése (lásd 48. tábla). Külön kell szólni arról, hogy az idősebb munkanélküliek körében nagyobb mértékű az elszegényedés, mint a fiatalabbaknál. A 45 évesnél idősebbek körében az „új szegények” valamint a „régis szegények” aránya együttesen 48 százalékot tesz ki (lásd 49. tábla). Az idősebb munkanélküliek 57 százalékánál (!) problémát jelentett az elmúlt időszakban az alapvető élelmiszerek beszerzése (lásd 50. tábla). *A munkanélküliség növekedésével tehát az időskori elszegényedés fokozódni fog.* Az aktív kor végén járó munkanélkülieket kifejezetten hátrányosan érinti, hogy a munkanélküli segély összege alapján számolják a rokkantnyugdíjat, a karkedvezményes vagy az öregségi nyugdíjat. Gondoljunk bele! Maga a munkanélküli segély is már az utolsó átlagkereset legjobb esetben 70 százalékát teszi ki. A nyugdíj kiszámításánál is szorzókulcsot használnak, ez tovább csökkenti a nyugdíj összegét. Ezen a minimális nyugdíj intézménye sem segít, hiszen azokban az esetekben, amikor a saját jogon szerzett nyugdíj összege nem éri el a minimális nyugdíj összegét, akkor az adott alacsonyabb összeg lesz a meghatározó. Tehát a hivatalos minimális nyugdíj nem jelenti azt, hogy a gyakorlatban ne állapíthatnának meg annál alacsonyabb összegű nyugdíjat.

A 45 évesnél idősebbek körében tapasztalható nagyobb mértékű elszegényedést részben a járadékosok felülreprezentáltsága magyarázza. *Az adatok azt mutatják, hogy összességében véve a járadékosokat nagyobb mértékben sújtja az elszegényedés, mint a kizártakat.* A járadékosok kiinduló helyzete eleve rosszabb volt, mint a kizártaké. Az utolsó munkahelyükön lényegesen alacsonyabb volt az átlagkeresetük. A járadékosok 65 százaléka 6000 forintnál kevesebbet keresett az utolsó munkahelyén. A kizártaknál ez az arány „csak” 37 százalék (lásd 51. tábla). Ennek megfelelően a munkanélküli segély átlagos összege is alacsonyabb a járadékosoknál, mint a kizártaknál. A járadékosok 62 százaléka 4000 forintnál kevesebb munkanélküli segélyt kapott a munkanélküliség első félévében, a kizártak csoportjában csak 42 százalék volt az ilyen alacsony munkanélküli segélyben részesülők aránya (lásd 52. tábla). A járadékosoknak hosszú távon be kellett rendezkedniük arra, hogy ilyen alacsony a havi jövedelmük. A munkanélküliség második 6 hónapjában már 76 százalékuk munkanélküli segélye maradt a 4000 forintos határ alatt (lásd 53. tábla). (A kizártaknak már csak egy elenyésző része kapta a segélyt

a második félévben). A munkanélküli járadék összegét az akkori rendelkezéseknek megfelelően a minimálbér 80 százalékához kellett igazítani. Számítási alapként a munkanélküli segély folyósításának kezdetekor érvényben lévő minimálbér összege szolgált.¹⁵ Így valamelyest csökkent a 4000 forintnál alacsonyabb összegű munkanélküli járadék aránya, de még mindig elérte a 66 százalékot. Ez egyben azt is jelenti, hogy **nem mindenki esetében történt meg a munkanélküli járadék emelése** (lásd 54. tábla).

A járadékosok rosszabb „induló” helyzetét támasztja alá, hogy a kizártakhoz képest jóval nagyobb arányban laknak kifejezetten szegény, lepusztult körülmények között (28%, +12%). A kizártakhoz képest a járadékosok körében magasabb azoknak az aránya, akiknek kritikusan romlott az életszínvonala (28%, +5,5%), és akik régóta nagy szegénységben élnek (14%, +1,5%). Az alapvető élelmiszerek beszerzése is nagyobb gondot jelent a járadékosoknak, mint a kizártaknak. A kizártak 34 százalékának jelentett problémát az alapvető élelmiszerek beszerzése, a járadékosok esetében pedig 42 százalékának. Összefoglalva az eddig elmondottakat: a tartós munkanélküliség — a munkanélküli járadék folyamatos folyósítása ellenére — végzetesebb hatással van a családok amúgyis törekenyebb megélhetésére, mint a kizártak rövidebb ideig tartó, néhány hónapos segély nélküli munkanélkülisége. Az életszínvonal drasztikus csökkenését döntően a munkanélküliség időtartama befolyásolja. Azok a kizártak viszont, akik a kizárás után 6-8 hónappal sem találtak munkahelyet, adott esetben sokkal rosszabb helyzetbe is kerülhetnek, mint némely járadékos. Ezeknél a munkanélkülieknél a járadékosokéhoz hasonló mértékű szegénységet találtunk (lásd. 55. és 56. tábla). Az egy főre eső jövedelem megoszlása is azt mutatja, hogy a kizártak csoportján belül jobban polarizálódtak az élethelyzetek, mint a járadékosok esetében. A kizártak a legalacsonyabb és a legmagasabb egy főre jutó jövedelem kategóriájában szerepelnek nagyobb arányban. Hangsúlyozni kívánom, hogy a kizártak 15 százalékának háztartásában az egy főre jutó jövedelem 3000 Ft-nál alacsonyabb. Ezek azok a családok, amelyek gyakorlatilag a családi pótlék összegéből kénytelenek „megélni”. Az újra munkába álltak nagyobb aránya miatt a kizártak körében jelenleg magasabb az 1 főre jutó jövedelem átlaga, mint a járadékosoknál (6575 Ft, illetve 5360 Ft), de ez nem változtat azon a tényen, hogy **mindkét csoport túlnyomó többsége a hivatalos létminimum alatt él** (lásd 57. tábla).

Vitás kérdésnek számít manapság, hogy a háztáji gazdálkodás mennyiben tölt be jövedelem kiegyenlítő funkciót, és mennyiben nyújt biztonságot a család élelmiszer ellátásában. Mind a kizártaknál, mind a járadékosoknál a megkérdezettek fele (52%-a) rendelkezik háztáji gazdasággal (lásd 58. tábla). A háztáji gazdálkodás jellegében sem különbözik egymástól számottevően a két csoport. A háztartás élelmiszer-szükségletét az esetek 20 százalékában a háztáji csak részlegesen elégíti ki. További egyötöde túlnyo-

15. A jelenleg hatályos Foglalkoztatási Törvény a következőképpen fogalmaz a munkanélküli járadék összegével kapcsolatban (az új szóhasználatban nem különül el a munkanélküli segély és a munkanélküli járadék): „A munkanélküli járadék összegének alsó határa a mindenkori minimálbér, a felső határa annak háromszorosa. (Azóta kétszeresére csökkent.) „Ha az átlagkereset a minimálbérnél alacsonyabb, a munkanélküli járadék ennek megfelelő összeg. A minimálbér emelése esetén az ennél alacsonyabb összegben folyósított járadékot a minimális bér növekedésének arányában — de legfeljebb a minimálbér összegéig — növelni kell.” Tehát a gyakorlatban egyáltalán nem érvényesül az az általános elv, hogy a munkanélküli járadék alsó határa a mindenkori minimálbér legyen.

mórészt kielégíti a háztartás élelmiszer szükségleteit, és kb. 10 százalékban termelnek a háztáji gazdaságban eladásra is (lásd 59. tábla).

Az adatok azt mutatják, hogy a háztáji gazdálkodás csökkentette, de egyáltalán nem szüntette meg a munkanélküli háztartások alapvető élelmiszerekkel való ellátásának problémáját. Azok a munkanélküliek, akik nem rendelkeznek háztáji gazdasággal, 46 százalékban számoltak be az alapvető élelmiszerek beszerzésének nehézségéről. De a háztájival rendelkező munkanélküli háztartások 30 százaléka is jelezte, hogy az elmúlt időszakban probléma volt számukra az alapvető élelmiszerek megvásárlása (lásd 60. tábla). *A falusi munkanélküliek körében annak ellenére nagyobb a szegénység mértéke, hogy a városi munkanélküliekhez képest kétszer annyian rendelkeznek háztájival.* A legrosszabb helyzetben azok a falusi munkanélküliek vannak, akik nem rendelkeznek háztáji gazdasággal. A másik póluson pedig, a legkevésbé hátrányos helyzetben azok a munkanélküliek vannak, akik annak ellenére, hogy városi lakosok, rendelkeznek háztáji gazdasággal (lásd 61. tábla).

A szociális védőháló hiánya

Az anyagi tartalékok kimerülése, a folyamatos elszegényedés miatt a munkanélküliek közül sokan rászorulnának a külső anyagi segítségre. Kíváncsi voltam arra, hogy az önkormányzati szociálpolitikai tevékenység mennyiben öleli fel a munkanélküliek ezen körét. Összességében azt kell mondanom, hogy a munkanélküliek csak minimális mértékben részesülnek az önkormányzati szociális segélyekből. Mindegyik segélyezési formával kapcsolatban megkérdeztük, hogy kaptak-e valaha ilyen segítyt, és hogy jelenleg kapnak-e. Az összes munkanélküli 3 százaléka kapott valaha rendszeres szociális segítyt, jelenleg pedig 2 százalékuk kap.¹⁶ Azok aránya, akik életük során részesültek már rendkívüli szociális segélyben, az előzőnél magasabb, mintegy 20 százalék. Azonban a közelmúltban (az elmúlt két hónap során) csak a munkanélküliek 7 százaléka kapott rendkívüli szociális segítyt. Az önkormányzati segélyek harmadik formája a rendszeres nevelési segély. Ez korábban a munkanélküliek családjainak 5 százalékában fordult elő, jelenleg pedig 4 százalékuk kap rendszeres nevelési segítyt. Mindegyik támogatási formánál némileg magasabb a járadékosok aránya korábban is, jelenleg is (lásd 62-67. tábla).

Somogy megyében Kaposváron és Marcaliban működik családsegítő központ. Megkérdeztük a munkanélküliektől, hogy kerültek-e valaha is kapcsolatba a családsegítő központtal. A munkanélkülieknek összesen 3 százaléka kereste fel segítség reményében a családsegítő központot. Az egyháztól sem kaptak támogatást a munkanélküliek. Szintén csak a megkérdezettek 3 százaléka tudott arról beszámolni, hogy az eddig felsorolt intézményeken kívül kapott valahonnan támogatást (lásd 68-69. tábla). Ezek az adatok messzemenően megkérdőjelezzik a kormányzat által oly szívesen hangoztatott nézetet, amely szerint az ellátás nélkül maradt munkanélküliek létbiztonságának kezelését az önkormányzatok képesek megnyugtatóan rendezni.

16. Némileg magasabb a rendszeresen támogatottak aránya, mivel nem kérdeztünk rá szisztematikusan az önkormányzat által átvállalt lakástörlesztésekre.

A családi háló szerepe

A munkanélküliség okozta létbizonytalansággal szembeni védelem egyik leghatékonyabb formája a több generáció együtt vagy egymás közelében élése. A középgenerációhoz tartozó családok körében kifejezetten megnőtt a gyerekek után kapott családi pótlék szerepe a megélhetés biztosításában. Azoknál a családoknál, ahol a családi pótlék nagy súlyt képvisel a háztartás jövedelem bevételeiben, nagyon nagy problémát jelent a 16 éves, már nem tanuló és elhelyezkedni sem tudó gyerekek családi pótlékának megszűnése. A középgeneráció munkanélkülisége esetén szintén stabilizáló hatású a nyugdíjas szülőkkel való együttélés. Ebből a szempontból előnyösebb, ha valamelyik házastárs mindkét nyugdíjas szülője ott lakik, és nem csak az általában alacsonyabb nyugdíjjal rendelkező nagymama. A fiatalabb, család nélküli munkanélküliek esetében a szülői házban maradás nyújtja a legnagyobb biztonságot. Ugyanakkor a jó esetben még aktív dolgozó szülőkkel való együttélés a gyerek-státus meghosszabbodásával és az önállósoadás kitolódásával jár. A legnehezebb helyzetben talán azok az idősebb korú munkanélküliek vannak, akiknek a gyerekei családot alapítottak, és saját megélhetési problémáik miatt nem tudnak idősebb szüleiken segíteni. Valószínűleg lélektanilag is a nyugdíj előtti munkanélküliség a legnehezebb: előrehozza az öregedés folyamatait, az öregkori kiszolgáltatottság érzését.

A családi összetartás anyagi és lelki szempontból is stabilizáló hatással lehet. Úgy tűnik, hogy a kizártak esetében valamelyest nagyobb volt a családi segítségnyújtás mobilizálódása, mint a járadékosoknál. Ezt részben magyarázhatja a két csoport egymástól eltérő korösszetétele is. Összesen a munkanélküliek közel felénél játszott pozitív szerepet a munkanélküliség átvészelésében a családi, rokoni segítségnyújtás, mégpedig elsősorban inkább a természetbeni, mint a pénzbeni segítségnyújtás. A kizártak 43 százaléka, a járadékosok 33 százaléka kapott a munkanélküliség ideje alatt szüleitől vagy más rokonaitól élelmiszert (lásd 70. és 71. tábla). A munkanélküliek vallomása szerint biztonság érzetük legfőbb forrása a család. A kizártak 45 százaléka, a járadékosok 32 százaléka számára egyedül a család nyújt biztonságot (lásd 72. tábla).

Természetesen vannak olyanok, akik egyedül élnek, és a családban élők sem övezi mindig szeretet és megértés. Számukra a munkanélküliség elviselése még nagyobb próbatételt jelent. A pénztelenség még az összetartó családok számára is nehéz kihívást jelent. Kisebbségben vannak azok a családok, ahol kifejezetten jól és megértően viszonnyultak a családtag munkanélküliségéhez. Jellemzőbb, hogy a család a helyzet megváltoztathatatlansága miatt tudomásul veszi, beletörődik a családtag munkanélküliségébe és az ezzel járó következményekbe. Nem gyakori, de létező jelenség, hogy a család nem tudja feldolgozni a munkanélküliség tényét, és ez állandó konfliktus tárgyát képezi. A tartós munkanélküliség értelemszerűen jobban kikezdi a családok tűrőképességét. A járadékosok esetében gyakoribb volt a családok részéről tanúsított meg nem értő magatartás, és gyakoribbak voltak a munkanélküliség ideje alatt kiobbant családi válságok is, amelyek adott esetben váláshoz is vezethettek (lásd 73. és 74. tábla). Összességében azért mégiscsak a családon belüli szolidaritás dominált.

A bizonytalanság életformája, a munkanélküliség szubjektív megítélése

Marie Jahoda egy amerikai település, Marienthal munkanélküliségéről a harmincas években írott szociográfiájában a foglalkoztatás öt látens funkcióját határozta meg.¹⁷ Egy: a munkába járás strukturálja az időt. Kettő: a munkavállalás révén rendszeresen kapcsolatba kerülünk a családon kívüli emberekkel. Három: a munka az egyént rajta kívülálló célokkal, törekvésekkel hozza kapcsolatba, ezzel is erősítve azokat a szálakat, amelyek a mindennapi realitáshoz kötik. Négy: a munka segíti a státus- és identitástudat fenntartását. Öt: a munka aktivitásra serkent.

Ezeket a dimenziókat megfordítva, a munkanélküliség oldaláról is meg lehet fogalmazni. Egy: a munkanélküliség lelki terhei közül az egyik legsúlyosabb teher a megnövekedett szabadidő értelmesebb eltöltése. A napi tevékenységek struktúrájában a háztartási, ház körüli munkák akarvaakaratlanul kiemelt helyet kapnak. Kettő: a munkanélkülieket fojtogatja az egyedüllét, a bezártság, a kommunikáció hiánya. Három: a munkanélküliek céltalanná válnak, nem találnak maguknak olyan tevékenységet, amely értelmes célt adhatna életüknek. Négy: identitástudatuk elbizonytalanodik, önértékelési zavarok lépnek fel. Öt: nincs, ami aktivitásra serkentené őket, a tétlenség, az unalom, a tehetetlenség kikezdi lelki egyensúlyukat.

A magyarországi munkanélkülieket ráadásul fokozottabban sújtja a **környezet előítéletessége**. A munkanélküliek mintegy egyharmada panaszkodott arra, hogy a környezetük megveti, lenézi őket. Ez növeli kiszolgáltatottságukat, megalázottsági és szégyenérzésüket. A munkanélküliség lelki terhei és az elszegényedésből fakadó idegesség, bizonytalanság összeadódnak. A munkanélküliség szubjektíve megélt negatívumai között a nagy többségnél egyszerre vannak jelen az anyagi és a lelki szempontok. A munkanélküliség a bizonytalanság és a lemondás életformája. Le kell mondani a szórakozásról, a nyaralásokról, a finomabb ételekről stb., és ezek helyét a spórolás, a takarékoskodás, az egyik napról a másikra élés miatti állandó idegeskedés veszi át (lásd 75-83. tábla).

Az elhelyezkedés esélye és a munkaerőpiac átstrukturálódása

A kizártak és a járadékosok csoportjában a foglalkoztatottság markánsan eltérő módon alakult. A kizártak körében sokkal magasabb az elhelyezkedők aránya, mint a járadékosoknál. A kizártak 52 százaléka, a járadékosok 14 százaléka helyezkedett el.¹⁸ Ez annál is érdekesebb, hiszen végeredményben a járadékosok azok, akik kapcsolatban maradtak a munkaügyi központtal. Le kell azonban szögezni, hogy a **munkahely megtalálásában periférikus szerepe van a munkaügyi központnak** nemcsak a kizártaknál (ami érthető), hanem a **járadékosoknál is**. A tíz elhelyezkedett járadékos közül csak egy

17. Jahoda M.—Lazarsfeld P.—Zeisel H.: Marienthal. The Sociology of an Unemployed Community. New York, 1933.

18. Néhányan az elhelyezkedés után ismét munkanélküliekké váltak. A kizártak 5%-a, a járadékosok 1%-a vált újra munkanélkülivé. Tehát a jelenleg is állással rendelkezők aránya némileg alacsonyabb (47%, illetve 13%).

ember talált munkát a munkaügyi központon keresztül. *A munkahely megtalálásában az informális kapcsolatrendszernek van döntő szerepe.* Az elhelyezkedőknek több mint a fele ismerős révén jutott új munkahelyéhez. Minden jel arra mutat, hogy a munkaügyi központ nem tudja megakadályozni, illetve lelassítani azt a folyamatot, amelynek során a tartós munkanélküliek „bátortalan munkavállalókká” válnak. Sok olyan járadékos van, akinek a munkanélküliség két éve alatt gyakorlatilag egyszer sem ajánlottak munkát, legfeljebb csak a kezdet kezdetén. A járadékosok 90 százalékának átképző tanfolyamot sem ajánlottak. A „bátortalan munkavállalóvá” válás talán a legnagyobb hátráltatója a járadékosok elhelyezkedésének. Igaz, hogy a járadékosok csoportjában szinte minden, az elhelyezkedést nehezítő körülmény nagyobb mértékben van jelen, de nincsenek annyival rosszabb helyzetben a kizártakhoz képest, hogy önmagában ezzel lehetne magyarázni az elhelyezkedésben tapasztalt különbségeket. Paradox módon a kizártak egy részének előnyére vált, hogy kizárták őket a munkanélküli segélyből. Mivel összességében rövidebb ideig voltak segélyezetttek, még nem voltak abban a lelki állapotban, „hogy ők úgysem találnak munkát”. Sőt, a kizárás okozta sok bizonyos értelemben fokozta a munkavállalás érdekében tett erőfeszítéseiket. A kizártaknak — a megélhetően túl — azért is volt kiemelkedően fontos a munkavállalás, hogy saját maguk és a külvilág előtt is bizonyítsák, hogy igazságtalanság történt velük, és nem igaz, hogy ők nem akartak elhelyezkedni. Másfelől, a mindenáron való munkavállalás a kizártakat inkább rákényszerítette arra, hogy olyan munkahelyeket is elfogadjanak, ahol a minimálbér összegét sem éri el a keresetük. Az elhelyezkedett kizártak 13 százaléka 5000 Ft-nál kevesebbet keres jelenlegi munkahelyén. *(lásd 84-86. tábla)*

Az elhelyezkedés esélyét befolyásoló tényezők

Ha a munkanélkülieket az elhelyezkedés esélye szerint sorrendbe állítanánk, akkor a skála két végén a következő jellemzőkkel rendelkező embereket találnánk. **Legnagyobb esélye az elhelyezkedésre** azoknak az egészséges, 30 évesnél fiatalabb férfiaknak van, akik szakmunkásképzőt végeztek, és a munkanélkülivé válás előtt szakmunkásként dolgoztak, akik a megyeszékhelyen, de legalábbis a Balaton vonzáskörzetéhez tartozó városban laknak, és akik nem cigány származásúak. Ezzel szemben **legkisebb esélye az elhelyezkedésre** a nyugdíjas kor előtt álló, tartós betegségekben szenvedő, nem a Balaton vonzáskörzetéhez tartozó falvakban élő cigány nőknek van, akiknek nincs szakképzett-ségük, és még az általános iskola nyolc osztályát sem végezték el.

a) Az életkor

Az elhelyezkedés esélyét perdöntően befolyásolja a munkanélküli életkora. A 30 évesnél fiatalabb munkanélküliek 59 százalékának sikerült elhelyezkednie, a 31 és 45 év közöttiek 26 százalékának, a 45 évesnél idősebbek közül viszont mindössze 17 százalékuknak sikerült elhelyezkednie *(lásd 87. tábla)*.

b) Az egészségi állapot

Az egészségi állapot szintén erősen befolyásolja az elhelyezkedés esélyét. Az egészségesek 43 százaléka helyezkedett el, a betegeknek csak a 14 százaléka. Érdekes módon a kizártaknál az egészségi állapot befolyásolja a legjobban az elhelyezkedés sikerességét. Az egészséges kizártak 59 százaléka helyezkedett el, a betegek körében ugyanez az arány csak 21 százalék volt. A járadékosok esetében a többi tényezőhöz képest nem volt lényegesen nagyobb jelentősége az egészségi állapotnak: az egészséges járadékosok 16 százaléka, a betegek 10 százaléka helyezkedett el. (lásd 88. tábla)

c) Településtípus

Az elhelyezkedés valószínűsége a megyeszékhelyen, Kaposváron a legnagyobb, 43 százalék. A többi Somogy megyei városban az elhelyezkedők aránya némileg alacsonyabb volt: 34 százalék. A legalacsonyabb pedig, 26 százalék a falvakban volt. A Balaton vonzáskörzetébe tartozó városokban és falvakban jobbak az elhelyezkedési lehetőségek, még ha a munkák idényjellegűek is. Mint már említettem, a kizártak jelentős része a Balaton vonzáskörzetében lakik. Ennek megfelelően az elhelyezkedett kizártak közel egyharmadának csak idényjellegű munkát sikerült találnia. Az elhelyezkedett járadékosok között gyakorlatilag nincs idénymunkás.

Az alacsony esetszám miatt összevontam a megyeszékhelyre és a többi városra vonatkozó adatot: így a városban lakó kizártak 54 százaléka helyezkedett el. A falvakban lakó kizártak esetében alacsonyabb ez az arány: 42.5 százalék. A városban lakó járadékosok 16 százaléka, a falvakban lakók 10 százaléka helyezkedett el (lásd 89-91. tábla).

d) Férfiak, nők

A feltételezésemmel ellentétben, az ismételt munkavállalás esélyét tekintve nem kiugróan magasak a nemek közötti különbségek. Összesen a férfiak 35 százaléka helyezkedett el, és a nők 27 százaléka. Ha azonban az elhelyezkedettek arányát egyszerre vizsgáljuk településtípus és nemek szerinti bontásban, változik a kép: a falun élő férfiak és nők között ugyan nincs lényeges különbség az elhelyezkedés arányát tekintve (25-28 százalék), a városban lakók között viszont annál inkább meghatározóvá válik a nem. A városi férfiak 44 százaléka helyezkedett el, a városi nőknek pedig csak a 28 százaléka. Tehát a városi és falusi nők elhelyezkedési aránya között egyáltalán nincs különbség. A falusi férfiak viszont sokkal hátrányosabb helyzetben vannak, mint a városi férfiak. A nemek szerinti különbség ott nő meg, ahol objektíve nagyobb az elhelyezkedés esélye: a városokban.

A kizárt férfiak között a legmagasabb az elhelyezkedettek aránya: 51 százalék. Ehhez adódik még hozzá az a 9 százalék, akik elhelyezkedtek, de újra munkanélküliek lettek. A kizárt nők 43 százalékának sikerült elhelyezkednie. A járadékos férfiakra csak a 16 százaléka helyezkedett el, és a legalacsonyabb az elhelyezkedés a járadékos nők között: mindössze 9 százalék (lásd 92. és 93. tábla).

e) Szakképzettség

A szakképzettség-szakképzetlenség szintén erőteljesen befolyásolja az elhelyezkedés esélyét. A szakképzettséggel rendelkezők 41 százaléka helyezkedett el, ezzel szemben a szakképzetleneknek csupán 20 százaléka. A járadékosoknál a szakképzettség az a tényező, amely a leginkább meghatározza az elhelyezkedés esélyét. A szakképzetlen járadékosok közül senki sem helyezkedett el, a szakképzettséggel rendelkezők 26.5 százaléka viszont sikerült elhelyezkednie. A kizártaknál nincs ekkora jelentősége az elhelyezkedésben a szakképzettségnek: a szakképzett kizártak 52 százaléka helyezkedett el, a szakképzetleneknek 41 százaléka (lásd 94. tábla).

f) Iskolai végzettség

Legnagyobb arányban a szakmunkásképzőt végzettek találtak munkát (51%). Nem sokkal alacsonyabb a szakközépiskolát végzettek elhelyezkedési aránya sem (45.5%). Érdekes módon őket nem a magasabban kvalifikáltak követik, hanem az általános iskolát végzettek (35%). Ezután következnek a gimnáziumi érettségivel rendelkezők, akiknek a 29 százaléka helyezkedett el. A főiskolai és egyetemi végzettséggel rendelkezők közül nagyon kevesen tudtak csak elhelyezkedni: mindössze 17 százaléuk talált munkahelyet. A nyolc általánosnál alacsonyabb iskolai végzettségűeknek gyakorlatilag nincs esélyük az elhelyezkedésre (4%) (lásd 95. tábla).

Érdekes néhány szót szólni a munkaerőpiac kínálati oldaláról, vagyis, hogy milyen típusú munkaerő iránt van jelenleg igény. Elvileg az ember azt gondolná, hogy minél magasabb iskolai végzettsége van valakinek, annál inkább valószínű, hogy el tud helyezkedni. Ezzel szemben azt látjuk, hogy az iskolai végzettség két szélső pólusán lévő emberek számára a legnehezebb munkahelyet találni. *A legnagyobb kereslet a hierarchia középső szegmenséhez tartozó emberek, vagyis a szakmunkások, és az általában általános iskolai végzettséggel rendelkező betanított munkások iránt van.* Az elmúlt évtizedek gazdaságpolitikája olyan munkahely-struktúrát alakított ki, amelyben az általános iskolát végzettek és a szakmunkások tömegeire volt szükség. A jelek szerint a megszűnt munkahelyek és az azóta születő új munkahelyek alapvetően nem tudták megváltoztatni a múltban teremtett munkahelyek összetételét.

g) Etnikai hovatartozás

Arra számítottam, hogy a cigány származású munkanélküliek körében minimális lesz az elhelyezkedés mértéke. Ezzel szemben a valóság bonyolultabbnak bizonyult. A nem cigányok 34 százaléka, a cigányok 22 százaléka sikerült elhelyezkednie. Ha a társadalmi előítéletek mellett számításba vesszük, hogy a mintában szereplő cigány emberek betegebek, kevésbé szakképzettek, nagyobb arányban falusiak, mint a minta átlaga, akkor még inkább emellett kell érvelnünk, hogy viszonylag magas az elhelyezkedők aránya. Az újra elhelyezkedés esélyét tekintve a cigányok és nem cigányok közti különbségek a kizártak esetében például minimálisnak mondhatók. A nem cigány kizártak 49 százaléka helyezkedett el, a cigányok 43 százaléka. És mivel a cigányok körében 14 százalék volt azoknak az aránya, akik elhelyezkedtek, de időközben ismét munkanélküliekké váltak, összességében a munkát vállalók aránya magasabb volt, mint a nem ci-

gányoké. A helyzet törékenységét azonban nemcsak az mutatja, hogy a cigányok körében a leggyakoribb a munkahely ismételt elvesztése, hanem az is, hogy a cigányok körében a legmagasabb az idénymunkára felvettek aránya: **az elhelyezkedettek fele idényjellegű munkát végez**, tehát az őszi hónapokban nagy valószínűséggel ismét a munkanélküliség vár rájuk.

A valósághoz tartozik azonban az is, hogy a járadékosoknál közel sem ilyen pozitívak a tendenciák. A járadékos cigányok 6 százaléka, a nem cigányok 15 százaléka helyezkedett el. A járadékos cigányoknál nagyobb arányban vannak olyanok, akiknek már lejárt a munkanélküli járadéka, és nem kapnak pénzt. Meg kell említenem, hogy egyetlen cigány sem lett rokkantnyugdíjas a járadékosok közül, holott a nem cigányok körében a rokkantnyugdíjassá váltak aránya eléri a 11 százalékot. (lásd 96. és 97. tábla)

Mobilitási utak, a jelenlegi munkakör jellemzői

A munkanélküli segély előtti utolsó munkakör állománycsoportok szerinti besorolását felhasználva azt mondhatjuk, hogy **legnagyobb arányban a szakmunkások helyezkedtek el (48%), őket a betanított munkások követik (37.5%). Lényegesen kisebb arányban tudtak elhelyezkedni a segédmunkások (17%), és a szellemi foglalkozásúak (15%).**

A **kizártak** körében a szakmunkások és a betanított munkások között nem volt különbség az elhelyezkedési arányt tekintve. Mindkét csoportban magas, 62 százalék volt a munkát találók aránya. A kizárt segédmunkások és szellemi foglalkozásúak elhelyezkedési aránya ennél jóval alacsonyabb volt. A szellemi foglalkozásúak a kizártak csoportján belül is a leghátrányosabb helyzetben vannak. A **járadékosoknál** a szakmunkások elhelyezkedési aránya majdnem háromszorosa a betanított munkásokénak, és a szellemi foglalkozásúak nem sokkal maradnak el a betanított munkásoktól. A járadékosok között a volt segédmunkásoknak van a legkisebb esélye az elhelyezkedésre, hiszen ezek az emberek az életük során végzett nehéz fizikai munka hatására ma már többnyire betegek. Tisztán szubjektív szempontból érthető, hogy nem is nagyon törekednek arra, hogy korábbi egészségromboló, és alacsony keresettel járó munkaköreikbe visszajussanak (lásd 98-100. tábla).

Fontos kérdés, hogy a munkanélküliség milyen hatással van az egyéni mobilitási életutakra, mennyiben jár együtt a munkanélküliség utáni munkavállalás az eredeti munkaerőpiaci pozíció romlásával. A munkanélküliség hosszútávú hatásáról még nem áll módomban nyilatkozni, az adatok arra adnak lehetőséget, hogy a munkanélküliség utáni első munkakör és a munkanélküli segély előtti utolsó munkakör állománycsoportok szerinti besorolását összehasonlítsam. A két csoport elhelyezkedőit együtt kezelve azt az eredményt kaptam, hogy **az újra munkába állók kétharmadának nem változott az állománycsoportok szerinti besorolása, 23 százalékuk esetében magasabb lett a munkaköri besorolás, és 10 százalékuknál figyelhetünk meg lefelé irányuló mobilitást.**¹⁹ (Hozzátartozik a képhez azonban az is, hogy az elhelyezkedők egyötöde szerint jelenlegi munka-

19. Óvatosan kell kezelni azt a kérdést, hogy az állománycsoportok közötti mozgást mennyiben tekinthetjük a szó szociológiai értelmében társadalmi mobilitásnak. A munkahelyi státusz változása nem feltétlenül jelent a társadalmi státuszban is változást.

körük nem felel meg teljes mértékben a szakképzettségüknek.) A kizártak esetében kisebb volt a lefelé irányuló mobilitás mértéke: összesen 5 százalékot tett ki. A járadékosoknál a kis esetszám miatt nem lehet pontos adatot közölni, de tendenciájában nagyobb mértékűnek tűnik a lefelé irányuló mobilitás az újra elhelyezkedő járadékosok körében. Ennek alapján megkockáztatom azt a feltételezést, hogy a tartós munkanélküliség utáni elhelyezkedés nagyobb valószínűséggel jár együtt az eredeti munkaerőpiaci pozíció romlásával, mint a rövidebb időtartamú munkanélküliség. (lásd 101. és 102. tábla)

A munkaerőpiac átstrukturálódása

Érdeemes megvizsgálni, hogy a munkavállalás melyik szektorban valósult meg. Az elhelyezkedők fele a magánszektorban helyezkedett el, döntő részben alkalmazottként (40%), kisebb részben önálló vállalkozóként (10%). Az állami és szövetkezeti szektorban elhelyezkedők aránya együttesen sem éri el az 50 százalékot. Tehát a **magánszektor felszívó hatása erősödik a munkaerőpiacon**. A kizártak körében méginkább érvényesül az állami szektorból való „menekülés”. Az önálló vállalkozók is a kizártak köréből kerültek ki. *A magánszektorba döntő többségben a szakmunkások mennek, az önálló vállalkozók volt betanított és szakmunkásokból lettek, az állami és szövetkezeti szektorba pedig a segéd- és betanított munkások kerültek.* A népgazdasági ágazatok szerint vizsgálva a munkaerőpiac felszívó hatását, látható, hogy elsősorban a szolgáltatói szféra (a vendéglátóipar), a kereskedelem és a mezőgazdaság szívja fel a szabad munkaerő-kínálatot. Az ipar és építőipar együttesen is csak a munkanélküliek 12 százalékának adott újra munkát. (lásd 103-105. tábla)

A munkavállalók körében is megfigyelhetjük a szemléletbeli változást, azt hogy szívesebben mennek maszekhoz dolgozni. A magánszektorban elérhető kereset magasabb, mint az állami szektorban, de ott sem haladta meg egyetlen esetben sem a havi 15000 Ft-ot. Ugyanakkor a magánszektorban való munkavállalásnak is megvannak a veszélyei: szinte kivétel nélkül mindegyikük alacsonyabb fizetéssel van bejelentve hivatalosan, mint amennyit valójában kézhez kap. Ez hátrányosan érinti őket, ha betegek lesznek, vagy ha újra munkanélkülivé válnak, hiszen a táppénzt és a munkanélküli segélyt a hivatalosan bejelentett kereset után fogják kapni. Ismét olyan helyzetbe kerülhetnek, hogy kötelesek elfogadni a munkaügyi központ alacsony keresetű biztosító állásajánlatát, és ha nem vállalják, akkor féltő, hogy kizárják őket a rendszerből.

Külön tanulmányt érdemelne a feketemunka megítélése; ideértve azokat az eseteket is, amikor az alkalmazottakat a valósánál alacsonyabb bérrel jelentik be a társadalombiztosítás felé. A munkaügyi kormányzat minden jel szerint szemet huny a feketemunka virágzása felett, egyetlen szempontból érdeklí a kérdés, hogy jobban kiszűrje a feketemunkát vállaló segélyezett munkanélkülieket. A feketemunka hallgatóságos „engedélyezése”, a legnagyobb kedvezmény, amelyet a vállalkozók „kivívtak” maguknak. Azonban az „alkunak” három szereplője van. A munkavállalók körében erős hajlandóságot figyelhetünk meg a feketemunka vállalására. Természetesen ezt részben kiszolgáltatottságuk magyarázza, de véleményem szerint ennek más összetevői is vannak. Egyrészt az emberek nincsenek feltétlenül tudatában, hogy milyen kockázattal járhat

számukra a huzamosabb ideig végzett feketemunka: tehát azzal, hogy olyan csapdahelyzetben vannak, amelyben kizárólag saját maguknak kell viselniük a helyzet következményeit. Másrészt viszont az őket alkalmazó vállalkozó személyes jószágának tekintik, hogy odavették őket, és nagyon megértően viszonyulnak a vállalkozókat sújtó pénzügyi terhekhez. Úgy gondolják, hogy nekik is inkább megéri, ha a vállalkozó „miattuk” nem megy tönkre.

A jövő (nélküliség)

A jövőhöz való viszony erősen megosztja a munkanélkülieket. A **járadékosok** közel 40 százaléka nem lát perspektívát maga előtt, és a kilátástalanság miatt körükben különösen erős a munkaerőpiacról való kivonulás óhaja. A kérdezéskor 12 százalékuk már öregségi, illetve rokkantnyugdíjas volt, és a jövőre vonatkozó vágyaik között még 8 százalékuk említette, hogy szeretnének nyugdíjba menni (*lásd 106. és 107. tábla*). Annak ellenére, hogy a **kizártak** 41 százaléka nem részesül munkanélküli ellátásban (a járadékosok 14%-a), kevésbé jellemző rájuk a perspektíva nélküliség, a teljes lemondás sorsuk alakításáról. Markánsabban fogalmazzák meg azt a véleményüket, hogy szeretnének minél hamarabb elhelyezkedni. Az önálló vállalkozóvá válás is inkább szerepel a kizártak terveiben. A kizártak egyötöde-egynegyede szeretne önálló vállalkozóvá válni, és a járadékosoknál is eléri ez az arány a 14 százalékot. Az állami szférától való függetlenedés óhaja tehát elég jelentős a munkanélküliek körében. Az már további és későbbi vizsgálódás tárgya lenne, hogy ennek mennyiben van reális alapja, és ha sikerül is beindítani ezeket az „egyszemélyes” vállalkozásokat, meddig képesek talpon maradni.

MELLÉKLET

1. tábla

Az egy munkaviszonyban nem álló állást keresőre jutó álláshelyek száma körzetenként

	1990 június	1990 december
Boglárlelle	0,98	0,16
Fonyód	0,85	0,0
Siófok	2,0	0,09
Tab	0,29	0,14
Marcali	0,20	0,07
Kaposvár	0,77	0,38
Nagyatád	0,41	0,04
Barcs	0,45	0,11
Csurgó	0,0	0,03
Somogy megye	0,59	0,14
Országos átlag	0,91	0,22

2. tábla

A kizártak, a járadékosok és a segélyezettek megoszlása körzetenként 1990-ben

	kizártak	járadékosok	segélyezettek
Boglárlelle	17.5	6.0	5.5
Fonyód	2.5	4.0	6.5
Siófok	26.5	8.5	10.0
Tab	1.0	3.0	6.0
Marcali	0.0	22.5	18.0
Kaposvár	34.0	25.0	26.0
Nagyatád	0.0	7.0	10.0
Barcs	7.5	6.0	9.0
Csurgó	11.0	18.0	9.0
Összesen	100% N=80	100% N=71	100% N=3805

3.tábla

A kizártak és a járadékosok megoszlása településtípus szerint

	kizártak	járadékosok
Falu	50	56
Város	31	31
Kaposvár	19	13
	100% N=80	100% N=71

4.tábla

A kizártak, a járadékosok és a munkanélküli segélyben részesülők állománycsoportok szerinti megoszlása

	kizártak			járadékosok			segélyezettek		
	Ffi	Nő	Össz	Ffi	Nő	Össz	FFi	Nő	Össz
Segédmunkás	26	35	30	39.5	27	34	29	22	26
Betanított	21	32	26	18	36	27	19	36	27
Szaktmunkás	44	19	33	32	15	24	30	14	23
Szellemi	9	14	11	10.5	21	15	21	28	24
Összesen	100% N=43	100% N=37	100% N=80	100% N=38	100% N=33	100% N=71	100% N=2194	100% N=1611	100% N=3805

5.tábla

A kizártak, a járadékosok és a munkanélküli segélyben részesülők iskolai végzettség szerinti megoszlása

	kizártak			járadékosok			segélyezettek		
	Ffi	Nő	Össz	Ffi	Nő	Össz	Ffi	Nő	Össz
8 ált.alatti	9	13.5	11	21	21	21	13	11	12
8 általános	30	32	31	21	21	21	25	40	31
Szaktmunkásképző	37	24	31	18	15	17	34	17	27
Szakközépiskola	5	11	8	8	6	7	10	13	11
Technikum	5	3	4	13	9	11	4	2	3
Gimnázium	7	13.5	10	5	12	8.5	6	13	9
Főiskola	2	0	1	3	3	3	5	2	4
Egyetem	5	3	4	8	9	8.5	2	1	2
Egyéb	0	0	0	3	4	3	1	1	1
	100% N=43	100% N=37	100% N=80	100% N=38	100% N=33	100% N=71	100% N=2194	100% N=1611	100% N=3805

6.tábla

A kizártak, a járadékosok és a munkanélküli segélyezettek korcsoport szerinti megoszlása

	kizártak			járadékosok			segélyezettek		
	Ffi	Nő	Össz	Ffi	Nő	Össz	Ffi	Nő	Össz
21 év alatti	2	0	1	2.5	6	4	1	3	2
21 - 25 év	21	24	22.5	5	6	6	16	16	16
26 - 30 év	9	14	11	3	12	7	16	14	15
31 - 35 év	21	19	20	8	12	10	16	18	17
36 - 40 év	21	24	22.5	29	15	22	18	18	18
41 - 45 év	14	8	11	13	24	18	14	15	14
46 - 50 év	5	11	8	21	12	17	10	9.5	10
51 - 55 év	2	0	1	16	9	13	6	6	6
56 - 60 év	5	0	3	2.5	3	3	3	0.5	2
60 év felett	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
	N=43	N=37	N=80	N=38	N=33	N=71	N=2194	N=1611	N=3805

7.tábla

A szakképzettséggel rendelkezők aránya a kizártak és a járadékosok körében

	kizártak	járadékosok
Van szakképzettsége	57.5	48
Nincs szakképzettsége	42.5	52
Összesen	100% N=80	100% N=71

8.tábla

A munkahelyi szakmásmító tanfolyamot végeztek aránya a kizártak és a járadékosok körében

	kizártak	járadékosok
Végzett tanfolyamot	24	30
Nem végzett tanfolyamot	76	70
Összesen	100% N=80	100% N=71

9.tábla

A szakképzettséggel rendelkezők aránya nemek szerint

	kizártak		járadékosok	
	Ffi	Nő	Ffi	Nő
Van szakképzettsége	67	46	53	42
Nincs szakképz.	33	54	47	58
Összesen	100% N=43	100% N=37	100% N=38	100% N=33

10.tábla

A szakképzettséggel rendelkezők aránya településtípus szerint

	kizártak		járadékosok	
	Falu	Város	Falu	Város
Van szakképzettsége	47.5	67.5	35	65
Nincs szakképzettsége	52.5	32.5	65	35
Összesen	100% N=40	100% N=40	100% N=40	100% N=31

11.tábla

A tartós betegséggel rendelkezők aránya a kizártak és a járadékosok körében

	kizártak	járadékosok
Van tartós betegsége	30	55
Nincs tartós betegsége	70	45
Összesen	100% N=80	100% N=71

12.tábla

A tartós betegségekkel rendelkezők aránya nemek szerint

	kizártak		járadékosok	
	Ffi	Nő	Ffi	Nő
Van tartós betegsége	33	27	58	52
Nincs tartós betegsége	67	73	42	48
Összesen	100% N=43	100% N=37	100% N=38	100% N=33

13.tábla

A cigány népesség aránya a kizártak és járadékosok körében

	kizártak	járadékosok
Cigány	18	25
Nem cigány	82	75
Összesen	100% N=80	100% N=71

14.tábla

A cigány népesség aránya nemek szerint

	kizártak		járadékosok		Össz	
	Ffi	Nő	Ffi	Nő		
Cigány	64	36	50	50	100%	N=32
Nem cigány	52	48	55	45	100%	N=119
Összesen	54	46	54	46	100%	N=151

14/a.tábla

A cigány népesség aránya a kizártak és járadékosok körében településtípus szerint

	kizártak		járadékosok		Össz	
	Falu	Város	Falu	Város		
Cigány	64	36	61	39	100%	N=32
Nem cigány	48	52	55	45	100%	N=119
Összesen	50	50	56	44	100%	N=151

14/b.tábla

A szakképzettséggel rendelkezők aránya a cigány népesség körében

	Cigány	Nem cigány	Össz
Van szakképzettsége	19	63	53
Nincs szakképzettsége	81	37	47
Összesen	100% N=32	100% N=119	100% N=151

14/c.tábla

A tartós betegségekkel rendelkezők aránya a cigány népesség körében

	Kiz.*	Cigány		Kiz.	Nem cigány		Össz.
		Jár.*	Össz.		Jár.	Össz.	
Van betegsége	43	61	53	26	53	38	42
Nincs betegsége	57	39	53	74	47	62	58
Összesen	100% N=14	100% N=18	100% N=32	100% N=66	100% N=53	100% N=119	100% N=151

* A kis esetszám miatt az adatok csak tájékoztató jellegűek.

15.tábla

Az első munkakör állománycsoportok szerinti megoszlása a cigány és a nem cigány népességén belül

	Cigány	Nem cigány
Segédmunkás	72	22
Betanított munkás	16	22
Szaktmunkás	9	42
Szellemi foglalkozású	3	14
Összesen	100% N=32	100% N=119

16.tábla

A munkanélküli segély előtti utolsó munkakör állománycsoportok szerinti megoszlása a cigány és a nem cigány népességén belül

	Cigány	Nem cigány
Segédmunkás	59	24
Betanított munkás	25	27
Szaktmunkás	13	33
Szellemi foglalkozású	3	16
Összesen	100% N=32	100% N=119

17.tábla

Az apák legjellemzőbb foglalkozásának állománycsoportok szerinti megoszlása a kizártak és a járadékosok körében

	Kizártak	Járadékosok	Össz.
Segédmunkás	34.5	35	35
Betanított munkás	22	18	20
Szaktmunkás	34.5	26	31
Szellemi foglalkozású	9	20	14
Összesen	100% N=80	100% N=71	100% N=151

18.tábla

Az apák legjellemzőbb foglalkozásának állománycsoportok szerinti besorolásához viszonyított mobilitás a kizártak és a járadékosok körében

	kizártak	járadékosok
Emelkedett	33	22
Azonos státuszú maradt	37	52
Lecsúszott	30	26
Összesen	100% N=80	100% N=71

19.tábla

A kizártak és a járadékosok intragenerációs mobilitása az első munkakör és a munkanélküli segély előtti utolsó munkakör állománycsoportok szerinti besorolása alapján

	Kizártak			Járadékosok			Össz
	Lefelé	Azonos	Felfelé	Lefelé	Azonos	Felfelé	
Segéd munkás	0	62.5	37.5	0	72	28	100%
Betanított m.	41	41	18	13	53	34	100%
Szakmunkás	23	68	9	21	63	16	100%
Szellemi fogl.	0	100	0	58	42	0	100%
Összesen	19%	62%	19%	18%	61%	21%	100%

20. tábla

Átlagosan hány évente változtattak munkahelyet eddigi munkaútjuk során a kizártak és a járadékosok

	kizártak	járadékosok
1 év	15	4
2-3 év	46	30
4-5 év	13	27
6-10 év	21	24
11-20 év	4	11
21 év és annál több	1	4
Összesen	100% N=80	100% N=71

24.tábla

Kaptak-e az elbocsátottak a munkáltatótól eligazítást, hogy munkanélküliség esetén hová kell fordulniuk

	kizártak	járadékosok	Össz
Kaptak eligazítást	27	24	26
Nem kaptak eligazítást	73	76	74
Összesen	100% N=80	100% N=71	100% N=151

25.tábla

Kapott-e az elbocsátott a munkáltatótól eligazítást, hogy munkanélküliség esetén hová kell fordulnia az elbocsátás időpontja szerint

	1988-ban és korábban*	1989-ben	1990-ben	Össz
Kapott eligazítást	31	23	31	26
Nem kapott eligazítást	69	77	69	74
Összesen	100% N=22	100% N=80	100% N=49	100% N=151

* A kis esetszám miatt az adatok csak tájékoztató jellegűek.

26.tábla

Váratlanul érte-e a munkanélküliség?

	kizártak	járadékosok	Össz
Váratlanul érte	66	83	74
Nem érte váratlanul	34	17	26
Összesen	100% N=80	100% N=71	100% N=151

27.tábla

A munkaviszony megszűnése után önerőből munkát keresők aránya nemek szerint

	Férfi	Nő	Összesen
Keresett önerőből munkát	90	83	87
Nem keresett önerőből munkát	10	17	13
Összesen	100% N=81	100% N=70	100% N=151

28.tábla

Hogyan tudta meg, hogy a munkaügyi központot kell felkeresnie?

	kizártak	járadékosok	Össz.
TV, rádió,sajtó	10	15.5	13
Családtag	9	1	5
Munkáltató	15	15.5	15
Ahol munkát keresett	2.5	0	1
Ismerős, szomszéd	40	28	34
Kollega	5	3	4
Tanács, önkormányzat	12.5	21	17
Jogszabály	1	7	4
Egyéb	4	6	5
Ismeretlen	1	3	2
Összesen	100% N=80	100% N=71	100% N=151

29.tábla

A munkaviszony megszűnése után mennyi idő múlva kereste fel a munkaügyi központot?

	kizártak	járadékosok	Össz.
15 nap vagy kevesebb	34	48	40
16 nap - 1 hónap	11	13	12
1 - 2 hónap	16	13	15
2 - 3 hónap	12.5	1	7
3 - 6 hónap	14	7	11
6 hónapnál több	12.5	18	15
Összesen	100% N=80	100% N=71	100% N=151

30.tábla

A munkaviszony megszűnése és a munkaügyi központban való jelentkezés között eltelt idő hossza annak függvényében, hogy milyen módon tudta meg, hogy a munkaügyi központot kell felkeresni

	1 hónap vagy kevesebb	több mint 1 hónap	
Munkáltató*	87	13	N=23
Önkormányzat (tanács)*	60	40	N=25
TV, rádió, sajtó*	53	47	N=19
Ismerős, szomszéd	34	66	N=52
.....			
Összesen	52	48	N=151

* A kis esetszám miatt az adatok csak tájékoztató jellegűek.

31.tábla

A munkaviszony megszűnése és a munkaügyi központban való jelentkezés között eltelt idő hossza a munkanélkülivé válás éve szerint

	1988 és korábban*	1989	1990	Össz
1 hónap vagy kevesebb	27	59	53	52
1 hónapnál több	73	41	47	48
Összesen	100% N=22	100% N=80	100% N=49	100% N=151

* A kis esetszám miatt az adatok csak tájékoztató jellegűek.

32.tábla

A munkanélküli segély folyósítása előtt felkeresendő munkahelyek száma

	kizártak	járadékosok	Összesen
Nulla	54	57	55
Egy	9	11	10
Kettő	11	10	11
Három	14	4	9
Négy vagy több	12	18	15
Összesen	100% N=80	100% N=71	100% N=151

33. tábla

A munkaügyi központban való jelentkezés és az első munkanélküli segély kézhez kapása között eltelt idő hossza a munkaügyi központban való jelentkezés éve szerint

	1988	1989	1990	Össz
1 hónap vagy kevesebb	86	41	40	43
1 - 2 hónap	14	39	37	37
2 hónapnál több	0	20	23	20
Összesen	100%	100%	100%	100%

34. tábla

A munkanélküli segély folyósításának feltételeiről megfelelő információkkal ellátottak aránya a kizártak és a járadékosok körében

	kizártak	járadékosok	Össz
Kapott felvilágosítást	90	99	94
Részben kapott	2.5	0	1
Nem kapott megfelelő felvil.	7.5	1	5
Összesen	100% N=80	100% N=71	100% N=151

35. tábla

Milyen gyakorisággal kell a munkaügyi központot felkeresnie?

	kizártak	járadékosok	Össz.
Hetente	11	7	9
Kéthetente	5	8.5	7
Havonta	84	84.5	84
Összesen	100% N=80	100% N=71	100% N=151

21.tábla

A korábbi életszakaszban elhelyezkedni nem tudók aránya a kizártak és a járadékosok körében

	kizártak	járadékosok	Össz
Volt elhelyezkedési nehézség	17.5	15.5	16.5
Nem volt elhelyezkedési nehézség	82.5	84.5	83.5
Összesen	100% N=80	100% N=71	100% N=151

22.tábla

A munkaviszony megszűnésének módja a kizártak és a járadékosok körében

	kizártak	járadékosok	Össz
Munkaviszony megszűnt	61	68	64
Felmondás a dolgozó részéről	34	28	31
Kilépett	5	4	5
Összesen	100% N=80	100% N=71	100% N=151

23.tábla

Az elbocsátások okai a kizártak és a járadékosok körében

	kizártak	járadékosok	Össz.
Közös megegyezés alapján	0	13	6
Személyes konfliktusok	2	0	1
Leépítés, átszervezés, létszámcsök.	31	29	30
Csőd, felszámolás	16	21	19
Privatizáció, tulajdonos csere	4	4	4
Idénymunka	20	0	10
Szerződés lejárt	8	8	8
Egészségi okok miatt	4	4	4
Alkalmatlannak nyilvánították	6	8	7
Próbaidő után dolgozó visszalépett	4	2	3
Próbaidő után nem vették fel	0	2	1
Egyéb	4	8	6
Összesen	100% N=80	100% N=71	100% N=151

36.tábla

A lakóhely és a munkaügyi központ közötti utazási idő hossza a kizártak és a járadékosok körében

	kizártak	járadékosok	Össz.
Negyedóránál kevesebb	34	28	31
Negyedóra	24	16	20
Félóra	20	27	23
Háromnegyedóra	4	10	7
1 óra	12	11	12
1 óránál több	6	8	7
Összesen	100% N=80	100% N=71	100% N=151

37.tábla

A lakóhely és a munkaügyi központ között van-e utazási költség, és akinek van, kap-e útiköltségtérítést

	kizártak	járadékosok	Össz.
Nincs utazási költség	44	46	45
Van utazási költség	56	54	55
ebből:			
mindig kapott térítést	22	32	27
néha kapott térítést	11	13	12
sohasem kapott térítést	67	55	61
Összesen	100% N=80	100% N=71	100% N=151

38.tábla

A kizártak és a járadékosok véleménye a munkaügyi központ munkatársairól

	kizártak	járadékosok
Pozitív	34	73
Vegyes	17	23
Negatív	49	4
Összesen	100% N=80	100% N=71

39.tábla

Az átlagos várakozási idő az ügyintézőhöz való bejutásig a kizártak és a járadékosok körében

	kizártak	járadékosok
0 - 15 perc	32.5	41
16 - 30 perc	19	15.5
31 - 45 perc	2.5	8.5
46 - 60 perc	6	13
61 - 90 perc	9	7
91 - 120 perc	6	8
2 óránál több	24	7
Ismeretlen	1	0
Összesen	100% N=80	100% N=71

40.tábla

Az átlagos várakozási idő az ügyintézőhöz való bejutásig körzetek szerint

	1 óra vagy kevesebb	1 óránál több	Összesen
Barcs*	80	20	100% N=10
Boglárlelle*	62	38	100% N=18
Csurgó*	91	9	100% N=22
Kaposvár	73	27	100% N=45
Marcali*	88	12	100% N=16
Nagyatád*	60	40	100% N= 5
Siófok*	26	74	100% N=27
Tab*	100	0	100% N= 3
Fonyód*	80	20	100% N= 5
Összesen	68	32	100% N=151

* A kis esetszám miatt az adatok csak tájékoztató jellegűek.

41.tábla

A munkanélküli segély folyósításának teljes időtartama a kizártak körében

	kizártak
1 hónap vagy kevesebb	29
1 - 2 hónap	21
2 - 3 hónap	20
3 - 6 hónap	16
6 hónapnál több	14
Összesen	100% N=80

42.tábla

A felajánlott munkahelyek visszautasításának okai

	kizártak	járadékosok*
túl alacsony kereset	30	20
sok utazás, rossz közlekedés, útiköltségtérítés hiánya	14.5	5
szakképzettségnek nem megfelelő	6	10
több műszak, rossz munkaidő-beosztás	17	25
egészségi állapotnak nem megfelelő	8.5	10
nem tetszett a munkakör, a főnök	13	10
egyéb	10	15
ismeretlen	1	5
Összesen	100% N=83	100% N=20

* A kis esetszám miatt az adatok csak tájékoztató jellegűek.

43. tábla

Miért nem kereste fel a megadott időpontban a munkaiügyi központot?

	kizártak	járadékosok*
Betegség	6	39
Gyermek, családtag betegsége	15	11
Elfelejtette, elnézte az időpontot	21	21
Alkalmi munkán volt	12	4
Munkát keresett	12	7
Nem volt ügyfélfogadás	6	7
Családi ok /pl.temetés/	0	7
Nem volt pénze útiköltségre	0	4
Egyéb	24	0
Ismeretlen	1	0
Összesen	100% N=33	100% N=28

* A kis esetszám miatt az adatok csak tájékoztató jellegűek.

44.tábla

Igazságosnak érzi-e, hogy kizárták a munkanélküli segélyből?

	kizártak
Igen, igazságosnak érzi	25
Nem érzi igazságosnak	66
Részben érzi igazságosnak	9
Összesen	100% N=80

45.tábla

Hibásnak érzi-e magát abban, hogy kizárták a munkanélküli segélyből?

	kizártak
Igen, hibásnak érzi magát	12
Nem érzi magát hibásnak	70
Részben érzi magát hibásnak	18
Összesen	100% N=80

46.tábla

Az életszínvonal alakulása az elmúlt időszakban a környezet /lakás, ház/ jellege szerint

	kifejezetten szegény	szegényes, de rendezett	kispolgári	középosztály- beli
Nem romlott	3	12	26	46
Fokozatosan romlott	15	51	42	42
Kritikusan romlott	33	34	24	12
Régóta nagy szegény- ségben élnek	49	3	8	0
Összesen	100% N=33	100% N=41	100% N=38	100% N=33

47.tábla

Az életszínvonal alakulása a kizártak és a járadékosok körében

	kizártak	járadékosok	Össz.
Nem romlott az életszínvonal	25	21	23
Fokozatosan romlott az élet- színvonaluk, de alapszükség- leteiket ki tudják elégíteni	40	37	39
Kritikusan romlott az élet- színvonaluk, alapszükségle- teiket sem tudják kielégíteni	22.5	28	25
Régóta nagy szegénységben élnek	12.5	14	13
Összesen	100% N=80	100% N=71	100% N=151

48.tábla

Problémát jelentett-e az elmúlt időszakban az alapvető élelmiszerek beszerzése?

	kizártak	járadékosok	Össz.
Igen, problémát jelentett az alapvető élelmiszerek beszerzése	34	42	38
Nem jelentett problémát az alapvető élelmiszerek beszerzése	66	52	62
Összesen	100% N=80	100% N=71	100% N=151

49.tábla

Az életszínvonal alakulás az elmúlt időszakban az életkor szerint

	<=30 év	31 - 45 év	46 - 60 év
Nem romlott az életszínvonal	32	24	11.5
Fokozatosan romlott,de alapszükségeiket ki tudják elégíteni	38	38	40
Kritikusan romlott, alapszükségeiket sem tudják kielégíteni	21	24	31.5
Régóta nagy szegénységben élnek	9	14	17
Összesen	100% N=34	100% N=82	100% N=35

50.tábla

Problémát jelentett-e az elmúlt időszakban az alapvető élelmiszerek beszerzése az életkor szerint

	<=30 év	31 - 45 év	46 - 60 év
Igen,problémát jelentett az alapvető élelmiszerek beszerzése	35	30	57
Nem jelentett problémát az alapvető élelmiszerek beszerzése	65	70	43
Összesen	100% N=34	100% N=82	100% N=35

51.tábla

Mennyi volt a havi nettó keresete az utolsó munkahelyén?

	kizártak	járadékosok	Össz.
3000 Ft vagy kevesebb	1	10	5
3001 - 4000 Ft	6	15.5	11
4001 - 5000 Ft	17.5	11	15
5001 - 6000 Ft	12.5	28	20
6001 - 8000 Ft	36	22.5	30
8001 - 10000 Ft	14	10	12
10000 Ft vagy annál több	13	3	7
Összesen	100% N=80	100% N=71	100% N=151

52.tábla

A kizártak és a járadékosok megoszlása az első félévben kapott munkanélküli segély nettó összege szerint

	kizártak	járadékosok	Össz.
2000 Ft vagy kevesebb	2.5	7	5
2001 - 3000 Ft	14	20	17
3001 - 4000 Ft	26	35	30.5
4001 - 5000 Ft	22.5	18	20.5
5001 - 7000 Ft	26	16	21
7000 Ft-nál több	5	4	5
Ismeretlen	4	0	2
Összesen	100% N=80	100% N=71	100% N=151

53.tábla

A járadékosok megoszlása a második félévben kapott munkanélküli segély összege szerint

	járadékosok
2000 Ft vagy kevesebb	7
2001 - 3000 Ft	30
3001 - 4000 Ft	39
4001 - 5000 Ft	13
5001 - 7000 Ft	9
7000 Ft-nál több	1
Ismeretlen	1
Összesen	100% N=71

54.tábla

A járadékosok megoszlása a munkanélküli járadék összege szerint

	járadékosok
2000 Ft vagy kevesebb	7
2001 - 3000 Ft	17
3001 - 4000 Ft	41
4001 - 5000 Ft	27
5001 - 7000 Ft	4
7000 Ft-nál több	0
Ismeretlen	4
Összesen	100% N=71

55. tábla

Az életszínvonal alakulása a kizártak és a járadékosok körében a jelenlegi munkaerőpiaci helyzet szerint

	kizártak		járadékosok	
	dolgozik	munkanélküli	dolgozik*	munkanélküli
Nem romlott	37	16	44	18
Fokozatosan romlott	37	39	22	39
Kritikusan romlott	24	24	22	30
Régóta szegény	3	21	11	13
Összesen	100% N=38	100% N=42	100% N=9	100% N=61

* A kis esetszám miatt az adatok csak tájékoztató jellegűek.

56. tábla

Problémát jelentett-e az elmúlt időszakban az alapvető élelmiszerek beszerzése a jelenlegi munkaerőpiaci helyzet szerint

	kizártak		járadékosok	
	dolgozik	munkanélküli	dolgozik*	munkanélküli
Igen, problémát jelentett az alapvető élelmiszerek beszerzése	29	37	22	44
Nem jelentett problémát az alapvető élelmiszerek beszerzése	71	63	78	56
Összesen	100% N=38	100% N=42	100% N=9	100% N=61

* A kis esetszám miatt az adatok csak tájékoztató jellegűek.

57.tábla

Az 1 főre jutó jövedelem a kizártak és a járadékosok családjaiban

	kizártak	járadékosok	Össz.
3000 Ft vagy kevesebb	15	8	12
3001 - 4000 Ft	16	20	18
4001 - 5000 Ft	17.5	32	25
5001 - 6000 Ft	14	17	15
6001 - 10000 Ft	25	17	21
10000 Ft-nál több	11.5	5	8
Ismeretlen	1	1	1
Összesen	100% N=80	100% N=71	100% N=151

58.tábla

A háztáji gazdasággal rendelkezők aránya a kizártak és a járadékosok körében

	kizártak	járadékosok	Össz.
Van háztáji	52.5	52	52
Nincs háztáji	47.5	48	48
Összesen	100% N=80	100% N=71	100% N=151

59.tábla

A kizártak és a járadékosok megoszlása a háztáji gazdálkodás jellege szerint

	kizártak	járadékosok	Össz.
Nincs háztáji	47.5	48	48
Csak önellátásra, a háztartás szükségeit részben fedezi	25	21	23
Csak önellátásra, a háztartás szükségeit nagyrészt fedezi	19	18	19
Eladásra is termelnek	7.5	11	9
Ismeretlen	1	2	1
Összesen	100% N=80	100% N=71	100% N=151

60.tábla

Problémát jelentett-e az elmúlt időszakban az alapvető élelmiszerek beszerzése a háztáji gazdaság létezése szerint

	Van háztáji	Nincs háztáji	Össz.
Igen, problémát jelentett az alapvető élelmiszerek beszerzése	30	46	38
Nem jelentett problémát az alapvető élelmiszerek beszerzése	70	54	62
Összesen	100% N=79	100% N=72	100% N=151

61.tábla

Problémát jelentett-e az elmúlt időszakban az alapvető élelmiszerek beszerzése a háztáji gazdaság létezése és a jelenlegi lakóhely típusa szerint

	Falu		Város	
	Van háztáji	Nincs háztáji*	Van háztáji*	Nincs háztáji
Igen, problémát jelentett az alapvető élelmiszerek beszerzése	34	58	22	40
Nem jelentett problémát az alapvető élelmiszerek beszerzése	66	42	78	60
Összesen	100% N=56	100% N=24	100% N=23	100% N=48

* A kis esetszám miatt az adatok csak tájékoztató jellegűek.

62.tábla

Kaptak-e valaha rendszeres szociális segélyt?

	kizártak	járadékosok	Össz.
Igen, kaptak	2.5	3	3
Nem kaptak	97.5	97	97
Összesen	100% N=80	100% N=71	100% N=151

63.tábla

Most kapnak-e rendszeres szociális segélyt?

	kizártak	járadékosok	Össz.
Igen, kapnak	1	3	2
Nem kapnak	99	97	98
Összesen	100% N=80	100% N=71	100% N=151

64.tábla

Kaptak-e valaha rendkívüli szociális segélyt?

	kizártak	járadékosok	Össz
Igen, kaptak	17.5	22.5	20
Nem kaptak	82.5	77.5	80
Összesen	100% N=80	100% N=71	100% N=151

65.tábla

Kapott-e az elmúlt két hónapban rendkívüli szociális segélyt?

	kizártak	járadékosok	Össz.
Igen, kapott	5	8.5	7
Nem kapott	95	91.5	93
Összesen	100% N=80	100% N=71	100% N=151

66.tábla

Kaptak-e valaha nevelési segélyt?

	kizártak	járadékosok	Össz.
Igen, kaptak	4	6	5
Nem kaptak	96	94	95
Összesen	100% N=80	100% N=71	100% N=151

67.tábla

Most kapnak-e nevelési segélyt?

	kizártak	járadékosok	Össz.
Igen, kapnak	2.5	6	4
Nem kapnak	97.5	94	96
Összesen	100% N=80	100% N=71	100% N=151

68.tábla

Kapcsolatba került-e a valaha a Családsegítő Központtal?

	kizártak	járadékosok	Össz.
Volt kapcsolat a CSSK-val	2.5	4	3
Nem volt kapcsolat	97.5	96	97
Összesen	100% N=80	100% N=71	100% N=151

69.tábla

Az egyháztól vagy más szervezettől kapott-e támogatást?

	kizártak	járadékosok	Össz.
Igen, kapott	5	1	3
Nem kapott	95	99	97
Összesen	100% N=80	100% N=71	100% N=151

70.tábla

A munkanélküliség okozta kritikus időszak átvészelésében szerepet játszott-e a szülői és/vagy rokoni segítségnyújtás?

	kizártak	járadékosok
Igen, volt családi segítségnyújtás	49	46
Csak kis mértékben	10	10
Nem volt családi segítségnyújtás	41	44
Összesen	100% N=80	100% N=71

71.tábla

Shokott-e élelmiszert kapni a szülőtől vagy rokonoktól?

	kizártak	járadékosok
Igen, szokott élelmiszert kapni	43	33
Nem szokott élelmiszert kapni	57	67
Összesen	100% N=80	100% N=71

72.tábla

Mi az, ami jelenleg - ha csak részlegesen is -, de biztonságot nyújt az Ön számára?

	kizártak	járadékosok
Nem tudja	0	1
Semmi	19	45
Család	45	32
Lakás	2,5	1
Munkahely	11	7
Háztáji gazdaság	2,5	0
Nyugdíj	0	4
Munkanélküli segély	0	1
Egyéb	10	3
Ismeretlen	10	4
Összesen	100% N=80	100% N=71

73.tábla

Családja hogyan viszonyul (viszonyult) ahhoz, hogy Ön munkanélküli (volt)?

	kizártak	járadékosok
Nincs családja	0	7
Jól, megértőek	29	28
Tudomásul veszik, beletörődtek	55	42
Roszzul, nem értik meg	11	14
Egyéb	5	6
Ismeretlen	0	3
Összesen	100% N=80	100% N=71

74.tábla

A családban történt-e válság, válás a munkanélküliség ideje alatt vagy azzal összefüggésben?

	kizártak	járadékosok
Igen, volt válság	9	20
Nem volt válság	91	80
Összesen	100% N=80	100% N=71

75.tábla

Mi (volt) a legrosszabb a munkanélküliségben?

	kizártak	járadékosok	Össz.
Nem tudja	4	3	3
Nem volt rossz	4	6	5
Csak anyagi szempontot említ	36	34	35
Csak lelki szempontot említ	21	25	23
Anyagi és lelki szempontot egyaránt említ	32.5	31	32
Egyéb	2.5	0	1
Ismeretlen	0	1	1
Összesen	100% N=80	100% N=71	100% N=151

76.tábla

A megélhetési nehézségeken kívül a munkanélküliségnek milyen rossz hatásai vannak (voltak) az Ön számára ?

	kizártak	járadékosok	Össz.
Nem tudja	6	3	5
Nem volt nehézség	5	6	5
Csak a megélhetés jelentett nehézséget	19	15	17
Lelki-idegi probléma is volt	65	72	68
Egyéb	4	3	3
Ismeretlen	1	1	1
Összesen	100% N=80	100% N=71	100% N=151

77.tábla

A munkanélküliség lelki-idegi problémái a kizártak és a járadékosok körében. *

	kizártak	járadékosok	Össz.
Lenézés, előítéletesség	10	14	12
Kiszolgáltatottság, segítség hiánya	14	11	13
Szégyen	6	8,5	7
Tétlenség, unalom, tehetetlenség	21	27	24
Egyedüllét, bezártság, kommunikáció hiánya	17,5	18	18
Idegesség, feszültség	12,5	10	11
Depresszió, összetörtség	4	3	3
Bizonytalanság, várakozás	20	21	20,5
Munka, szakma hiánya	12,5	10	11
Családi konfliktus	2,5	6	4

* Maximum 3 válasz volt lehetséges.

78.tábla

Mivel tölti (töltötte) el a megnövekedett szabadidejét? *

	kizártak	járadékosok	Össz.
Semmiel,unatkozott	5	11	8
Család, gyereknevelés	17.5	22.5	20
Háztartás, ház körüli munkák	44	56	50
Házitáji gazdálkodás	17.5	20	18.5
Alkalmi munka, maszek munka	17.5	13	15
Munkahely keresés	7.5	4	6
Hasznos hobbik:barkácsolás, kötés,horgászás stb.	14	8.5	11
Társadalmi munka(egyesület, párt stb)	2.5	1	2
TV, olvasás,szórakozás	6	11	9
Házépítés, lakás felújítás	5	4	5

* Maximum két válasz volt lehetséges.

79.tábla

Talált-e magának olyan tevékenységet, amely ebben az átmeneti időszakban értelmet ad (adott) életének?

	kizártak	járadékosok	Össz.
Igen, talált	57	41	50
Nem talált	39	51	44
Ismeretlen	4	8	6
Összesen	100% N=80	100% N=71	100% N=151

80.tábla

Mi (volt) az a tevékenység, ami ebben az átmeneti időszakban értelmet ad (adott) életének?

	kizártak	járadékosok	Össz.
Semmi	45	59	52
Család, gyereknevelés	14	8.5	11
Háztartás, ház körüli munkák	2.5	6	4
Háztáji gazdálkodás	12.5	3	8
Maszek munka, alkalmi munka	9	3	6
Munkahely keresés	1	1	1
Hasznos hobbik	9	11	10
Társadalmi munka	2.5	4	3
TV, olvasás, szórakozás	4	1	3
Egyéb	1	3	2
Összesen	100% N=80	100% N=71	100% N=151

81.tábla

A lakóhelyén, a környezetében hogyan ítélik meg az emberek a munkanélkülieket?

	kizártak	járadékosok	Össz.
Nem tudja	14	17	15
Nem beszél róla senkinek	0	6	3
Sajnálják, megértik őket	17.5	6	12
Semlegesek, tudják, hogy mindenkiel előfordulhat	6	8.5	7
Közömbösek, nem foglalkoznak velük	9	1	5
Eleinte lenézték a munkanélkülieket	11	7	9
Vegyesen, van aki sajnálja, van aki lenézi őket	10	7	9
Lenézik, megvetik a munkanélkülieket, mert nem dolgoznak	19	32	25
Szídják a munkanélkülieket	6	7	7
Egyéb	6	3	5
Ismeretlen	1	5	4
Összesen	100% N=80	100% N=71	100% N=151

82.tábla

A spórolás hogyan változtatta meg szokásaikat, életmódjukat?*

	kizártak	járadékosok	Össz.
Nincs változás az életformában	19	21	20
Nincs külföldi utazás	6	4	5
Nincs nyaralás	14	7	11
Nincs pihenés, szabadidő	2.5	8.5	5
Nincs kirándulás	9	3	6
Nincs rokonlátogatás	2.5	4	3
Nincs szórakozás	26	14	21
Nincs társasági élet	4	3	3
Nincs étterembe járás	6	0	3
Nincs napközi a gyerekeknek	2.5	3	3
Takarékosság vízzel, villany-nyal,gázzal,tüzelővel	22.5	24	23
Gyalog közlekedik	9	4	7
Erdőbe jár fát szedni	1	4	3
Használt ruhákban jár	9	10	9
Állandóan otthon ül	4	7	5
Rokonnál étkeznek	2.5	4	3
Egyik napról a másikra élnek	27.5	31	29
Állandó idegeskedés a spórolás miatt	12.5	14	13
Saját maga végez minden javítást a házban	4	6	5

* Nyitott formában tettük fel a kérdést. Több válasz is lehetséges volt.

83.tábla

A romló életszínvonal miatt miről kellett Önnek és családjának lemondania az elmúlt időszakban?*

	kizártak	járadékosok	Össz
Semmiről, nem romlott az életszínvonal	14	15.5	15
Házépítés, lakásfelújítás, komfortosítás	5	7	6
Háztartási gépek vásárlása, javítása	7.5	7	7
Bútor vásárlása	7.5	7	7
Ruházkodás	55	46.5	51
Gépkocsi használat	17.5	7	13
Fodrász	0	1	1
Szórakozás: mozi, színház, disco	24	21	22.5
Könyv, újság	6	7	7
Lakbér, lakás rezsi, OTP részlet rendszeres fizetése	7.5	4	6
Buszbérlet	0	6	3
Alkohol	2.5	3	3
Kávé	2.5	3	3
Cigaretta	1	3	2
Hús	7.5	15.5	11
Déligyümölcs	5	7	6
Fűtés	10	6	8
Étkezés, jobb minőségű élelmiszerek	29	21	25
Mindenről le kellett mondani	25	30	27

* Nyitott formában tettük fel a kérdést. Több válasz is lehetséges volt.

84.tábla

Az elhelyezkedettek aránya a kizártak és a járadékosok körében

	kizártak	járadékosok	Össz.
Elhelyezkedett	47.5	13	31
Nem helyezkedett el	47.5	86	66
Ismét munkanélküli	5	1	3
Összesen	100% N=80	100% N=71	100% N=151

85.tábla

Kinek a segítségével találta a munkahelyet?

	kizártak	járadékosok*	Össz.
Munkaügyi központ	2.5	10	6
Ismerős	50	60	52
Újsághirdetés	12.5	10	12
Személyesen	22.5	20	22
Egyéb	10	0	8
Összesen	100% N=42	100% N=10	100% N=52

* A kis esetszám miatt az adatok csak tájékoztató jellegűek.

86.tábla

A jelenlegi munkahelyen kapott nettó kereset a kizártak és a járadékosok körében

	kizártak	járadékosok*	Össz.
5000 Ft vagy kevesebb	13	0	10
5001 - 7000 Ft	18	40	23
7001 - 10000 Ft	32	30	31
10000 - 15000 Ft	16	4	33
Ismeretlen	3	0	2
Összesen	100% N=38	100% N=10	100% N=48

* A kis esetszám miatt az adatok csak tájékoztató jellegűek.

87.tábla

Az elhelyezkedettek aránya az életkor szerint

	<=30 év	31 - 45 év	46 - 60 év
Elhelyezkedett	59	26	17
Nem helyezkedett el	38	70	80
Ismét munkanélküli	3	4	3
Összesen	100% N=34	100% N=82	100% N=35

88.tábla

Az elhelyezkedettek aránya az egészségi állapot szerint

	Van betegsége			Nincs betegsége		
	Kiz.*	Jár.	Össz.	Kiz	Jár.	Össz.
Elhelyezkedett	21	10	14	59	16	43
Nem helyezkedett el	75	90	84	36	81	52
Ismét munkanélküli	4	0	2	5	3	5
Összesen	100% N=24	100% N=39	100% N=63	100% N=56	100% N=32	100% N=88

* A kis esetszám miatt az adatok csak tájékoztató jellegűek.

89.tábla

Az elhelyezkedettek aránya a település típusa szerint /kizártak és járadékosok együtt/

	Falu	Város	Kaposvár*
Elhelyezkedett	26	34	43
Nem helyezkedett el	69	64	57
Ismét munkanélküli	5	2	0
Összesen	100% N=80	100% N=47	100% N=24

* A kis esetszám miatt az adatok csak tájékoztató jellegűek.

90.tábla

Az elhelyezkedettek aránya a kizártak és a járadékosok körében a település típusa szerint

	kizártak		járadékosok	
	falu	város	falu	város
Elhelyezkedett	42.5	54	10	16
Nem helyezkedett el	50	44	87.5	84
Ismét munkanélküli	7.5	2	2.5	0
Összesen	100% N=40	100% N=40	100% N=40	100% N=31

91.tábla

Az elhelyezkedettek aránya annak függvényében, hogy a jelenlegi lakóhely a Balaton vonzáskörzetéhez tartozik-e

	Elhelyezkedett	Nem helyezkedett el	Ismét munkanélküli*
Balaton vonzáskörzete	36	22	40
Nem a Balaton vonzáskörzete	51	71	60
Részben	13	6	0
Összesen	100% N=47	100% N=99	100% N=5

* A kis esetszám miatt az adatok csak tájékoztató jellegűek.

92.tábla

Az elhelyezkedettek aránya a kizártak és a járadékosok körében nemek szerint

	Kizártak		Járadékosok		Összesen	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő
Elhelyezkedett	51	43	16	9	35	27
Nem helyezkedett el	40	57	82	91	59	73
Ismét munkanélküli	9	0	2	0	6	0
Összesen	100% N=43	100% N=37	100% N=38	100% N=33	100% N=81	100% N=70

93.tábla

Az elhelyezkedettek aránya a település típusa és a nemek szerint /kizártak és járadékosok együtt/

	Falu		Város	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő
Elhelyezkedett	25	27.5	44	28
Nem helyezkedett el	65	72.5	54	72
Ismét munkanélküli	10	0	2	0
Összesen	100% N=40	100% N=40	100% N=41	100% N=30

94.tábla

Az elhelyezkedettek aránya a szakképzettség szerint

	Kizártak		Járadékosok		Összesen	
	Van	Nincs	Van	Nincs	Van	Nincs
S z a k k é p z e t t s é g						
Elhelyezkedett	52	41	26.5	0	41	20
Nem helyezkedett el	41	56	73.5	97	55	77
Ismét munkanélküli	7	3	0	3	4	3
Összesen	100%	100%	100%	100%	100%	100%
	N=34	N=46	N=37	N=34	N=71	N=80

95.tábla

Az elhelyezkedettek aránya a legmagasabb iskolai végzettség szerint (kizártak és járadékosok együtt)*

	<8 oszt	8 oszt	Szaktmunk.	Szakközép.	Techn.	Gimn.	Felső
Elhelyez.	4	35	51	45.5	18	29	17
Nem helyezk. el	92	60	46	54.5	82	71	75
Ismét munk.nél	4	5	3	0	0	0	8
Összesen	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
	N=24	N=40	N=37	N=11	N=11	N=14	N=12

* A kis esetszám miatt az adatok csak tájékoztató jellegűek.

96.tábla

Az elhelyezkedettek aránya az etnikai hovatartozás szerint

	kizártak		járadékosok		Összesen	
	Cigány*	Nem cig.	Cigány*	Nem cig.	Cigány	Nem cig
Elhelyezkedett	43	49	6	15	22	34
Nem helyezkedett el	43	48	89	85	69	64
Ismét munkanélküli	14	3	6	0	9	2
Összesen	100%	100%	100%	100%	100%	100%
	N=14	N=66	N=18	N=53	N=32	N=119

* A kis esetszám miatt az adatok csak tájékoztató jellegűek.

97.tábla

A jelenlegi munkaerőpiaci helyzet az etnikai hovatartozás szerint

	kizártak		járadékosok		Összesen	
	Cigány*	Nem cig.	Cigány*	Nem cig.*	Cigány	Nem cig.
Állandó, "éves" állás	21	37	6	13	12.5	26
Idény jellegű munka	21	9	0	2	9	6
Munkanélküli: kap segélyt/járadékot	7	3	67	55	41	26
Munkanélküli: nem kap segélyt/járadékot	43	40	22	11	31	27
Öregségi nyugdíjas	0	0	0	4	0	2
Rokkantsági nyugdíjas	0	0	0	11	0	5
GYES, GYED	0	3	6	2	3	3
Egyéb	7	8	0	2	3	5
Összesen	100% N=14	100% N=66	100% N=18	100% N=53	100% N=32	100% N=119

* A kis esetszám miatt az adatok csak tájékoztató jellegűek.

98.tábla

Az elhelyezkedettek aránya a munkanélküli segély előtti utolsó munkakör állománycsoport besorolása szerint.

	Segédmunkás	Betanított m.	Szaktmunkás	Szellemi*
Elhelyezkedett	17	37.5	49	15
Nem helyezkedett el	79	62.5	46	80
Ismét munkanélküli	4	0	5	5
Összesen	100% N=48	100% N=40	100% N=43	100% N=20

* A kis esetszám miatt az adatok csak tájékoztató jellegűek.

99.tábla

A kizártak elhelyezkedési aránya a munkanélküli segély előtti utolsó munkakör állománycsoportja szerint*

	Segédmunkás	Betanított m.	Szaktmunkás	Szellemi
Elhelyezkedett	29	62	62	22
Nem helyezkedett el	67	38	31	67
Ismét munkanélküli	4	0	7	11
Összesen	100% N=24	100% N=21	100% N=26	100% N=9

* A kis esetszám miatt az adatok csak tájékoztató jellegűek.

100.tábla

A járadékosok elhelyezkedési aránya a munkanélküli segély előtti utolsó munkakör állománycsoportja szerint*

	Segéd munkás	Betanított m.	Szakt munkás	Szellemi
Elhelyezkedett	4	10.5	29	9
Nem helyezkedett el	92	89.5	71	91
Ismét munkanélküli	4	0	0	0
Összesen	100% N=24	100% N=19	100% N=17	100% N=11

* A kis esetszám miatt az adatok csak tájékoztató jellegűek.

101.tábla

Az elhelyezkedettek mobilitási iránya a munkanélküli segély előtti munkakör állománycsoportjához képest

	Kizártak	Járadékosok*	Összesen
Lefelé irányuló mobilitás	5	30	10
Azonos maradt	74	40	67
Felfelé irányuló mobilitás	21	30	23
Összesen	100% N=42	100% N=10	100% N=52

* A kis esetszám miatt az adatok csak tájékoztató jellegűek.

102.tábla

A jelenlegi munkahely megfelel-e a szakképztségének?

	kizártak	járadékosok*	Összesen
Igen	66	50	63
Nem	17	40	21
Nincs szakképztsége	17	10	15
Összesen	100% N=42	100% N=10	100% N=52

* A kis esetszám miatt az adatok csak tájékoztató jellegűek.

103.tábla

A jelenlegi munkahely szektorok szerinti megoszlása

	kizártak	járadékosok*	Összesen
Állami szektor	33	40	35
Szövetkezeti szektor	7.5	20	10
Magánszektor	40	40	40
Önálló vállalkozó	12	0	10
Egyéb	2	0	2
Ismeretlen	5	0	4
Összesen	100% N=42	100% N=10	100% N=52

* A kis esetszám miatt az adatok csak tájékoztató jellegűek.

104.tábla

A jelenlegi nettó kereset a munkahely szektora szerint*

	Állami és szövetkezeti	Magán és önálló
SZEKTOR		
0 - 7000 Ft	52	12.5
7001 - 10000 Ft	33	33
10001 - 15000 Ft	14	50
Ismeretlen	0	4
Összesen	100% N=21	100% N=24

* A kis esetszám miatt az adatok csak tájékoztató jellegűek.

105.tábla

A jelenlegi munkahelyek népgazdasági ágazat szerinti megoszlása

	kizártak	járadékosok*	Összesen
Ipar	5	0	4
Építőipar	7	10	8
Mezőgazdaság	17	20	18
Közlekedés és hírközlés	5	0	4
Kereskedelem	22	40	25
Vízgazdálkodás	2	0	2
Egyéb anyagi tevékenység	2	0	2
Egészségügy és kultúra	2	0	2
Szolgáltatás	37	30	35
Összesen	100% N=42	100% N=10	100% N=52

* A kis esetszám miatt az adatok csak tájékoztató jellegűek.

106.tábla

A kizártak és a járadékosok jelenlegi munkaerőpiaci helyzete

	kizártak	járadékosok	Összesen
Állandó, „éves” állás	34	11	23
Idény jellegű munka	11	1	7
Munkanélküli: kap segélyt/járadékot	4	58	29
Munkanélküli: nem kap segélyt/járadékot	41	14	28
Öregségi nyugdíjas	0	3	1
Rokkantsági nyugdíjas	0	9	4
GYES, GYED	2.5	3	3
Egyéb	7.5	1	5
Összesen	100% N=80	100% N=71	100% N=151

107.tábla

Milyen elképzelései, terveik vannak a jövőre vonatkozóan?

	kizártak	járadékosok	Összesen
Nem tudja, nincsenek terveik	14	22.5	18
Reménytelen a helyzet	9	17	13
Nyugdíjat szeretne (öregségit vagy rokkantságit)	3.5	8	6
Már kap nyugdíjat (öregségit vagy rokkantságit)	0	5	3
Munkanélküli segítyt szeretne	1	0	1
Elhelyezkedni szeretne	22.5	14	19
Örül, hogy sikerült elhelyezkednie	12.5	6	9
Gazdálkodó/mg-i/szeretne lenni	5	4	5
Vállalkozni szeretne	11	7	9
Vállalkozását szeretné folytatni	6	3	5
Külföldön szeretne munkát vállalni	5	3	4
Elköltözni szeretne	2.5	1	2
Alkalmi munkát végez	0	3	1
Nincs válasz	2.5	1	2
Egyéb	5	0	5
Összesen	100% N=80	100% N=71	100% N=151

